

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ "ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ,"

ΑΘΗΝΑΙ

ΙΟΥΝΙΟΣ 1943

ΑΡΙΘ. 37.

ΜΕ ΣΥΝΕΠΕΙΑΝ ΚΑΙ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑΝ

Δι' ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, ἢ ἐξαιρετικῆ πράγματι ὑποδοχῆ, τῆς ὁποίας ἔτυχε τὸ περασμένον πανηγυρικὸν τεύχος τῶν Ἀκτίνων, ἀποτελεῖ ἓνα γεγονός ἄξιον ὅλως ἰδιαίτερας προσοχῆς. Δὲν πρόκειται περὶ τῆς κυκλοφορίας ἑνὸς συγκεκριμένου περιοδικοῦ—τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ ἦτο ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρον. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἰδέας, ἀκόμη περισσότερον περὶ μιᾶς πεποιθήσεως. Ὡς κῆρυξ τῆς πεποιθήσεως αὐτῆς ἐνεφανίσθη καὶ τὸ περιοδικὸν τοῦτο καὶ ὅσοι τὸ ἐδέχθησαν, εἶχαν δεχθῆ προηγουμένως (ἴσως χωρὶς καλὰ-καλὰ καὶ οἱ ἴδιοι νὰ ξέρουν) μίαν ἐπαφὴν τῆς ψυχῆς τῶν μὲ τὴν πεποιθῆσθαι αὐτήν. Τὴν πεποιθῆσθαι ὡς πρὸς τὸν θεμέλιον ἐπάνω εἰς τὸν ὁποῖον καὶ μόνον ἡμπορεῖ νὰ ἀνοικοδομηθῆ ὁ πνευματικὸς βίος εἰς τὸν τόπον μας. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ψυχικὴ ἐπαφή, αὐτὴ εἶναι ἄξια ἰδιαίτερας προσοχῆς, καὶ αὐτὴ—αὐτὴ καὶ μόνον—μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράσωμεν ἐδῶ τὴν χαρὰν μας διὰ τὴν ὑποδοχὴν, τῆς ὁποίας ἔτυχε τὸ φύλλον.

«Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες!» Ἐκατὸν τόσα χρόνια τώρα οἱ οἰκο-

δόμοι τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχαν ἀποδοκίμασει τὸν λίθον αὐτόν, τὴν πέτραν τῆς πίστεως, τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ξενικαὶ ἐπιδράσεις, πρότυπα ξένα ποὺ ἀντεγράφησαν κακοτέχνως καὶ μονοπλεύρως, ἤρχιζαν νὰ σκεπάζουν τὸν πνευματικὸν μας οὐρανὸν καὶ σιγά-σιγά ἐπιστήμονες, λόγιοι, διδάσκαλοι τοῦ γένους, πνευματικοὶ παράγοντες τοῦ τόπου ἤρχισαν νὰ διακηρύττουν δημοσίᾳ τὰς ἀμφιβολίας των, ἢ μᾶλλον, τὴν βεβαιότητα των περὶ τοῦ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κάτι ξεπερασμένο πλέον, τὸ ὁποῖον, ἂν θέλωμεν νὰ εἴμεθα συγχρονισμένοι, θὰ τὸ ἀντικαταστήσωμεν μὲ... τὸ πολυώνυμον κενόν. Ὁ ὕλισμός, εἰς τὴν θεωρίαν κατ' ἀρχὰς ἀλλ' εἰς τὴν πράξιν κατόπιν, μὲ τὴν ἀνατόφενικτον συνέλειαν, εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεταί κοσμοθεωρία, καὶ τὸ θέαμα ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ σοβαρὰ παίρνει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, νὰ προσαλῆ τὰ μειδιάματα. Δὲν εἶναι δὲ καὶ τόσον περασμένη ἐποχὴ. Ὅλοι μας τὴν ἐνθυμούμεθα, διότι ὅλοι μας τὴν ἐξήσαμεν, καὶ ἴσως καὶ πολλοὶ ἀπὸ ἡμᾶς εἶχαν κλονισθῆ, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἐννοίαν μιᾶς ἀλγεϊνῆς ἀπαισιοδοξίας διὰ τὸ ὅς ποῦ θὰ φθάσῃ αὐτὸ τὸ κατάντημα.

Καὶ ὅμως! Καὶ ὅμως, νὰ ποῦ δὲν ἐδι-

καϊώθη αὐτὴ ἡ ἀπαισιοδοξία, ἡ καλοπροαίρετος ἔστω ἀπαισιοδοξία. Καὶ νὰ πού τώρα ὁ ὕλισμὸς ξεπερασμένος πηγαίνει νὰ καταλάβῃ εἰς τὰ μυσεία τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐτοιμάσει διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Καὶ νὰ πού τώρα ψάχνουμε γιὰ νὰ βροῦμε ἕναν ὕλιστὴν, δηλ. ἕναν ὁ ὁποῖος ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι ὕλιστὴς, καὶ ὅταν τὸν βροῦμε, ἀντιμετωπίζομεν τὸν θυμὸν του, διότι τὸν ἀπεκαλέσαμεν ὕλιστὴν! Καὶ παραξενεύονται πολλοὶ διότι ὁμιλοῦμεν περὶ ὕλισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ κανεὶς δὲν δέχεται νὰ ἀναλάβῃ εἰς βάρος του τὸν τίτλον αὐτόν· καὶ κατήντησε πλέον ὁ ὕλισμὸς ἕνας ἀποδιοπομπαῖος τράγος ἔξω τῆς παρεμβολῆς ἀποροριπτόμενος, καὶ χρειάζεται νὰ παραπέμψομεν τοὺς ἀποροῦντας εἰς τὰς βιβλιοθήκας διὰ νὰ ἴδουν, ἢ μᾶλλον νὰ ἐνθυμηθοῦν, τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὕλισμὸς ἐθεωρεῖτο τὸ καύχημα καὶ τὸ σέμνωμα τῆς διανοήσεως, τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου, τὸ ὀριστικὸν καὶ ἀμετάβλητον πλέον διὰ τοὺς αἰῶνας καταστάλαγμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Καὶ βλέπομεν, ἔπειτα ἀπὸ αὐτά, σήμερον, βλέπομεν τοὺς λογίους καὶ μάλιστα καὶ τῆς παλαιότερας γενεᾶς νὰ λέγουν μὲ ἀγανάκτησιν «δὲν εἶμαι ὕλιστὴς», ὡς ἐὰν ἔλεγαν «δὲν εἶμαι κλέπτης». Καὶ τοὺς βλέπομεν νὰ διαμαρτύρωνται ὅταν κανεὶς ἀμφισβήτησιν τὸν Χριστιανισμὸν των, καὶ βλέπομεν ἀκόμη παντοῦ, εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, ἀλλὰ ἰδίως εἰς ἐκεῖνας πού ὑποτίθενται ὅτι ἠγοῦνται εἰς τὴν μορφωτικὴν προσπάθειαν, νὰ εἶναι πλημμυρισμένα ἀπὸ ἀνθρώπους πού ἐπικαλοῦνται ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸν τίτλον τοῦ χριστιανοῦ—τὸν τίτλον αὐτόν, ὁ ὁποῖος χθὲς ἀκόμη ἀπεκηρύττετο μὲ δέος καὶ μὲ περιφρόνησιν. Τὰ βλέπομεν ὅλα αὐτὰ καὶ—τί θέλετε; γεμίζομεν ἀπὸ χαρὰν.

Ἀπὸ χαρὰν, ἀλλὰ νὰ ἐξηγοῦμεθα: "Ὁχι ἀπὸ χαρὰν, ἢ ὁποῖα ὀφείλεται εἰς αὐταπάτην. Δὲν φρονοῦμεν ὅτι ὅλα αὐτὰ εἰς ἐκδηλώσεις ὀφείλονται εἰς ἐπίγνωσιν, οὔτε κἂν ὅλα εἰς ελλικρίνειαν. Ἄλλὰ πάντως ὅλα αὐτὰ εἰς ἐκδηλώσεις, ἀκόμη καὶ αἱ χωρὶς ἐπίγνωσιν, ἀκόμη καὶ αἱ χωρὶς ελλικρίνειαν, καὶ αἱ τυχόν ὑποκριτικαὶ ἀκόμη, μαρτυροῦν καὶ ἀποδεικνύουν ἕνα γεγονὸς. Τὸ γεγονὸς ὅτι

ὑπάρχει ἕνα νέον πνευματικὸν ρεῦμα εἰς τὸν τόπον μας καὶ μάλιστα τέτοιο ρεῦμα, ὥστε νὰ τὸ λαμβάνουν ὑπ' ὄφιν καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἀφομοιοῦνται ψυχικῶς πρὸς αὐτό. Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι κανεὶς ὑποκρίνεται, καὶ μὲ αὐτὸ ἀκριβῶς, μὲ τὸ ὅτι ὑποκρίνεται, ἀποδεικνύει ὅτι αἰσθάνεται μίαν δύναμιν, πρὸς τὴν ὁποίαν θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν του ἠναγκασμένον, ἔστω καὶ καθ' ὑπόκρισιν, νὰ συμμορφωθῇ.

Ποῦ νὰ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ μεταστροφή; Εἰς τὸ φυσικὸν γῆρας θεωριῶν ἐκ γενετῆς γηρασμένων; Εἰς τὴν πείραν τὴν ὁποίαν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέκτησεν ἡ ἀνθρωπότης; Εἰς τὴν παρακμὴν τῶν προτύπων τὰ ὁποῖα ἀντεγράφομεν; Εἰς τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὸν ἀνθρώπον σοβαρότερον καὶ τὸν ἔμαθε νὰ σκέπτεται ὑπευθύνως, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ ἐπιπολαϊότητας; Μάταιος, νομίζομεν, κόπος νὰ ἀναζητῇ κανεὶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηγήσεις γεγονότων τοῦ φυσικοῦ κόσμου πού ξεπεροῦν τοιαύτας ἐπιδράσεις, χωρὶς βεβαίως αὐτὸ νὰ σημαίνῃ ὅτι καὶ αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ δὲν ἔπαιξαν τὸ μέρος των. Ἄντι τοιούτων ἀναζητήσεων, ἂς κυττάξωμεν καλύτερα πῶς θὰ ἔξασφαλίσωμεν τὴν ἀνεμπόδιστον προόδον τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἀναζωογονήσεως. Καὶ πρὸς τοῦτο ἕνα κυρίως χρειάζεται. Ἡ ελλικρίνεια, ἢ συνέπεια, μὲ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ὅλοι μας τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα.

Ἐπάρχει, βλέπετε, ὁ φόβος νὰ ψευτίσῃ καὶ μία τοιαύτη μεταστροφή. Νὰ λάβῃ καὶ ἐδῶ τὸν λόγον ἡ μόδα. Νὰ κάνομεν Χριστιανισμὸν ὅπως κάνομεν πινάκλ. Καὶ νὰ διαβάζομεν τὸν Παῦλον ὅπως διαβάζομεν Βεροαῖν, διὰ νὰ μὴ φανοῦμε ἀσυγχρόνιστοι, ὅπως λίγα χρόνια προηγουμένως ἐκάναμεν ὕλισμὸν, πάλιν διὰ νὰ μὴ φανοῦμε ἀσυγχρόνιστοι. Ἄλλὰ ὑπάρχει καὶ ἄλλος κίνδυνος. Ὁ κίνδυνος τῶν συμβιβαστικῶν ἀνακατωμάτων. Νὰ βάλομεν τὸν Χριστὸν μέσα εἰς τὸ πάνθεον τῶν εἰδωλῶν μας. Νὰ προσθέσωμεν κάποιον λιθανωτὸν εἰς τὸν ὕλισμὸν τῆς πράξεως. Νὰ ὑπονομεύωμεν ἐπὶ τριακόσιες ἐξῆντα τόσες ἡμέ-

ρες κάθε ἔννοιαν ἠθικῆς καὶ κάθε πίστιν καὶ κάθε νόμον, καὶ κατόπιν μίαν ἡμέραν νὰ πηγαίνομεν μὲ χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν, εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ ἢ μὲ δαιμόνων χοὰς εἰς τὸν Ἑσταυρωμένον. Καὶ νὰ νομίζωμεν ὅτι κάνομεν Χριστιανισμόν, ἐνῶ κάνομεν ἱεροσυλίαν.

Καὶ διὰ τὰ ἀποφύγωμεν αὐτὸν τὸν κίνδυνον—καὶ εἶναι ὑποχρέωσις ἐπιτακτικῆ ἔναντι τοῦ πνευματικοῦ μέλλοντος τοῦ ἔθνους μας νὰ τὸν ἀποφύγωμεν—πρέπει ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ συνέπεια νὰ συντροφεύσων ἀδιασπάστως τὴν μεταστροφὴν αὐτὴν. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἰμπορεῖ νὰ ζήσῃ μαζὶ μὲ οἰοδότητε σνομισημόν. Τὸν Σταυρὸν ἔχει ὡς σύνθημά του, καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ διὰ τὸ χοιζοῦρι, τὴν καλοπεράσιν, καὶ τὴν ἀποκοιμήσιν τῆς συνειδήσεώς μας. Καὶ εἶναι πολὺ προτιμότερα ἡ εἰλικρινῆς ἀπιστία ἀπὸ τὴν νοθευμένην πίστιν. Καὶ θὰ εἶναι πολὺ καταστρεπτικώτερον ἂν νοθεύσωμεν αὐτὸν τὸν Χριστιανισμόν, παρὰ ἂν ἐμέναμεν εἰς τὸν ὕλισμόν τοῦ περασμένου αἰῶνος. Καὶ δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ εὐγενέστερον ἀπὸ τὴν προσπάθειαν καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀγνότητος, τῆς εἰλικρινείας, τῆς συνέπειας εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν καμτὴν. Καὶ τὴν παραφυλάκην αὐτὴν θὰ τὴν ἀναλάβῃ βέβαια κάθε πνευματικὸς ἄνθρωπος. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ ἀδιάφθορος χριστιανικὴ νεότης. Εἰς αὐτὴν κυρίως ἔλαχεν ὁ κληρὸς νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν μας ζωὴν τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν συνέπειαν. Καὶ ἔχομεν πλήρη τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον αὐτό, ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον θὰ τὴν μακαρίζουν καὶ θὰ τὴν εὐγνωμονοῦν αἱ γενεαὶ ποῦ θὰ ἔλθουν κατόπιν!

τὸ θέλημα τῆς ζωῆς

ΝΤΙΝΟΣ, ΤΟ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙ

—Πόση τεμπρομὴν βάζεις στὸ σκονάκι γιὰ τὴν ὑπερτονία;

—Μηδέν-τριάντα. Μπορεῖς νὰ βάλῃς καὶ περισσότερο μέχρι μηδέν-πενήντα. Ἐγὼ προτιμῶ τὰ μηδέν-τριάντα....

Τρεῖς λευκοφορεμένοι βοηθοὶ κάθονται σ' ἓνα ξύλινο καναπέ, στὸν διάδρομο τοῦ νοσοκομείου. Μετὰ τὴν βραδυνὴν ἐπίσκεψιν στοὺς ἀσθενεῖς, ποῦ ἔχει ὁ καθένας τοὺς ἀναλάβει, δυὸ-τρεῖς συναδελφικῆς κουβέντες τοὺς ξεκουράζουν.

Ἐκεῖνη τὴν ὥρα στὸν ἀντικρινὸ θάλαμο γίνηκε κάποια ἰδιαίτερη κίνησις. Μία ἀδελφὴ περᾶ βιαστικῆ μὲ τὴν προϊσταμένη. Κάτι λένε σιγά.

—Τί συμβαίνει, ρώτησε ὁ ἓνας γιατρὸς τὸν συναδελφό του ποῦ ἔχει τὸν ἀπέναντι θάλαμο.

—Μία πνευμονία ποῦ βάρυνε. Εἶναι ζήτημα ἂν θὰ τὸ βγάλῃ τὸ βράδυ.

Ἐσυνέχισαν τὴν κουβέντα τους. Τὸ ἐπάγγελμά τους τοὺς ὑποχρεώνει νὰ μὴν ταράζονται ἀπὸ τὰ περιστατικὰ αὐτά.

Σὲ λίγο ἡ ἀδελφὴ βγήκε πάλι ἀπὸ τὸ θάλαμο βιαστικῆ. Ἐχει ἀναλάβει νὰ ἐκτελέσῃ μία τελευταία ἐπιθυμία τοῦ ἀρρώστου.

Πέρασε λίγη ὥρα.

Στοὺς διαδρόμους ἀρχίζει ν' ἀπλώνεται βαθεῖα ἡσυχία. Σπάνια ἀνοίγει ἡ πόρτα ἐνὸς θαλάμου, καὶ αὐτὴ μὲ προσοχή, σιγά-σιγά, γιατί οἱ ἀρρώστοι ἠσυχάζουν ἀπὸ νοερί—ὅσοι μποροῦν νὰ κοιμηθοῦν. Ἀπὸ τὴν ὄροφὴ τὰ κυανὰ γλομπάκια οἴχθουν ἐλαφρὰ στὸν διάδρομο ἓνα εἰρηνικὸ γαλάζιο φῶς.

Στὸ βάθος τοῦ ἀπέραντου διαδρόμου, ἐπάνω στὸ γυαλιστερὸ δάπεδο, δυὸ σκιεὶς βαδίζουν ἀθόρυβα. Ὅταν ἔφθασαν πιὸ κοντά, ξεχώρισαν δυὸ σιλουέττες. Ἦταν ἡ ἀδελφὴ νοσοκόμος καὶ ὠδηγοῦσε τὸν ἐφημέριον τοῦ νοσοκομείου.

Ὁ ἐφημέριος μετέφερε σιωπηλὸς τὰ Μυστήρια στὸν ἐτοιμοθάνατο—αὐτὸ εἶχε παρακαλέσει ὁ ἄρρωστος πρὶν ἀπὸ λίγο τὴν ἀδελφή.

Ἡ ὥρα, τὸ περιβάλλον ἐκεῖ, στὸν ἐρημικὸ μισοφωτισμένο διάδρομο, ἢ λιτότης τῆς ποιητῆς, ἔδιναν μιὰ ἰδιαίτερη μεγαλοπρέπεια στὴ σιωπηλὴ λιτανεὶα ποὺ ἔφτασε τώρα μπροστὰ στοὺς τρεῖς γιατροὺς. Στὸν θεατὴ τῆς προκαλοῦνε ἀθέλητα τὸ δέος.

Οἱ γιατροὶ ἑσταμάτησαν τὴ συζήτησι.

Ἀκούγεται τώρα μόνο ἓνα ἥσυχον τσίτσάκ' τὰ πατήματα τοῦ ἐφημερίου καὶ τῆς ἀδελφῆς στὸν ἐρημο διάδρομο....

Ἐστάθηκαν γιὰ μιὰ στιγμὴ ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ θαλάμου, μπροστὰ στοὺς τρεῖς γιατροὺς, ὅσο γιὰ νὰ ἀνοίξῃ τὴν πόρτα ἢ ἀδελφῆ.

Οἱ δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς γιατροὺς σηκώθηκαν μὲ σεβασμὸ ὄρθιοι, ἕως ὅτου ἡ πόρτα ξανάκλεισε πάλι.

Μὰ ὁ τρίτος—ὁ Ντίνος—ἔμεινε στὴ γωνία τοῦ καναπέ, τὸ ἓνα πόδι ἐπάνω στ' ἄλλο, τὸ τὴν γάρο κρεμασμένο τεμπέλικα στὴν ἄκρη τῶν χειλιῶν.

Οἱ δύο ἄλλοι τὸν ἐκύτταζαν μὲ κάποια ἐκπληξι. Τὰ χεῖλη του διαστελλόνται ἀπὸ ἓνα περιφρονητικὸ χαμόγελο.

—Τί ἔπαθες; Ἀγκύλωσι τῆς σπονδυλικῆς ἔχεις; ἀπόρησε ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του.

—Γιατί; ρώτησε ὁ Ντίνος.

—Βρὲ παιδί, ἀπὸ εὐγένεια τοιλάχιστον δὲν μάζινες λιγάκι τὰ πόδια σου;

—Ὁχ ἀδελφέ, δὲν μ' ἀφήνεις ἥσυχον....

—Νὰ σοῦ πῶ φίλε μου, ἐπενέθη ὁ τρίτος γιατρός, βέβαια ἐλεύθερος εἶσαι νὰ μὴ πιστεύῃς τίποτε, ἀλλὰ νὰ δείχνῃς τόσο πανηγυρική περιφρόνησι σὲ κάτι ποὺ ἓνα πληθὸς ὁμοίων σου σέβεται, τί νὰ σοῦ πῶ, αὐτὸ δὲν τὸ καταλαβαίνω....

—Κι' ἐγὼ δὲν καταλαβαίνω γιατί νὰ χαλῶ τὴν ἡσυχία μου... Καὶ νὰ σοῦ πῶ καθαρά; Δὲν ἔμαθα νὰ σκύβω τὸ κεφάλι μου σὲ κανέναν οὔτε..., ἀλλὰ ἀφῆσέ με τώρα, μὴν τὰ πῶ χειρότερα.

—Μὰ ποιὸς σοῦ ζήτησε νὰ χαλιώσῃς τὴν ἰσορροπία τῶν αὐχενικῶν σου σπονδύλων; Γιὰ κάποια εὐγένεια εἴπαμε μόνον, ἓνα σε-

βασμὸ ποὺ ὑποχρεώνει κάθε κοινωνικὸ ἄνθρωπο...

—Τὸ λὲς σεβασμό. Ἐγὼ τὸ ὀνομάζω ἀδυναμία, αἰσθημα μειονεκτικότητος, φόβο τοῦ ἀγνώστου... Δὲν δειλιάζω ἐγὼ μπροστὰ σ' αὐτά. Ἐγὼ δὲν σκύβω τὸ κεφάλι σὲ τίποτα, οὔτε στὸν οὐρανὸ! Αὐτὰ εἶναι σκιάχτρα, δέσμὰ ποὺ δὲν ταιριάζουν στοὺς δυνατοὺς ἀνθρώπους!

Ὁ σύντροφός του τὸν ἔπιασε ἀπὸ τὸ μπράτσο καὶ τὸν κύτταξε στὰ μάτια.

—Ὅστε αὐτὸς ὁ λόγος σὲ κάνει νὰ σκέπτεσαι ἔτσι;

—Μάλιστα!

—Τί νὰ σοῦ πῶ... θαυμάζω τὴν παλληκαριά σου!

—Μηδὲν—τριάντα, εἶπες, τσομπρομίν; τὸν ρώτησε ἐκεῖνος, ἀλλάζοντας τὴν κουβέντα.

Καὶ οἱ τρεῖς γιατροὶ ἀπομακρύνθηκαν σιγά-σιγά.

*

Στὸ ἴδιο νοσοκομεῖο.

Ἐνα σημαντικὸ γεγονός συνταράζει τὸν κύκλο τῶν γιατρῶν.

Μέσα στὸ τμήμα προμηθειῶν μιὰ ἔξυπνη ἄλεπού πιάστηκε ἀπὸ τὰ τέσσαρα. Ἡ ἄλεπού ἦταν ὁ ἀνηψιὸς τοῦ διευθυντοῦ, ποὺ εἶχε τότε τὴν διαχείρισι τοῦ τμήματος αὐτοῦ... Λαθραῖοι διαχειριστικοὶ χειρισμοὶ στὶς προμηθειὰς μετέφεραν στὴν τοῦτη του σεβαστὰ ποσὰ εἰς βάρος ποιότητων καὶ ποσότητων.

Οἱ βοηθοὶ τοῦ νοσοκομείου ποὺ ἐρχόντουσαν σὲ καθημερινὴ ἐπαφὴ μαζί του, ἀπὸ καιρὸ εἶχαν προσέξει τίς ἀνωμαλίες αὐτῆς. Ἐνας γιατρός ἐπρότεινε νὰ μαζέψουν χειροπιαστὲς ἀποδείξεις καὶ ἔτσι ὅλοι τους θυμήθηκαν ἢ ξαναπρόσεξαν τέτοιες μαγαποντιές. Καὶ ἡ ὑπόθεσις ἀπὸ τοὺς διαδρόμους, ἔφτασε καὶ στ' αὐτιά τοῦ διευθυντοῦ.

Ἐκάλεσε τότε τὸν προκομμένο του ἀνηψιὸ γεμάτος ὄργη.

Ἐκεῖνος διέρρηξε τὰ ἱμάτιά του. Ποτὲ τέτοια ἰδέα δὲν ἔπρεπε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ μυαλὸ τοῦ σεβαστοῦ του θείου.

Καὶ ἡ ὄργη τοῦ θείου βόηκε μιὰ λύσι ποὺ τὴν ἱκανοποιούσε· ἐθύμωσε μὲ τοὺς γιατροὺς. Παρήγγειλε ὅτι μόνον ἔγγραφη

καὶ ἐνυπόγραφη καταγγελία θὰ τὸν ἔκανε νὰ ἐξετάσῃ πάλι τὸ ζήτημα.

Ἐβραζαν ἀπὸ ἀγανάκτησι οἱ γιατροί. Ζητοῦσε λοιπὸν νὰ τοὺς τρομάξῃ μ' αὐτό;

—Ὅλοι μας ἔχουμε ἀποδείξεις στὰ χέρια μας, ἔλεγαν στὴν τραπεζαρία—ἐκεῖ συνήθως βλεπόντουσαν ὅλοι μαζί.

—Ἐπιτρέπεται νὰ πτοηθοῦμε ἀπὸ τὰ νεύρα τοῦ διευθυντοῦ καὶ ν' ἀφήσουμε τὸν λωποδύτη ἥσυχον νὰ κἀνῃ τὴ δουλειά του;

—Ὅχι βέβαια! Τί, παιδάκια εἴμαστε τώρα;...

Καὶ ἀτεφάσιον νὰ ὑπογράψουν ἔγγραφο καταγγελία.

—Σύμφωνοι ὅλοι;

—Σύμφωνοι!

Πῆραν ἓνα φύλλο χαρτὶ καὶ ἄρχισε ἓνας νὰ γράφῃ. Ἡ καταγγελία γέμισε τὴν πρώτη σελίδα. Θὰ ἔπιανε καὶ τὴν δεύτερη ὅπως πῆγαινε τὸ γράψιμο. Καὶ γιὰ οἰκονομία χρόνου—ἡ ὥρα περνοῦσε καὶ πολλοὶ ἔπρεπε νὰ πάνε στὰ τμηματὰ τους—ἄρχισαν ἐν τῷ μεταξῷ νὰ μαζεῦσουν τὶς ὑπογραφὰς σὲ ἓνα ἄλλο φύλλο.

Ὅταν τελειώσε τὸ γράψιμο, περίσσευαν ἀπὸ τὴν δεύτερη σελίδα δυὸ-τρεῖς ἀράδες, στὴ θέσι τῆς ὑπογραφῆς. Ἐπρεπε νὰ ὑπογράψουν καὶ στὴ θέσι αὐτή, ὥστε ἀπὸ ἐκεῖ νὰ συνεχίζον, κανονικά, οἱ ὑπογραφὰς στὸ συμπληρωματικὸ φύλλο.

Ἐκεῖνος ποὺ ἔγραφε τὴν καταγγελία, σήκωσε τὰ μᾶτια του γύρω καὶ ἀνεζήτησε κάποιον γιὰ νὰ ὑπογράψῃ...

Ἦταν ἐκεῖ καὶ ὁ γνωστός μας πιά γιατρὸς ὁ Ντίνος, τὸ ὑπερήφανο παλληκάρσι ποὺ δὲν λογάριζε τίποτα. Κατὰ σύμπτωσι πλάϊ του στεκότανε ἓνας ἀπὸ τοὺς συνομιλητὰς του στὸν διάδρομον.

—Ἄ, νά! Ὁ Ντίνος δὲν ὑπέγραψε ἀκόμη, τοῦ λέει ὁ συνάδελφός του. Βάλε μιὰ ὑπογραφή ἐδῶ... Καὶ τοῦ δείχνει τὸ χαρτὶ.

—Καὶ πρῶτος-πρῶτος μάλιστα, παλλη-

καρίσια!... συμπλήρωσε ὁ φίλος του.

Πῆρε τότε ἐκεῖνος τὸ ἔγγραφο στὰ χέρια του, τὸ κύτταξε, τὸ ξανακύτταξε, γύρισε στὴν πρώτη σελίδα...

Ἐστερα ἔσφιξε μιὰ ματιὰ στὸ συμπληρωματικὸ φύλλο μὲ τὶς ἄλλες ὑπογραφὰς, ἐπάνω στὸ τραπέζι....

—Ὅχι ἐκεῖ, τοῦ εἶπαν, στὸ τέλος τοῦ πρώτου φύλλου ὑπόγραψε, θὰ εἶναι ἀστεῖο νὰ πᾶῃ ἔτσι μὲ τὸ κενὸ αὐτό.

—Μά....

—Τί μά;... ἀπόρησε ὁ συνάδελφός του.

Ὁ ἄλλος ξεροκατάλιε στριφογύρισε τὸν κοντυλοφόρον στὰ χέρια του καὶ ὕστερα πρόσθεσε.

—Δὲν πρόκειται γι' αὐτό, ἀλλά...

—Ἄλλά; τί;... ρώτησαν οἱ ἄλλοι ποὺ παρακολουθοῦσαν τὸν διάλογο.

—Τὸ μάτι τοῦ διευθυντοῦ, δηλαδή, εἶπε ἐκεῖνος στενοχωρημένος, θὰ πέσῃ στ' ὄνομά μου πρῶτο-πρῶτο;... Ἄστεῖα λές; ξανάτε.

Ἐκόνταξε πάλι ἀνήσυχος τὶς λευκὰς τρεῖς ἀράδες, ἄφησε τὸ χαρτὶ στὸ τραπέζι καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὸ συμπληρωματικὸ φύλλο... σὰν νὰ ἤθελε νὰ βρῇ ἐκεῖ μιὰ κατάλληλη θέσι...

—Ἄντε λοιπὸν ὑπόγραφέ κι' ἐκεῖ, ἔστω... εἶπε συγκαταβατικά ὁ ἄλλος.

Μὰ ὁ φίλος μας, σκέπτεται γιὰ λίγο, μὲ τὸν στυλογράφο στὸ χέρι, ὕστερα τὸν τοποθετεῖ στὴ θέση του ἀποφασιστικά καὶ τὸν βιδώνει μὲ βία...

—Δὲν μπορῶ φίλοι μου. Ἀφήστε με ἐμένα, δὲν ὑπογράφω οὔτε ἐκεῖ. Σωστὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ γράφομε ἀλλά... ἔχει κι' αὐτὸς δόντια γιὰ νὰ δαγκώσῃ!...

Καὶ βγήκε ἀπὸ τὴν τραπεζαρία, ἀφήνοντας σὺζυλους τοὺς συναδέλφους του, σὰν βρεμμένη γάτα, τρομαγμένος ἀπὸ τὰ... δόντια τοῦ ἐνόχου, ἀπὸ τὸν θεῖο του, δηλαδή, ἓνα διευθυντὴ μὲ ἀδύνατο χαρακτῆρα...

ΕΡΝΕΣΤΟΣ ΨΥΧΑΡΗΣ(*)

"Όταν στην Ελλάδα λένε απλώς Ψυχάρης, σκέφτονται Γιάννης Ψυχάρης, όταν στη Γαλλία λένε Ψυχάρης σκέφτονται Έρνεστος Ψυχάρης...

Σήμερα θα προσπαθήσω να φέρω πιο κοντά σας το γυιό, που στο πρόσωπό του για δεύτερη φορά μέσα στα Γαλλικά Γράμματα, μετά από το Chenier, γονιμοποιήθηκε ή ένωση των δύο μας πολιτισμών.

"Αν και μάλλον σάν προσπάθεια λογιζέται το έργο του, όμως άναμφισβήτητα ή περίπτωση του ενδιαφέρει ήν ιστορία ής λογοτεχνίας, κι' όχι μόνο χάρη στα γραφτά του και στις φιλολογικές του σχέσεις, αλλά κυρίως γιατί φωτίζει τις πνευματικές άνησυχίες ής εποχής του—πού δίχως αυτές ή φιλολογική κίνηση δέ θα μπορούσε να έννοηθί, και γιατί ή ζωή του και ό θάνατός του, ίσως περισσότερο από τό έργο του, είναι μία πολύτιμη άποκόλυψη του έσωτερικού κόσμου ής διανοούμενης νεότητας του 14.

Νά γιατί σήμερα δέν θα μπορέσω να κρατήσω απόλυτα ήν Ισορροπία που χρειάζεται άνάμεσα στο πρόσωπο και στο έργο, αλλά δίχως να άποσιωπήσω τό δεύτερο, θα ύπογραμμίσω τόν άνθρωπο Ψυχάρη.

Στά 1913 ό Ch. Peguy, ή ζωντανή αυτή συνείδηση ής εποχής του, καταδικάζοντας με μία προφητική περιφρόνηση ήν βασιλευσάα γερουτοκρατία, τούς άνάξιους άρχηγούς, τούς γερασμένους, τούς κουρασμένους, χαρέταγε με συγκίνηση και άγωνία μαζί μία παλινόρθωση, μιά άποκατάσταση, μιά άναγέννηση έθνική, καθώς και ήν άνοδο μιάς άγνης νεότητας, που ή τύχη ής τόν τρώαζε στην περίπτωση που θα παραδινότανε στα γερασμένα χέρια μι-
ας γενιάς χαλασμένης και ντροπιασμένης.

Κι' άν ακόμα ό Peguy, σάν έγραφε αυτές τις γραμμές, δέν σκεφτότανε ιδιαίτερα τόν Ψυχάρη, όμως έμεις μπορούμε να τις εφαρμόσουμε απόλυτα επάνω του. Ό Έρνεστος Ψυχάρης, στάθηκε πραγματικά ένας από τούς πιο διαλεχτούς και τούς πιο

ύγιεις νεοσύλλεκτους ής μεγάλης αυτής έθνικής άναγέννησης πριν του 14. Και κυρίως τέτοιο θέλω να σας τόν παρουσιάσω.

Κάπου γράφει ό ίδιος: «έχω μέσα μου ήλιο και όμίχλη μαζί» και συνοψίζει έτσι σύντομα ήν τόσο περίπλοκη γενεαλογία του.

Γυιός του Γιάννη Ψυχάρη από τη μιά και ής Νοέμι Renan, μιάς Γαλλίας άπ' ήν άλλη που ό πατέρας ής ήτανε περίφημος Έρνεστος Ρενάν κι' ή μητέρα ής μιά Όλλανδέζα, φορτωμένος με μιά τριπλή προέλευση έλληνολατινική, Κέλτικια και Φλαμανδική, όρθόδοξη, καθολικιά και διαμαρτυρόμενη. Είναι ζωντανό ως τόσο παράδειγμα γνήσιας ράτσας Γαλλικής. Γενήθηκε στις 27 του Σεπτέμβρη του 1883 και βαπτίστηκε όρθόδοξα, παίρνοντας τό όνομα Έρνεστος, όπως λεγότανε ό παππούς του Έρνεστος Ρενάν.

Σά να μην ήτανε ή φιλολογική καθόδηγηση του πατέρα του, προστέθηκε και τό περιβάλλον, που ήτανε ένα πραγματικό διάδημα φτιαγμένο από τις μεγαλύτερες διασημότητες ής εποχής του. Από τούς πιο στενούς του σπιτιού, τό παιδί και μετά ό έφηβος, άκούει να συζητούνε, και γλήγορα παίρνει μέρος κι' αυτός στις συζητήσεις, άπάνω στην πολιτική από τόν Berthelot και τόν συνταγματάρχη Plequart, άπάνω στην αρχαιολογία από τόν Georges Perrot, άπάνω στη γλωσσολογία από τόν Havet, άπάνω στη λογοτεχνία από τόν J. Maria d' Heredia και Anatole France—που με ήν κόρη του παντρεύτηκε άργότερα ό άδελφός του Έρνεστού Michel. Κάθε Παρασκευή σκοντάφει άπάνω στους φιλοσόφους Fred. Rauh, Léon Brunswig, Georges Dumas, τούς Clémenceau, Painlevé, Jaurés.

Μέσα σ' αυτό τό κλίμα τό καταφορτωμένο διάνοηση ό μικρός άρχίζει να γεύεται, παθαίεται, για ή συζήτηση, για τό λόγο... Από δέκα πέντε ήδη χρονών είναι ένας περίφημος κωξέρ και ρίχνεται άχόρταγα στις πρωτότυπες ιδέες. Σ' ένα

(*) Και άλλοτε είχε δοθη εις τας «Ακείνας» ή εύκαιρία ν' άσοληθούν με τό πρόσωπον και τό έργον του Έρνεστού Ψυχάρη (Τόμ. 1938, σελ. 171-172 και τόμ. 1940, σελ. 266-271). Είναι μία μορφή ή όποία ιδιαίτερος ενδιαφέρει ήμās τούς Έλληνας. Διά τούτο με ιδιαίτερον εύχαριστήσιν δημοσιεύομε εις τό τεύχος αυτό έκτενή περιλήψην από ήν διάλεξιν, ή όποία έγινε ήν 16 Μαΐου εις ήν αίθουσαν του κινηματοθεάτρου «Βρετάνια» με θέμα ήν ζωήν και τό έργον του Έρνεστού Ψυχάρη και όμιλητήν τόν καθηγητήν κ. Roger Millieux, που διευθύνει ήν Γαλλικήν Άκαδημίαν εις τας Άθήνας. Πρέπει να σημειωθί ότι ή διάλεξις έδόθη εις ήν Έλληνικήν, όπως και τό κείμενον ής περιλήψεως, τό όποιον όφείλεται επίσης εις τόν όμιλητήν.

γράμμα του αὐτηνῆς τῆς ἐποχῆς τὸν βρῖσκουμε νὰ ἐτοιμάζῃ μιὰ διάλεξη γιὰ μερικοὺς νέους φίλους του. Ἐκεῖνο πὺν χαρακτηρίζει τὸ νεαρὸ μας εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός. Κοντολογίῃς ἕνας νέος πρῆγικητας μεθυσμένος ἀπ' ὄλα τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα, γεμάτος ἐνθουσιασμοῦ καὶ θέλησης. Τέτοιος μᾶς παρουσιάζεται ὁ Ἑρνέστος Ψυχάρης ἀπὸ τῶρα μέχρι τὸ τέλος τῆς τόσο σύντομης ζωῆς του. Δίνεται σ' ὄλα μὲ πάθος κ' ἐνθουσιασμό πὺν δὲν κρατάει πολὺ ὄμως.—Καὶ τέτοιοι εἶναι οἱ ἐνθουσιασμοὶ του γιὰ τὴν ποίηση *décadente*, γιὰ κελὴν τοῦ Verlaine, τοῦ Mallarmé, τοῦ θεοῦ του Ary Renan, πὺν τοὺς μπεῖνται κ' ὄλας—γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Σπινὸζα καὶ τοῦ Bergson, γιὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ σοσιαλιστικὰ ὄνειρα. Μὲ τὴ σερά τὸν τραβιέται κ' αὐτὸς κοντὰ στὸ λαὸ. Ἰκάνει μαθήματα στὰ λαϊκὰ πανεπιστήμια, παίζει θέατρο στὰ ἐργατικὰ κέντρα καὶ τέλος ὀνειρεύεται νὰ γίνῃ δάσκαλος γιὰ νὰ μορφώσῃ τὸ λαὸ κ' ἔτσι νάρθῃ σὲ στενώτερη ἐπαφὴ μαζί του. Ὅλ' αὐτὰ τὰ γεύτηκε, τὰ πέρασε, τὰ πέταξε. Ξοδεύεται, γυρίζει, τραβιέται ἀπὸ κάθε κίνηση, γυρεύοντας μόνο καθὼς λέει «κάθε λεπτὸ νᾶναι ὀμορφὸ καὶ μυρωμένο». Ὁ J. Maritain, μάρτυρας ἀπ' τὴν ἀρχὴν στὸ ἔσωτερικὸ δρᾶμα τοῦ Ψυχάρη γράφει: «Ὅπου κ' ἂν πῆγε κωϊώσαμε πὺς ἦτανε περαστικὸς καὶ πὺς δὲ θὰ στεκότανε». Πειράματα σκληρὰ τῶρα ἐτοιμάζονται νὰ ἐρεθίσουνε καὶ νὰ ἐπιταχύνουνε τὴν ψυχικὴν τοῦ σύγκρουση. Πρῶτὴ ἔρχεται ἡ ἐγκεφαλικὴ κούραση, ἀποτέλεσμα ὑπερκόπωσης, ἔπειτα ἡ ἀρρώστια καὶ τελειωτικὰ μιὰ πικρὴ ἐρωτικὴ ἀπογοήτευση.

Διὸ φορές κάνει τὴν ἀπόπειρα νὰ σκοτώθῃ, ἀλλὰ ὅπως ὁ φτωχὸς Lelian τοῦ ἀγαπημένου του Verlaine, ὁ θάνατος δὲν τὸν θέλει. Τότε σάν ἀπὸ ἐκδίκηση προσπαθεῖ νὰ διασκεδάσῃ τὸν πόνο του μὲ τὶς αἰσθήσεις, κ' ἔτσι νὰ ἐξευτελισθῇ μέσα στὴν κραπιᾶλὴ τὸ τσαλακωμένο ἰδανικὸ του.

Ἄν τοποθεταγε κανεῖς τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ζωῆς τοῦ Ψυχάρη, δίπλα στὴ Saison en Enfer τοῦ Rimbaud, ὅπως κάνει ὁ Henri Massis, δὲ θάτανε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Σὲ μιὰ ἐξομολόγησι πὺν κάνει στὰ 1902, εἶναι τότε 19 χρονῶν, στὴν ἀγαπημένην του Ἰκα Φανν, κόρη τοῦ πολιτευτῆ Fanne καὶ μητέρας τοῦ Maritain, ὑπερασπίζεται μὲ πάθος τὴν ἐντατικὰ ζωὴ καὶ φανερώνει μιὰ πραγματικὴ ἔχθρα ἐναντία σὲ κάθε τάση μιᾶς μέτριας, κλεισμένης καὶ μπουρζουαζιστικῆς εὐτυχίας... Ἰκάπου γράφει τοῦτο πὺνδαι ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν πραγματικῶν ζωντανῶν ψυχῶν. «Προτιμῶμαι χίλιες φορές τὸν ὑπερβολικὸς χαρὲς γιὰ ὄλους, ἀπὸ μιὰ ἀσφαλισμένη, πιαδαρὴ καὶ χλιαρὴ εὐτυχία».

Ἡ κρίση του κορυφώνεται ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1902 ὡς τὸ φθινόπωρο τοῦ 1903. Ἡ ζωὴ τῆς οἰκογένειάς του γίνεται ἀνυπόφορη. Ἐνα βράδου τοῦ 1903 δὲ γυρίζει πιά στὸ σπίτι, παρὰ πλανιέται πολλές μέρες μέσα στὸ Παρίσι, μένοντας σὲ μικρὰ ὑποπτα καὶ βρωμιάρικα ξενοδοχεῖα, μαθαίνοντας τί πάει νὰ πῆ πείνα, κάνοντας παρέα μ' ἕνα ἠθοποῖο τῆς κακιάς ὄρας, μ' ἕνα ψαρά κ' ἴσως μὲ ἄλλες πῖο ὑποπτες συντροφίες....

Ἐγὲι πιά φτάσει στὸ βυθὸ τῆς πίκρας, τῆς ἀπελπισίας, τῆς κατὰπτωσης καὶ δὲ μπορεῖ πιά νὰ προχωρήσῃ. Εὐτυχῶς ὄμως μέσα του ἔχει πολὺ ἀπόθεμα ἀντίραχτης ὕγεια γιὰ νὰ μὴ δοκιμάσῃ νὰ ξαναἰσθῆ στὴν ἐπιφάνεια μὲ τὴν ἀπότομη κίνηση τοῦ κολυμπητῆ. Αὐτὴ τὴν ἀπολυτρωτικὴ κίνηση τὴ συμπληρώνει τὸ φθινόπωρο τῆς ἴδιας χρονιάς πηγαίνοντας νὰ καταταχθῇ σάν ἐθελοντῆς στὸ πεντηκοστὸ πρῶτο σύνταγμα περικου τοῦ Beauvais. Ἦτανε ἡ ἀντίδραση ἑνὸς νέου 20 χρονῶν πὺν δὲ θέλει νὰ δεχθῆ τὸ ναυάγιο τῆς ζωῆς του. Στὴ συντριμμένη καὶ χαώδικα κατάσταση πὺν κατάντησε ἡ ψυχὴ του, δὲ βρίσκει πιά ἄλλη διέξοδο ἀπὸ τὸ γάντζωμα στὴν ἐξωτερικὴ πειθαρχία καὶ στὴν τάξη πὺν ἐπιβάλλει ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ. Θέλει νὰ ξαναἰσθῆ τὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ ὕγεια πὺν ὄλο τὸ εἶναι του λαχταράει. Τάχα ὁ Ψυχάρης κατὰλαβε ἀπὸ μόνος του πὺς ἡ θεραπεία δὲν ἦτανε ἀποτελειωμένη; Θὰ τὸ πιστέθαμε βλέποντάς τον, ἀφοῦ τέλειωσε τὴ θητεία του, νὰ παίρνῃ μιὰ δεύτερη ἀπόφαση πὺν κατὰπάξῃ ὄλο τὸ γνωστὸ του διανοούμενο κόσμου, δηλαδὴ νὰ ξανακαταταχθῆ γιὰ 2 χρόνια.

Στὰ 1905 ἡ ἀποστροφή του γιὰ τὴν παριζιάνικη ζωὴ τὸν κάνει νὰ πάρῃ μιὰ ἀκόμα πῖο ἀναπάντεχη ἀπόφασι. Ἐγκαταλείποντας τὰ γαλιόνια τοῦ ἐπιλοχία κατεβαίνει στὸν ἀπλὸ βαθμὸ τοῦ στρατιώτη τοῦ ἀποικιακοῦ πυροβολικοῦ.

*

Καὶ στὰ 1906, ὄταν ὁ ταγματάρχης Lenfant τοῦ προτείνει νὰ τόνε πάρῃ μαζί του σὲ ἀποστολὴν στὸ Κογκό, τὸ παλὸ μπρετόνικο, μεσογειακὸ, ἑλληνικὸ αἷμα ζωντανεύει μέσα στὶς φλέβες του κ' ἀναγαλιάζει σ' αὐτὴ μόνου τὴ σκέψη.

Τὸ ταξεῖδι αὐτὸ τοῦ χαρίζει ὀ,τι ποθοῦσε: ἀνοικτὸ πέλαγο, ἐλεύθερο ἄερα, δρᾶσι: Ἀπὸ τὸ 1906 ὡς τὸ 1007, ἐνῶ διασχίζει τὰ 3200 χιλιόμετρα πὺν χαρίζουνε στὸ λοχία Ψυχάρη—τὸν πῖο νέο ὑπαξιωματικὸ τῆς ἀποστολῆς—μιὰ πρόταση γιὰ τὸ στρατιωτικὸ μετάλλιο, πὺν συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἔκθεση γεμάτη ἐπαίνους γιὰ τὴν «ψυχραιμία», «τὴν ἐξυπνάδα», «τὴν πρωτοβουλία»

καί «τις άντρίκιες διαθέσεις» τοῦ νεαροῦ ὑπαξιωματικοῦ.

Πῆρε ἀπὸ τότε συνείδηση τῆς ἀποστολῆς του. Καί εἶναι ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ του μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἀπὸ τὶς τελευταῖες δυνατές συνειδήσεις, τοῦ καιροῦ του, ποῦ αὐτὴ του ἡ κλίση βεβαιώνεται καί ὑπογραμμίζεται τὴν περίοδο ποῦ γυρίζει στὸ Παρίσι στὰ 1908. Κάθε Παρασκευὴ συναντᾷ ὁ Ἐρνέστος τὸν Peguy στὸ σπίτι τῆς κυρίας Favnre. "Εξω ἀπὸ καὶ ὄμως βλέπονται καί στὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Peguy «Les cahiers de la Quinzaine», στὴ στρατιωτικὴ σχολή, στὶς Βεροαλλίες, ὅπου ὁ Ψυχάρης εἰσιμάζεται γι' ἀξιωματικούς. Ὁ Peguy μιλάει μὲ τρυφερότητα γιὰ τὸν καινούργιο του φίλο: («Τὶ ἀγνή ψυχὴ, λέει, ἐγὼ ποῦ δὲν εἶχα ποτὲ ἀδελφὸ, τὸν ἀγαπᾶω σάν τέτοιο, κι' ἔμαθα ἀπ' αὐτὸν τί πάει νὰ πῆ νὰ ἔχης ἕναν ἀδελφόν»). Μὰ καθὼς εἶναι μεγαλύτερός του κατὰ 10 χρόνια κι' εἶναι καί πατέρας κι' ὄλας, ὅταν μιλάει στὸν Ἐρνέστο, τὸν φωνάζει «γιυί μου». Ὁ πραγματικὸς ὄμως ἀδελφός τοῦ Ἐρνέστου εἶναι ὁ Jacques, αὐτὸς ὁ J. Maritain ποῦ ἡ φιλολογικὴ του ἐπίδραση ἐπηρέασε καί ἐπηρέαζε τόσο γόνιμα τὴ γενιά μας. Αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ποῦ ἕνα βράδυ ἔσωσε ἀπ' τὴν αὐτοκτονία τὸν Ἐρνέστο, ὅταν ἐκεῖνος βρισκόταν πραγματικὸ ἠθικὸ κουρέλι, καί ποῦ ἀργότερα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνεκδιήγητου Leon Bloy, εἶχε γυρίσει στὸ Χριστιανισμὸ. Αὐτὸς ὁ περιέργος Maritain εἶναι ποῦ ἂν καί διάβασε τὸ βιβλίον, ἐξακολουθεῖ νὰ φαντάζεται ἕνα Ψυχάρη ποῦ ξαναγυρίζει στὴν ἔρημο, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορά, μὲ τὴ μακρὰ ρόμπα τοῦ ἱεραποστόλου, κι' ὁ Ψυχάρης μὲνι καταπληκτος ἀπ' αὐτὴ τὴν περιέργη καί ἀπροσδόκητὴ ἰδέα. Μὲ ὄλα αὐτὰ ὄμως, μερικὸς μῆνες πρὶν, σ' ἕνα γράμμα του σταλμμένο στὸ φίλο του ἐξαμολογήθηκε ἕνα κάποιο θέλητρο, καθαρὰ φυσιολογικὸ, γιὰ τὴν πίστη του, ἀνακεφαλαιώνοντας ἔτσι τὴ διπλὴ του στάση, ποῦ εἶναι τώρα ἡ δικὴ του ἀπέναντι στὸν Χριστιανισμὸ. «Τὸ σπίτι σου μὲ τραβάει ἀλλὰ δὲ μπαίνω».

Ἐπὶ τέλους τὸ δεύτερο ξεκίνημα γιὰ τὴν ἀφρικανικὴ ἔρημο, ποῦ τ' ὀνειρεύεται κάθε ὥρα τῆς γκριζας ζωῆς ποῦ περνᾷει στὴ φρουρὰ, καταφτάνει τὸ Νοέμβριο—Δεκέμβριο τοῦ 1909. Τώρα εἶναι τὸ μεγάλο Μαυριτανικὸ ἀπομάκρυσμα, ποῦ κρατᾷει 3 χρόνια καί ποῦ θὰ τὸν μπαρκάρη πολὺ πιὸ βαθεῖα ἀπ' τὴν ἀποστολὴ στὸ Κογκό. Ξαναφεύγει μόνον ἀπὸ ἀπληστία γιὰ κάτι τὸ καινούργιο, ἔτοιμος νὰ ἐξερευνησῆ καί καινούργιες ἐπιφανειακὲς μορφές τῆς Ἀφρικῆς, χωρὶς ὄλα ὀψιαίεται πὼς ἡ Μαυριτανία θὰ τὸν ἔκανε ν' ἀνακαλύψῃ τὸν ἐσωτερικὸ καί στοχαστικὸ κόσμον τῆς μουσουλμάνικης Ἀφρικῆς, καί ταυτόχρονα τὸ βα-

θύτερο ἐαυτὸ του.

Ἡ Γαλλία ἔστειλε στὴ Σαχάρα ἕνα ἀξιωματικὸ τοῦ ἀποικιακοῦ στρατοῦ. Ἡ Σαχάρα ἐλευθερώνη καί ἔστειλε πίσω ἕνα ἑκατόνταρχο σχεδὸν ἔτοιμον νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἴδια χειρονομία πίστης καί ὀπισθογῆς ποῦκανε ὁ ἑκατόνταρχος τοῦ Εὐαγγελίου.

*

Ἄλλ' αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ τόσο ζωντανός, ὁ τόσο ἀπαιτητικὸς, δὲν μπορεῖ κατὰ βάθος νὰ ἱκανοποιηθῆ ἀπὸ γραφικότητες, ἀπὸ προσκοπίστικες χαρὲς, καί καθὼς λέει, ἀπὸ σκέτο «τουριστικὸ πάθος». Κι' ἡ ἔρημος εἶναι πιὸ ἀπαιτητικὴ. Δὲν τῆς φτάνει νὰ δώσῃ ὁμορφες ἐξωτερικὲς εἰκόνες καί ἐντυπώσεις ποῦ κάνουνε τὸ θάνατο γλυκὸ, καί παρήγορο, ζητᾷει ἀπ' τὸν Ψυχάρη νὰ ψάξῃ μέσα του καί νὰ βρῆ βαθεῖες καί πραγματικὲς αἰτίες νὰ ζήσει. Πάνω σ' αὐτὰ γράφει ἀργότερα στὸ βιβλίον του: «Φωναί βοῶσαι ἐν τῇ ἐρήμῳ»: «Ἐδῶ χρειάζεται νὰ ἀντικρίθῃ κανεῖς σταθερά τὴ ζωῆ». Καί πιὸ κάτω στὸ ἴδιο βιβλίον: «Δὲν θὰ κάνουμε ἀρχαιολογία ἐδῶ, δὲ θὰ μαζέψουμε μόνον μερικὰ συντρίμια τῆς καρδιάς μας, ποῦ 20 αἰῶνες ἔντονου πολιτισμοῦ ἀποσυνθέσανε». Καί ἡ Ἀφρικὴ τὸν βοήθησε σ' αὐτὸ μὲ τὴν τριπλὴ διδασκαλία τῆς ἐρήμου, τοῦ Ἰσλάμ καί τῶν βιβλίων.

Ὁ Ψυχάρης ἔγραφε ἀργότερα στὸ ἔργο του «Τὸ ταξεῖδι τοῦ ἑκατόνταρχου»: «Ἡ Σαχάρα ἔχει στὴν ἀρχὴ ἀνηθικὴ ἐπίδραση. Γιατί πραγματικὰ μαθαίνει κανεῖς ν' ἀπογυμνῶνῃ τὴ σκέψη ὅπως καί τὴ ζήση. Ἡ ἔρημος εἶναι ἕνας δάσκαλος τοῦ ἀσκητισμοῦ. Ὁ ἀξιωματικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀπλοποιήσῃ τὴ ζωὴ του νὰ χωρισθῆ ἀπ' τὶς ἀνέσεις καί τὶς κομψότητες τοῦ στρατιωτικοῦ τῆς πόλης. Πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ντύνηται σάν τὸς μαυριτανούς, νὰ φορᾷ σαντάλια ἀπὸ βοηδίσιο δέρμα, νὰ σκεπάζῃ τὸ κεφάλι του μ' ἕνα τουρμπάνι, νὰ μαζεύῃ τὰ πράγματα του μέσα σὲ δύο νάνινους σάκκους, νὰ κοιμᾷται σ' ἕνα ἀπλό φαθὶ κάτω ἀπὸ μιὰ μαῦρη τέντα καμωμένη ἀπὸ τρίχα καμήλας, νὰ σκάβῃ ἀπ' τὴ ζέση μέσα σ' αὐτὴ τὴ Μαυριτανία τὴ δίχως ἐποχές καί δίχως σκιά, νὰ πεθαίνῃ ἀπὸ δίψα πάνω σ' αὐτὴ τὴ ξεραιμένη γῆ, καί νὰ μὴ ζερῇ ἄλλῃ διασκέδαση ἀπ' τὴν εὐχαρίστηση τοῦ νὰ φλυαρῆ καί νὰ ἀστειεῖται μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς. Κι' ὄμως αὐτὴ ἡ ἀπογύμνωσις τὸν γοητεύει μ' ἕνα εἶδος βάρβαρης χαρᾶς, ἂν ἡ λέξις βάρβαρος σημαίη τὸ νὰ θέλῃ κανεῖς νάναί ἄγνος καί νὰ πετάδῃ ἀπὸ πάνω του τὸ δηλητήριον ἐνὸς νοθεμένου πολιτισμοῦ. Δῆτε τον μόνον σας νὰ λυπάται αὐτοὺς τοὺς ραφιναρισμένους τῆς πόλης γιὰ τὴν κούφια καί δίχως

μεγαλείο ὑπαρξῆς τους: «Οἱ δυστυχησμένοι!! Τάχα ἔχουν κάποιο φλογερὸ πάθος ποὺ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ μέσα στὴ ζωῆ; Ζοῦν τοὺλάχιστον; Σκέφτονται τάχα τὸ μεγαλεῖο τοῦ κόσμου; Τὸ θάνατο καὶ τὸν παράδεισο; Σκέφτονται ἄλλο πράγμα ἀπ' ὅ,τι ἀκοῦν τ' αὐτιά τους, ἀπ' ὅ,τι βλέπουν τὰ μάτια τους, κί' ἀπ' ὅ,τι νοιώθει ἡ καρδιά τους; Ἄλλ' εἶναι οἱ κοσμικοὶ μορφωμένοι!!! Ἐχουνε ντελικάτο γούστο, ραφινარიσμένη σκέψη, καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πνεῦμα. Μάλιστα. Ἄλλ' αὐτὰ εἶναι ὄλο; Ἦμουναι ἔτσι ἄλλοτε καὶ μοῦ φαίνεται πῶς ἡ καρδιά μου ἦτανε μιὰ ἔρημος πολὺ πῶ ἀγονη ἀπ' αὐτὴ τὴν διασχίζω τώρα».

Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ ἔρημος με τὴ σιωπῆ της, τὴν ἀπάνθρωπη μοναξιά της, ξεσκεπάζει τὸ πραγματικὸ ἐγὼ τοῦ ἀπ' τὰ διὰφορα ἄλλα δανεισμένα ἐγὼ τοῦ τῆς τρελῆς νεότητάς του, τότε γδύνει ἀπότομα ὅπως ὁ Σαγιὼν τῆς ἐρήμου ὅταν ξεσηκώνει τὸ παχὺ χῶμα, κί' ὅ,τι εἶναι πρόσθετο, ἀφήνοντας μόνον τὸν πέτρινο σκελετό.

Ἦάτων λοιπὸν πῶ ἐλαφρὸς, πῶ ἀληθινός, ἀλλά πάντα ἄδειος καὶ φτωχός. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή πέθανε, ἀλλά τίποτε τὸ ζωντανὸ δὲν τὴν ἀντικατάστρε ἀκόμη. «Κί' ὅμως ἀπ' αὐτὸ τὸ τίποτε θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ θυάλῃ κάτι τὸ χειροπιαστό, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη ἀνέχεια θὰ βγῆ ἕνας πλοῦτος ὀλόκληρος». Καὶ πῶ κάτω: «Μένει ἀκόμα νὰ πιαστῆ ὅλη ἡ ἀλήθεια, μένει ἀκόμη τὸ ὀλοκληρωτικὸ πιάσιμο τῆς μοναδικιάς πραγματικότητάς».

*

Αὐτὴ τὴ μοναδικιά πραγματικότητά θὰ τὴν πλησιάσῃ ὅταν διῆ γὰρ του τοὺς σοφοὺς στοχασμοὺς τοῦ Ἰσλάμ. Ἡ Σαχάρα ἔχει δύο πρόσωπα, ἕνα πρόσωπο δράσης καὶ ἕνα πρόσωπο προσευχῆς. Τὸ πρῶτο κυρίως τράθηξε τὴν προσοχὴ τοῦ ἐξερευνητῆ τοῦ Κογκό, στὸ δεύτερο σταμάτησε ὁ νομάς τῆς Μαυριτανίας.

Ἄλλὰ αὐτὸ ποὺ τάραξε περισσότερο τὸν Ψυχάρη εἶναι ἡ καταπληκτικὴ ἀπάντησὴ ποὺ τοῦδωσε μιὰ μέρα ἕνας νεαρός μουσουλμάνος. Βρίσκονταν στὸ Πόρτ-Ἐτιέν κί' ὁ Ψυχάρης ἔδειξε σ' ἕνα νεαρὸ πολεμιστῆ τοῦ Adrar, ἕνα ὑπέροχη ἐγκατάστασι ἀσυρμάτου, ποὺ ἦτανε κάτι ἀφάνταστο γιὰ τὴ Σαχάρα, καὶ τοῦπε κάπως ἐπιτόλαια: «Βλέπεις, οἱ Μαυριτανοὶ εἶναι τρελλοὶ νὰ θέλουνε ν' ἀντισταθοῦν σ' ἀνθρώπους τόσο πλοῦσιους καὶ τόσο δυνατοὺς ἄν τους Γάλλους». Ὁ Μαυριτανὸς ἔμεινε μιὰ στιγμή χωρὶς νὰ μιλήσῃ καί... «Ναί ἔχετε δίκη» ἔσεῖς ἔχετε τὸ βασιλεῖο τῆς γῆς, ἐνῶ ἡμεῖς ἔχουμε τὸ βασιλεῖο τοῦ οὐρανοῦ». Ἀναπάντεχῃ ἀπάντησῃ, πῶ ἀναπάντεχῃ ἀκόμα, στὸ στόμα ὄχι ἐνὸς θεολόγου, ἀλλὰ ἐνὸς ἀντάρτη τῆς ἐρήμου, ποὺ χτυπάει τὸν

«πολιτισμένο» ἄνθρωπο ὅπως μιὰ ἢ δύο κεραυνοβόλες καὶ ἀποφασιστικὲς λέξεις ποὺ ἀκοῦμε τόσο λίγες φορές στὴ ζωῆ μας καὶ ποὺ δὲν τις ξεχνάμε ποτέ. Καὶ νὰ πῶς αὐτὸς ὁ ἀξιωματικὸς ποὺ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἔχει πιά τὴ ψυχὴ ἐνὸς σταυροφόρου, δέχεται τὸ βίαιο μᾶθημα τῶν αἰρετικῶν, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος. Ἡ ἔρημος καὶ τὸ Ἰσλάμ τοῦ ἐτοίμασαν ἄλλο ἐσωτερικὸ τράνταγμα, αὐτὸ τοῦ προσωπικοῦ στοχασμοῦ, τροφοδοτημένο ἀπὸ ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ βιβλίων, ἀπὸ κείνα ὅμως ποὺ παίζουने τέτοιο οὐσιαστικὸ ρόλο στὴν πνευματικὴ ζωῆ. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἐκστρατείας εἶνε καμωμένη ἀπὸ 7 βιβλία. Ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα πίνακα λογαριθμῶν ποὺ τοῦ χρειαζόταν γιὰ τὴ δουλειά του, ἔχει τοὺς Sermons τοῦ Bossuet, ἕνα ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου τοῦ Vigny. «Μεγαλεῖο καὶ δουλειά τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς», ποὺ τόχει ἄν ἱερὸ δειψανό, γιατί εἶναι τὸ μόνον πράγμα ποῦχει ἀπὸ τὸν ὑπολοχαγὸ Viollety ποὺ σκοτώθηκε τὸν περασμένο χρόνο στὴ Μαυριτανία, καὶ κυρίως τις Pensées τοῦ Pascal καὶ τρία τετράδια τοῦ Peguy.

Οἱ δύο μεγάλοι τοῦ ὀδηγοῦ εἶναι τώρα ὁ Pascal καὶ ὁ Peguy, πῶ ἀργὰ θὰ προστεθοῦν ὁ Barrès καὶ ὁ φίλος τοῦ Maritain. Ὁ Ψυχάρης ὑποστηρίζει πῶς ἡ ἔρημος μᾶς γυρίζει στὸν Pascal καὶ στὶς καταθλιπτικὲς καὶ ἐπιβλητικὲς εἰκόνες τοῦ κόσμου. Ἡ περίφημη φράση τῶν Pensées, «ἀπάνω στὴν αἰώνια σιωπῆ τῶν ἀπεράντων ἐκτάσεων», τὸν κυνηγᾷ ἀδιάκοπα ὅταν τὰ βλέμματά του χάνωνται στὸ ἀτελείωτο ἐξέλιγμα τῶν ἀμιμόβωναν.

*

Καὶ τώρα ἂς δοῦμε ποῦ βρίσκεται ὁ Ψυχάρης ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψη πρὸς τὸ τέλος τῆς διαμονῆς του στὴ Σαχάρα, ἔπειτα ἀπὸ τὴ μακρυνὴ κούρα ποῦκανε στὴν ἔρημο, καὶ τὴν ἀνακάλυψη τῆς μυστικότητας ὁμορφιάς ποὺ βρίσκεται στὸ Ἰσλάμ, καθὼς καὶ τῆς βαθειᾶς μελέτης τῶν βιβλίων.

Στὶς 15 Ἰουλίου τοῦ 1912 ἐξῆλθε στὸ Maritain τὴ φιλοσοφικὴ του ἐξέλιξη ποὺ καταλήγει ἔτσι: «Εἶμαι ἕνας χριστιανὸς δίχως πίστη» κί' ἀκόμα «παίρνω ὄλα ἀπὸ τὴ θρησκεία ἔξω ἀπὸ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς». Ἄλλ' ὁ πόθος του μένει πάντα ὀλοθερμος... «Φωνάζω μ' ὅλη τὴ δύναμή μου τὸ Θεὸ ποὺ δὲ θέλει νάρθῃ». Τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1912 γυρίζει στὴ Γαλλία, ὅπου ἀρχίζει τὸ τρίτο, τόσο σύντομο, μέρος τῆς ζωῆς του.

Ὁ Ψυχάρης ἀπὸ τὸ γυρισμὸ του στὴ Γαλλία θαρρεῖ κανεὶς πῶς βιάζεται νὰ φτάσῃ σ' ἕνα σκοπὸ. Ἡ ζωῆ τοῦ Φλαρισιοῦ ὅμως, τόσο λίγο κατάλληλῃ γιὰ κατάνυξη—πόσο εὐκόλη ἦτανε ἄλλοτε στὴν ἔρημο—τὸν ἀπογοητεύει ἀπὸ τὴ μιὰ, τὸν σπρώχνει

δμως από την άλλη να πάρη την τελειωτική απόφαση. 'Η απόφαση αυτή γίνεται γρήγορα πράξη κάτω από τη βοήθεια τῶν δύο πνευματικῶν παιδιῶν τοῦ Bloy, τὸ ζευγάρι Jacques καὶ Raïssa Maritain.

Καὶ ὁ 'Ερνέστος μετὰ ἀπὸ ἕνα δραματικὸ ἐσωτερικὸ ἀγῶνα, δίνεται ἄλόκληρος στὴ χαρὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, στὶς 4 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1913.

Παραστέκει γοητευμένος στὸ ὑπέροχο ἐσωτερικὸ του ξανάνειωμα, στὴ νειότη καὶ στὴν ἀγνότητα ποῦ ξαναβγαίνει ἀπὸ μέσα του. Νοιώθει σὰν λεύτερο πουλί. Κι' ὅμως αὐτὴ τὴν καινούργια χαρὰ του εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὴν κρύβη μέσα σὲ θλιβερὰς ἀνθρώπινες δοκιμασίες. Σ' αὐτὴ τὴν ἴδια ἐποχὴ δίνεται ἕνα δραματικὸ τέλος στὴν οἰκογένειά του. Σὰν ἐπίλογος ἔρχεται ἡ φράση τοῦ 'Ερνέστου: «Ἀπὸ σήμερα τὸ πρῶτ' ἢ μητέρα μου εἶναι μιὰ δυστυχισμένη ἐγκαταλειμμένη γυναίκα... Πρέπει τώρα νὰ ἀσχοληθῆ μαζί της, νὰ τὴν διασκεδάξῃ νὰ τὴν πᾶθὶ τὸ Βέλγιο, χωρὶς νὰ μπορῆ ὡστόσο νὰ ἐμπιστευτῆ σ' αὐτὴ τὴν εὐγενικὴ ἀπίστη τὴν ἀνείπωτη χαρὰ τῆς καινούργιας του ζωῆς.

*

Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ λογοτεχνικὴ δουλειὰ τοῦ φέρνει ἀβήδια, κι' ὅταν κάνει τίς διορθώσεις τοῦ δευτέρου βιβλίου του, νοιώθει, καθὼς λέει, νὰ ἰδρῶνῃ ἀπὸ ντροπῆ. 'Επὶ τέλους βγαίνει τὸ «Πρόσκληση ὑπὸ τὰ ὄπλα». Τὸ ρωμάντζο τοῦ στρατιωτικοῦ μεγαλείου, ἐνὸς μεγαλείου ὄχι θεωρητικοῦ καὶ ἀφηρημένου, ἀλλὰ ζωντανοῦ καὶ δοκιμασιμένου.

'Η «πρόσκληση ὑπὸ τὰ ὄπλα» εἶναι ἡ διήγησις τῆς ἴδιας του ζωῆς, στὸ στρατῶνα καὶ στὴν ἀποικία, καμωμένη σὲ τύπο ρωμάντζου. Αὐτὸ τὸ βιβλίο δὲ φέρνει ἀπόλυτα τὴ σφραγίδα τοῦ συγγραφέα του, εἶναι ἀκόμα πολὺ ἐπηρρασμένο καὶ στὴ σκέψη καὶ στὴ σύνθεσι ἀπὸ τὸ μεγάλο φίλο του Regu, στὸν ὁποῖο κι' εἶναι ἀφιερωμένο. Μᾶς φαίνεται λιγάκι ἀδύνατο, λιγάκι περρασμένο, καὶ τὸ ὕφος του κάπως παραφορτωμένο ἀπὸ ἕνα περίεργο σχολαστικισμό, ὑπόλειμμα τῆς παλῆς του φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐπίδοσης. Μόνο στίλβεις ποῦ μιλάει γιὰ τὴν 'Αφρικὴ βρῖσκουμε τόνους ἐνεργητικῶς καὶ δραματικῶς. 'Ὅστόσο στὸν καιρὸ του εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία, ὁ ἴδιος ὁ Bergson τοῦ στέλνει ἕνα ὄραιο γράμμα μὲ τὰ παρὰ κάτω κολακευτικά λόγια: «Θαορῶ πὺς πετυχαίνετε ἀπ' τὸν ἀναγνώστη σας, τὸυλάχιστον ὅσο σὰς διαβάξει νὰ γίνῃ πῶ ἀπλός. Νὰ πετάξῃ ἀπὸ πάνω του, μερικὰ κατώτερα συναισθημάτων ποῦ τὰ νόμιζε φυσικά καὶ ποῦ τὸυ φαίνονται τώρα ψεύτικα. Τέλος νὰ ξαναρῶθῃ σ' ἐπαφῆ μ' ὅτι ἔχει πῶ ἀγνό καὶ πῶ

ἀντρίκιο. 'Αν δὲ κάνω λάθος, αὐτὸ τὸ βιβλίο θὰ βοηθῆσῃ στὴ δημιουργία μιᾶς καινούργιας ἠθικῆς ἀτιμοφαιρας ποῦ τόσο χρειαζόμαστε».

Μ' ἄς γυρίσουμε τώρα καὶ πάλι στὸν Ψυχάρη ποῦ ἀφίσαμε στὴν ἀνοίξη τοῦ 1913. Εἶναι πάντα μὲ ἄδεια. Τέλος τὸν 'Ιούλιο πρέπει νὰ ξαναπάρῃ τὸ δρόμο γιὰ τὸ σύσταγμα, ἀλλὰ προτιμᾷ αὐτὴ τὴν μονότονη ζωὴ τῆς φρουρᾶς ἀπὸ τὴν Παριζιάνικη κίνηση. 'Η ζωὴ του τώρα εἶναι τελείως ἀσκητική. Τὸ πρῶτ' δουλεῖα σκυλίσια, τὸ βράδου ἐπισκέψεις σὲ φτωχὰ σπίτια, τὴ νύχτα διάβασμα καὶ προσευχὴ. 'Ὅσο γιὰ τὸ μέλλον του, ἀκόμα ψηλαφᾷ, ψάχνει νὰ βρῆ τὸν πραγματικὸ τοῦ δρόμο. Τοῦτῃ τῆς ἐποχῆ, ἀναγγέλλει στὸν Paul Bourget πὺς ἄρχισε τὸ γράψιμο τοῦ «Ταξειδιοῦ τοῦ 'Εκατόνταρχου» καὶ καθορίζει μερικὸς μῆνες πῶ ἔπειτα τὸ θέμα του: «Αὐτὸ τὸ βιβλίο θάνα ἕνα ρωμάντζο, ἕνα ρωμάντζο χωρὶς σκιά περιπέτειας, ἕνα ρωμάντζο μὲ δύο πρόσωπα. Τὸ στρατιώτῃ καὶ τὴν ἔρημο!» 'Ὅλο τὸν καιρὸ ποῦ τὸ δουλεύει, δὲν παύει νὰ τὸ φοβάται. «'Η τέχνη τῆς πέννας εἶναι ἐρημὰ καὶ τρομερῆ», λέει. Αὐτὸ τὸ ἐπιδιώκει, κυρίως, εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ ἕνα ἔργο πλατῦ, ἀπρόσωπο, κλασικὸ, χωρὶς νὰ πέσῃ στὸ μεγάλο μοντέρνο σφάλμα τῆς κατάρτησις τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀρρωστημένης ἀτανάλουσις. Τὸ σχέδιό του τὸν ἔχει τόσο ἀπορροφήσει, ποῦ τὸν 'Ιούλιο τοῦ 14 θὰ ἤθελε νὰ μὴ φύγῃ ἀμέσως γιὰ τὴν ἀποικία, ὡστε νὰ μπορέσῃ νὰ τελειώσῃ αὐτὸ «τὸ δύστυχο βιβλίο, ποῦ τόσο τὸν εἶχε τυραννήσῃ τοῦτον τὸν τελευταῖο καιρὸ». Μέσα σὲ λίγες βδομάδες, δὲ θὰ πρόκειται πῶ νὰ τελειώσῃ ἕνα βιβλίο, παρὰ νὰ σφραγίσῃ τὴ ζωὴ του μπροστὰ στὰ γεγονότα καὶ νὰ μπῆ γιὰ πάντα στὴν 'Ιστορία.

Στις 6 τοῦ Αὐγούστου τοῦ 14 ἀφίνει τὸ Χερβούργο μὲ τὸ δεύτερο ἀποικιακὸ πυροβολικὸ. Στις 20 εἶναι στὸ Βέλγιο, ἀπ' ὅπου στέλνει στὴ μάνα του τὸ τελευταῖο γράμμα. Δυὸ μέρες ἔπειτα, στὶς 22 τοῦ Αὐγούστου ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους 450 συγγραφεῖς ποῦ πέσανε στὸ πεδίο τῆς μάχης, εἶναι ὁ 'Ερνέστος. Δέκα τέσσαρες μέρες πρὶν τὸν Regu, ἕνα μῆνα πρὶν τὸν Α. Fournier, ἕνα χρόνον πρὶν τὸν ἀδελφὸν του, σκοτώθηκε στὸ Rossignol μὲ μιὰ σφαῖρα στὸν κρόταφο, δίπλα στὰ ὄρατα, μετὰ ἀπὸ δώδεκα ὄρες πεισματικῶς μάχης. 'Ἦθελε ἀκόμα ἕνα μῆνα καὶ πέντε μέρες γιὰ νὰναί τριάντα ἐνὸς χρόνων.

*

Τὸ τελευταῖο λογοτεχνικὸ καὶ πνευματικὸ του μῆνυμα ἐκδίδεται ἕνα χρόνον μετὰ τὸ θάνατό του. Εἶναι τὸ «Ταξειδί τοῦ 'Ε-

κατόνταρχου», τὸ πιὸ γνωστὸ ἀπὸ τὰ βιβλία του καὶ ποὺ εἶχε στὴ Γαλλία μεγάλη ἀπήχηση, κυρίως ἀνάμεσα στοὺς νέους. Ἀργότερα γνωρίστηκε κι' ἔξω ἀπ' τὴν Γαλλία, μεταφράστηκε σὲ ξένες γλώσσες καὶ ὅσο ξέρω μιά ἑλληνικὴ μετάφραση εἶναι κι' ἄλλας ἔτοιμη. Τὸ «Ταξεῖδι τοῦ Ἑκατόνταρχου» εἶναι ἡ ἔμμεση αὐτοβιογραφία τοῦ Ψυχάρη τὸν καιρὸ τῆς Ἀφρικής. Εἶναι μιά ἀφήγηση σὲ τρίτο πρόσωπο ἐνὸς μακροχρόνιου ἀγῶνα «ὅπου ὁ Θεὸς πολεμᾷε ἅνθρωπος μ' ἕνα ἄνθρωπο», καθὼς λέει ὁ Maritain. Τὸ λογοτεχνικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ βιβλίου εἶναι κάπως περιορισμένο. Ἄλλ' ἀναμφισβήτητα ὑπάρχει. Δὲν ἰσχυρίζομαι πὼς ἱκανοποιεῖ αἰσθητικὰ ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος—οὔτε ὅτι δὲν συναντᾷμε μικρὰς ἀμέλειες πᾶνω στὸ ὕψος, ποῦναι καὶ μιά ἐνδειξὴ πὼς τὸ ἔργο δὲν πρόφτασε νὰ ξανακυτταχθῇ. Ὡστόσο ἤδη ἡ ἔκφραση, ἡ τόσο δεμένη, ἡ τόσο κοφτερή, ἡ τόσο νευρική, δὲν εἶναι δίχως προτερήματα. Ἐχει πολλές φορές κάτι τὸ ἐπιγραμμатικό καὶ τὸ ρωμαντικὸ, καθὼς εἶναι ἐπόμενο ἀπὸ ἕνα ἀποικιακὸ ποῦ ἀκολουθεῖ στὴν Ἀφρικὴ τὴν παλὰ λατινικὴ παράδοση καὶ ποὺ ἀναφέρει καὶ στὸ βιβλίο του τὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Καίσαρα. Ἀνακατεύει ἕνα συγκρατημένο ρωμαντισμὸ ποῦ μᾶς θυμίζει κάποτε τὸν Chateaubriand καὶ τὸν Barrès. Θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀναφέρει πολλά κομμάτια ποῦ μ' ἔδη τὴν λιτότητα τους εἶναι πολὺ ὑποβλητικά. Γενικά τὸ ὕψος εἶναι, ἴσως, κάπως ὑπερβολικὰ χτυπητό, ὅμως δὲν τοῦ λείπει ἡ δύναμη. Τέλος ὁ τόνος τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀγαλλίασης δὲν εἶναι σπάνιος, καὶ θὰ μπορούσε κάπως νὰ συγκριθῇ μὲ τὸν Claudel, ὅταν λ. χ. τραγουδᾷ τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τὴν χαρὰ τῆς ἐναρμόνισης μὲ τὸ σύμπαν.

Ἄλλ' ὁ τρόπος τῆς παρουσίσεως καὶ ὁ ρυθμὸς τοῦ βιβλίου μοῦ φαίνονται κυρίως πιὸ πρωτότυπα. Ἐκεῖνο ποὺ ἀγαπάει κανεὶς ἰδιαιτέρα εἶναι αὐτὴ ἡ διαδοχὴ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως—ὁ συνασθηματὸς τῆς διαρκείας καὶ τῶν ὥρων, τὸ ἀργὸ ὕψος ποῦ μᾶς ὑποβάλλει τὴν σιγανὴ ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη. Τέλος καὶ περισσότερο ἀκόμη εἶναι ἀξιοσημείωτη αὐτὴ ἡ οὐσιώδης πρωτο-

τυπία τῆς ἐναλλαγῆς ἀνάμεσα στὸ στοχασμὸ καὶ στὴ δράση.

Μ' αὐτὸ τὸ διπλὸ βῆμα προχωρᾷ τὸ διπλὸ ταξεῖδι τῆς στρατιωτικῆς ἐκστρατείας καὶ τῆς ἀναζήτησης τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι κάθε πηγάδι, κάθε ὄαση, εἶναι καὶ ἕνας σταθμὸς τῆς ἐσωτερικῆς πορείας, εἶναι καὶ μιά ἀποκάλυψη. Ἔτσι βαδίζομε ἴσα μὲ τοὺς φοῖνικες τοῦ Οὐαντάν, στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὅπου ἡ θεία ἔμπνευση, ρίχνει τέλος γονατιστὸ τὸν ἑκατόνταρχο, ποὺ κυριεύτηκε ἀπὸ τὴ χάρι τῆς. Ἄν σκεφτήκαμε τὸν Πασκάλ, διαβάζοντας αὐτὸ τὸ βιβλίο, ποῦ τὸν ἀναφέρει, εἶνε θαρρῶ γιατί ὑπάρχει κάποια συγγένεια στὸν τόνο τοῦ μυστικισμοῦ, δηλ. ἕνα ἀνακάτεμα σκληρότητας καὶ τρυφερότητας μαζί. Δὲν θὰ φτάσω βέβαια στὸ σημεῖο νὰ ὑποστηρίξω πὼς οἱ σελίδες ὅπου ἀκούμε αὐτὸ τὸ διπλὸ ρυθμὸ εἶναι λογοτεχνικὰ ἀντάξιο μὲ τὶς σελίδες τοῦ *Mystère de Jésus* τοῦ Πασκάλ, κι' ὅμως ὑπάρχει ἕνα κοινὸ σημεῖο, μεταξὺ τους, ἐνὸς ἄλλου εἶδους, ἐνὸς ἄλλου μεγαλείου. Ἄν βγάλουμε τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ συγγραφέα ποῦνε ὁ Πασκάλ, μένει ὡς τόσο τὸ κοινὸ πνεῦμα πούσπρωξε καὶ τὸν Πασκάλ νὰ γράψῃ τὶς *Pensées*. Χάρη στὴν παντελῆ ἑλλειψη φιλολογικῆς φιλοδοξίας, χάρις σ' αὐτὴ τὴν πεισματῶδη ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, τὰ δύο βιβλία ἔχουν κάτι τὸ συγγενικὸ. Καὶ οἱ δύο πήρναν τὴ λογοτεχνία σὰ μέσον καὶ ὄχι σὰ σκοπὸ, καὶ βάλανε μέσα στὸ ἔργο τους τὴν καρδιά τους, τὴ σάρκα τους, τὸ αἷμά τους. Σ' ἕνα Μαυριτανὸ ποῦ τοῦ εἶπε κάποια ἀραβικὴ παροιμία σχετικὴ μὲ τοὺς μάρτυρες καὶ τοὺς συγγραφεῖς, ὁ Ψυχάρης εἶχεν ἀπαντήσει: «Τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων εἶναι πιὸ πολυτίμο ἀπὸ τὸ μελάνι τῶν σοφῶν». Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀγαπᾷμε τὸ βιβλίο του, γιατί τὸ ὑπόγραψε μὲ τὸ ἀγνὸ, μὲ τὸ νέο, καὶ εὐγενικὰ βάρβαρο αἷμα του. «Ὅλα τούτα τὰ πράγματα, στὸ ἔξῃς γιὰ πάντα στὴ μνήμη θάρχοντα ἐνωμένα μὲ τὸνομα τοῦ Ψυχάρη». Ὁ μεγάλος μας Ἰκλωντὲλ μᾶς τὸ βεβαιώνει αὐτὸ σ' ἕνα ποιημὰ τοῦ ἀφιερωμένο στὸν ἥρωα Ἐρνέστο Ψυχάρη.

ROGER MILLIEX

PAUL CLAUDEL

ΕΡΝΕΣΤΟΣ ΨΥΧΑΡΗΣ

Αυτός ο βάλτος ξέχειλος από μεθύσι άπαίσιο και από μαύρη φωτιά, κα-
τράμι κι' αίματα άποσυνθεμένα,

Αυτός ο βάλτος που βρίσκεται καταμεσής των έαυτών μας, κάτι μπορώ
δά κι' έγω γι' αυτόν νά σάς πληροφορήσω, μιά κι' έχω ο ίδιος από μέσα εκεί
πιομένα.

Και άν ήπτε πώς ή φαντασία σας δέ χωρεί τό πώς τάχα είναι ή Κόλαση
και τί λογιής,

Θέλω νά πώ ο έπίδεισμος αυτός κι' αυτή ή πληγή, και ή άηδία και αυτή
ή μεγάλη μέσα μας παραφορά άπελπισίας και όργής,

Καιρός μου ήταν πιά νά τά μάθω όλα τούτα, έγω στη θέση σας έτσι που
τώρα σαν έμπειρογνώμονας μπορώ λογαρισμούς νά σάς παρουσιάσω ά-
σφαλείς.

Γιατί εξάπαντος Κόλαση ήταν εκεί που βρίσκομουν, εκεί ήταν ο Άδης ο
παλαιός, αυτός, που σύντριψεν ο Υιός του Άνθρώπου τις σιδερένιες του πύλες,

Και τώρα στέκομαι στο κατώφλι θαμπωμένος, μισοζωντανός, και με ό,τι
μένει άπ' την ψυχή μου όλο έμπηγμένο μέσα σε τούτες τις φριχτές κολλώ-
δεις ύλες.

Όστε δέν ήταν ψέμματα, ώστε ήσουν Σύ. Και μιά και είναι χεροπισαστή
Σου ή ύπαρξη και ή παρουσία,

Όλη μου εκείνη την τρομερή πορεία προς τόν έαυτό μου, έτσι μάλιστα
που προόδευα με τόσην εύκολία,

Τό πρώτο πράγμα αυτοστιγμεί που έχω νά κάμω, είναι τό πώς νά την ξε-
φορτωθώ μακριά μου.

Τό πρώτο πράγμα αυτοστιγμεί που έχω νά κάμω, είναι νά μάθω πιά και
κάτι τι άλλο, έχτός από διαρκώς τό θέλημά μου.

Δικός μου είναι τώρα λοιπόν ο ζωστήρας, δικό μου τό άτσάλι και αυτά
τά δόντια που δαγκώνουν τό ύποσιάγονο του πιληκίου μου τόσο γερά,

Δικός μου ο γενικός κανονισμός, ή πειθαρχία του στρατού, και ή τάξη
του ή σκληρά,

Και ο ήλιος ο μοναδικός δικός μου τώρα σε όλη την άχανή όπου έρημώ-
θηκεν άπ' όλα γής,

Δικιά μου τούτη ή καταβρόχθιση του έξαγνισμού, δικός μου ο Θεός και
ο λαύρος ήλιος τής Άφρικής.

Λυπήσου, ο Θεέ μου, τούτον τόν άλλόκοτο κολασμένο, που ακόμη δέν
έχει καλά καλά ψηθή.

Τί άπομένει ακόμα νά στριμώξομε, νά δέσομε, νά κλειδώσομε; νά το τό
χρέος μας που εφαρμόζει στρωτά και από όλες τις μεριές σαν στη θήκη της
ή καλοβαλμένη άποσκευή.

Γιά ν' άντικρύσω τώρα τόν Ούρανό, δέν έχω πιά τή γής έμπόδιο για νά μου
άντισταθί,

Ἄπ' τὸ Βορρηῖαν ὡς τὸ Νοτιῖαν ἢ γῆς εἶναι ἄδεια κ' ἔρημη· μονάχα τώρα ἡ Ἀνατολή φυσάει στὸ πρόσωπό μου μιὰν ἐπίσημή της πνοή.

Ὅλη μου τὴ σοδειὰ πού θάπτον ὑπεραρκετὴ γιὰ ὀλόκληρη μιὰ ἀνθρώπινη ζωὴ, τόσο τὴ ρήμαξα καὶ τὴν ἀνάλωσα μὲ μιὰς, πού ὁ σάκκος μου ἔμεινε ἄδειανός.

Τώρα πρὸς κάποιο μέρος ἄλλο τοῦ ἑαυτοῦ μου μιὰ φωνὴ ψιθυρίζει πὼς εἶμαι ὁ ἐκλεχτός.

Ὅσο γιὰ τὴ στολὴ μου, φορτικὰ ξαναβρίσκω μέσα ἐκεῖ τὸν ἑαυτό μου, καὶ αὐτὰ τὰ γαλόνια στὰ μανίκια μου, τί δουλειὰ ἔχουν μαζί μὲ τὴ στολή;

Ἡ καλογερικὴ κουκούλα εἶναι ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ σκεπάσω τὸ κεφάλι μου κι' ἓνα βαθύσκιο ράσο ἀπὸ λευκὸ μαλλί,

Ἐκεῖνος πού καθότου ἦσυχος στὸν τάφο καὶ στοχάζονταν πὼς μιὰ γιὰ πάντα εἶχε γλυτώσει ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ Χριστό

Ξαφνικὰ νοιώθει πὼς κάποιος ἦρθε καὶ βαδίζει πλάι του· καὶ πὼς ἀπὸ ἓνας γίναν τώρα δύο.

—Τίποτε καλλίτερο δὲν θάθελα, παρὰ πὼς νὰ σ' ἀφήσω καθὼς βρίσκεσαι στὴν ἡσυχία σου, ξέρω, πὼς εἶμαι ἓνας παρείσραχος γιὰ σένα,

Ξέρω τί στενάχωρο πρᾶγμα εἶναι καὶ τί ἐνοχλητικὸς νεωτερικισμὸς νὰ εἶσαι ὑποχρεωμένος νὰ συναναστρέφουσαι πρόσωπα πού δὲν τὰ περίμενες, μὲ χαρακτηριστὴ διάφορο, πού σοῦ εἶναι ξένα·

Νάχεις νὰ κάνεις μ' ἓνα μουσαφίρη φοβερὰ δύστροπον, ἐγωῖστὴ πού νὰ μὴ νιάζεται καθόλου γιὰ τὸ θέλημα τὸ δικό σου,

Πού νὰ μὴν περιμένει παρακάλια γιὰ νὰ μείνει, στρώνεται σὰν στὸ σπίτι του γιὰ τὰ καλὰ καὶ ἐπιβάλλεται διαρκῶς στὸ μνημονικὸ σου,

Βρέθηκε ὁμιῶς νάχω τὴν ἀνάγκη σου· καὶ ἀνάγκη ὄχι μόνο τῆς ψυχῆς σου, ἀλλὰ καὶ τοῦ αἵματός σου·

Ἦ ἐχθρὸ τοῦ Πατέρα μου, εἶχα ἀνάγκη ἀκριβῶς ἀπὸ σένα: ἀρκετὰ πιὰ μὲ πολέμησες καὶ μὲ λογάρισες γιὰ ἐχθρὸ σου.

Γιὰ νὰ νιώσεις τὸ πόσο δὲν μπορῶ νὰ κάνω χωρὶς ἐσένα, ὅσο καὶ ἂν κλάψεις δὲν φθάνει, δὲν θ' ἀρκέσουν ὅσα δάκρυα καὶ ἂν χύσεις,

Καὶ ὅσο γιὰ τὸ κακὸ πού, ἐξὸν στὸ πρόσωπό μου, σὲ τόσοσους ἄλλους ἔχεις κάμει, αὐτὸ εἶναι τόσο, πού δὲν μπορεῖς νὰ τὸ μετρήσεις.

Ἀλλὰ ἦρθεν ἡ στιγμή νὰ μάθεις ἀπὸ στόμα μου, ὦ ἐχθρὲ μου, μερικὰ πρᾶγματα πού ὡς μὲ τὰ σήμερα δὲν σοῦ ἦτανε γνωστά.

Ἀκόμη καὶ ἡ Αἰωνιότητα ζαρώνει μπροστὰ στὸ μεγαλεῖο τοῦτο τοῦ λόγου μου πού σοῦ ἀποκάλυψα ψιθυριστά.

Τί ἔχεις νὰ πῆς γι' αὐτὸ τὸ χέρι πού σ' ἔχει ἀρπάξει τόσο δυνατὰ; καὶ γι' αὐτὴ τὴν καρδιά, τί θὰ πῆς, πού ξαφνικὰ μὲ τὴ δική σου γίνθηκε ἓνα;

Τί ἔχεις νὰ πῆς, πού εἶτε τὸ θέλεις εἶτε δὲν τὸ θέλεις μὲ ἀγαπάς; τί ἔχεις νὰ πῆς, παιδί μου, γι' αὐτὰ τὰ πρόσωπά μας τὰ προσεγγισμένα;

Πού μπορεῖς νὰ μοῦ πᾶς ἐδῶ κι' ἐμπρός; Ξεφύτρωσα στὴν κάθε γωνιά ξαφνικὰ κυρίαρχος ὅλης τῆς οἰκοδομῆς,

Δύσκολο εἶναι νὰ ξεφύγεις ἀπὸ Ἐκεῖνον πού ὑπάρχει μαζί σου ἐξ ἀρχῆς.

Πὼς θὰ μπορέσεις πιὰ νὰ μὴν πιστεύεις στὸ Χριστό, τώρα πού ὁ ἴδιος αὐτοπρόσωπος, εἶναι μαζί σου;

Τί θὰ τὴν κάνεις τὴν καρδιά σου, τώρα πού ὅλη μοῦ ἀνήκει; καὶ δὲν εἶναι πιὰ δική σου;

Μάθε από μένα, γιέ μου, την απόκριση την περίφημη που έδωκα διὰ στόματός μου στους ανθρώπους ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ σταυροῦ:

Δὲν σοῦ ὑποσχέθηκα πὼς «ὅπου ἐγὼ εἶμι καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε μετ' ἐμοῦ»;

Τὸ σταυρὸ λοιπὸν τοῦτον δὲ θὰ φθάνει στὸ ἕξῃς μονάχα νὰ τὸν διδαχθῆς, θὰ πρέπει μαζὶ νὰ τὸν μοιρασθοῦμε.

Φαντάσθηκες λοιπὸν πὼς δὲ θὰ ξεδιαλύνουμε ὅλη αὐτὴ τὴν τύφλωσιν; καὶ ἀπὸ τὴν ἄθλια παρεξήγησιν πὼς δὲ θὰ βγοῦμε;

"Ἄν δὲν πάρεις τὴν ἀπόφασιν νὰ πεθάνῃς, μὲ τὸ νὰ λέγῃσαι στρατιώτης μου ποῖόν θὰ ὠφελήσεις,

Καὶ τί ὠφελεῖ τούτῃ ἡ ἀκέραια ἡ καρδιὰ καὶ τοῦτο τὸ ἄβολο αἷμα, ἂν δὲν τὸ χύσεις;

"Ὅ, τι ἐπιθύμησε ἀπ' τὰ βάρη τῶν αἰώνων ὁ Ἄδραάμ, ὅ, τι δὲν φτάνουν νὰ ἐρμηνέψουν ὅλες οἱ βίβλοι,

"Ὅ, τι ὁ στρατιώτης πού τὸ στόμα του τόχουν φημῶσει, τοὺς ἀνθρώπους θέλει μὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαγγείλει,

Καλὰ καὶ ὑπάρχει δίπλα του κάποια πηγὴ ἔτοιμη ν' ἀναδρῦσει, καλὰ πού τοῦ ἐπιφύλαξεν ὁ Θεὸς τὴν ἅγια ἐξαγορά,

Καλὰ πού ὑπάρχει αὐτὸ τὸ χτύπημα στὴ μέση τῆς καρδιᾶς, πού κάνει ν' ἀναδρῦουν ὅλοῦθε κρουνοὶ τῆς μαρτυρίας, τῆς δόξας, καὶ, ἄχ, σ' εὐχαριστῶ Θεέ μου! τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τὴν ἄρά.

Καλὰ πού ὑπάρχει τοῦτο τὸ αἷμα τὸ γενναϊόδωρο πού διαδρέχει ὀλόκληρη τὴ Γαλλία,

Τὸ αἷμα τὸ προορισμένον ἡ πατρικὴ μας γῆς στὰ βάρη τῆς νὰ πιῇ καὶ νὰ τὸ στοχαστῇ στῆς σιωπῆς τὴν ἡρεμία,

Τὸ αἷμα πού βρῆκε φλέβα καὶ ἄνοιξε διαμέσου ἀπ' τὸ κατάστημα τοῦ σώματος διόδους γιὰ νὰ κυκλοφορεῖ,

(Εὐλογημένη ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε καὶ οἱ οὖς ἐθῆλασας μαστοί),

Καλὰ πού ὑπάρχει, ποταμὸς πνευματικὸς, ἡ καταπόρφυρη τούτη μεγάλη Ὁμολογία.

Καὶ τοῦτο τὸ αἷμα πού ἐπάνω στὸ θυσιαστήριον κεράννυται κάθε πρωτὸ μὲ τὰ αἵματ' Ἄβελ τοῦ δικαίου στὴ θυσία.

— Ἄς εἶναι εὐλογημένον, στρατιώτῃ τοῦ Χριστοῦ, τὸ στόμα πού σ' ἐξέθρεψε καὶ ἡ ἀγκαλιὰ πού ἰπάνω τῆς σ' ἔχει πάρει.

"Ὅλα τοῦτα τὰ πράγματα στὸ ἕξῃς γιὰ πάντα στὴ μνήμη θάρχονται ἐνωμένα μὲ τ' ὄνομα τοῦ Ψυχάρη.

Σ' αὐτὸ τὸ εὐπρόσδεχτο παιδί τοῦ λέει ἡ γῆς εὐχαριστῶ καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ στέλνει εὐγνωμοσύνην του ἀπ' τὰ ὕψη,

"Ὅλ' αὐτὰ μαζὶ μ' ἐκεῖνο τὸ σῶμα γινηκὰν ἀφαντα τόσο καλὰ, πού κανένας ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ τ' ἀνακαλύψει.

"Ὅλ' αὐτὰ δὲν μποροῦν πιά ποτὲ νὰ μᾶς ξεναπαρθοῦν, μιὰ κι' ἔχουν δοθῆ.

"Ὅλ' αὐτὰ δικά σου εἶναι καὶ σοῦ ἀνήκουν, ὦ λευκὲ μίας ἀδελφῆ Ἐρνέστο, καὶ ἀπ' αὐτὰ τίποτε δὲν θὰ σοῦ ἀφαιρεθῆ.

Διάθβαινε τώρα, Ναζωραῖε, ἀνέθα, ὦ γιέ τοῦ ξυλοργουῦ, τὸν ἀνήφορο πού σοῦ χαράχτηκε γιὰ προορισμὸς σου.

Μὴ φοβᾶσαι νὰ πατήσεις θαιρρετὰ τοῦτο τὸ ἱμάτιον πούρριξα κάτω ἀπ' τὰ πόδια σου, εἶναι δικό σου.

Η ΔΙΑΙΣΘΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΑΣ

Είναι γνωστόν πόση σημασία αποδίδεται κατά τας τελευταίας δεκαετίας εἰς τὴν διαίσθησιν ἢ ἐνόρασιν. Ἀλλὰ μεταξύ τῶν ἐπιστημόνων οἱ μαθηματικοὶ εἰδικώτερον ὀμιλοῦν αὐτὸ τοῦτο περὶ θεμελιώσεως ὁλοκλήρου τοῦ μαθηματικοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ τῆς διαίσθησεως μόνον, δεχόμενοι αὐτὴν ὡς μίαν ψυχικὴν, κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὴν δύναμιν.

«Πρέπει νὰ ὑπομνήσω, ἔλεγεν εἰς τὸν ἐναρκτήριόν του λόγον, τῷ 1918, ὁ καθηγητὴς Π. Ζερβός, ὅτι διὰ τὴν δημιουργικὴν ἐπιστήμην δὲν ἀρκεῖ συνήθως ἡ καθαρὰ λογικὴ» χρειάζεται καὶ κάτι ἄλλο. Καὶ τὸ ἄλλο αὐτὸ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ παλαιότερον μὲν, μάλιστα δὲ ὅμως, πλέον ἐντόνως καὶ πλέον παραστατικῶς, ὑπὸ τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, ὀνομασθὲν θεωρία ἢ ἐνόρασις ἢ διαίσθησις (Intuition). Πολλὰί βεβαίως ἔννοιαι κρύπτονται ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον. Ἐχομεν διαίσθησιν ἐκφυσμένην ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, διαίσθησιν πηγάζουσαν καὶ ἐκ τῆς φαντασίας, καθὼς καὶ διαίσθησιν ἐκ καθαρᾶς ἀφηρημένης σκέψεως, ὡς π. χ. συμβαίνει διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθάρου ἀριθμοῦ. Ἔνεκα τῆς ρευστότητος τῆς ἔννοιαι τῆς διαίσθησεως, δύσκολον ἀποβαίνει νὰ ἐξακριβώσωμεν ποίας ἔννοιαι ὀφείλομεν εἰς αὐτήν. Καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῆς μαθηματικῆς σκέψεως συναντῶμεν τὴν ἐπ' αὐτὴν ἐπίδρασίν της»⁽¹⁾.

Ἐξ ἄλλου ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς τῶν Μαθηματικῶν G. Birkhoff κατὰ τὸν προεδρικὸν τὸν λόγον ἐνώπιον τῆς «Ἀμερικανικῆς Ἐνώσεως διὰ τὴν προαγωγήν τῶν Ἐπιστημῶν» τῷ 1938, ἀναφερόμενος εἰς τὸν ρόλον τῆς διαίσθησεως, τῆς λογικῆς καὶ τῆς πίστεως ἐν τῇ ἐπιστῇ, ἐτόνισεν ἄφ' ἑνὸς ὅτι τὰ ἀξιώματα πού ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τῆς Μαθηματικῆς ἐπιστήμης θεωροῦνται ὡς διαισθητικῶς ἀληθῆ, ἐνῶ ἄφ' ἑτέρου παρετήρησεν ὅτι «ὅλα τὰ μαθηματικὰ οἰκοδομήματα δημιουργοῦνται προφανῶς ἀπὸ ὀρισμέναις διαισθήσεσι καὶ ἀπὸ τὰς λογικὰς τῶν συνεπειᾶς»⁽²⁾.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἀπεδόθη τελευταίως ἀκόμη μεγαλύτερα σημασία, ἀφοῦ ἰδρῶθη καὶ Σχολή, ὑπὸ τοῦ μαθηματικοῦ L. E. J. Brouwer, ἀποκληθεῖσα Διαίσθησις ἢ ὁποία ζῆτεῖ νὰ δεῖξη ὅτι τὰ Μαθηματικὰ ὡς Ἐπιστῆμη στηρίζονται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐπὶ τῆς διαίσθησεως ἢ ἐνοράσεως⁽³⁾.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΑΙΣΘΗΣΙΣ ;

Ἡ διαίσθησις ἢ ἐνόρασις ὀρίζεται «ὡς ἄμεσος ἐποπτεία τῆς ἀληθείαις ἢ τῆς οὐσίαις τινός, ἄνευ μεσολαθήσεως τῆς διανοίας ἢ τῶν αἰσθησεων»⁽⁴⁾. Διὰ τῆς ψυχικῆς αὐτῆς δυνάμεως, κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς ζωῆς καὶ τὰ πολλαπλὰ δημιουργήματα αὐτῆς, ἄμέσως, ἄνευ συλλογισμῶν, χωρὶς δηλαδὴ τὴν συμμετοχὴν τῆς διανοίας εἰς τὴν τοιαύτην παραγωγικὴν ἐργασίαν.

Πολλάκις ὁ ἐπιστήμων ἐν τῇ προσπάθειά του ὅπως μὲν μόνον τὸ θετικὸν ὄργανον τῆς νοήσεως γνωρίσῃ τὸν κόσμον, εἴτε τὸν φυσικὸν εἴτε καὶ τὸν πλέον ἀφηρημένον, τὸν μαθηματικόν, ἀδυνατεῖ, ἢ καὶ δὲν θέλει, ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τῆς λογικῆς, καὶ αἰφνης ἐπιλάμπουν εἰς τὸν νοῦν του ὅπως αὐθόρμητως διάφοροι σκέψεις καὶ θεωρήματα «ὡς δῶρα οὐρανόπεμπτα, ἄνευ δεσμοῦ τινος πρὸς τὸν ἄλλον κύκλον τῶν παραστάσεων αὐτοῦ, ἐν προφανεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπίπτον καὶ βηματικῶς χωροῦσαν ἐργασίαν τοῦ διασκεπτικοῦ (Reflection)»⁽⁵⁾.

Χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ ἐνδιατριψώμεν εἰς τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδωκαν κατὰ καιροὺς εἰς τὴν λέξιν διαίσθησις οἱ διά-

and Faith in Sciences, Nature, Vol. 143 (1939) p. 61. Πρβ. καὶ εὐρεῖαν μετὰφρασιν ἐν «Ἀκτινές» 1939 σελ. 203—211.

(3) Πρβ. Σ. Μύλλερ—Οἰκονόμου: Αἱ τρεῖς βασικαὶ κατευθύνσεις πρὸς θεμελιώσιν τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης, Δελτίον Ἑλλ. Μαθημ. Ἐταιρ. Τόμ. ΚΑ' (1941) σελ. 67-103.

(4) X. Ἀνδροῦτσου: Λεξικόν τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1929, σελ. 141.

(5) X. Ἀνδροῦτσου: Γενικὴ Ψυχολογία, Ἀθῆναι 1934, σελ. 180

(1) Π. Ζερβού: Σχέσεις τῶν Μαθηματικῶν μετὰ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν Φιλοσοφίαν, Ἀθῆναι 1919 σελ. 5.

(2) G. Birkhoff: Intuition, Reason

φοροὶ φιλόσοφοι, ἀρκοῦμεθα ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Πλάτων τὴν ἀποφιν αὐτὴν παρουσίαζεν, ὅταν ὠμίλει περὶ θεᾶς τῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ Πλωτίνος ἀνέλυε λεπτομερέστερον τὰ περὶ διαίσεως, ἐνῶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὁ Descartes, ὁ Spinoza ὁ Kant, ὁ Schelling καὶ ἄλλοι ὁμιλοῦν ἐπίσης περὶ τῆς ἰκανότητος αὐτῆς τῆς ψυχῆς, ὑπερτιμώντες κάποτε τὴν ἀξίαν, τὴν ὅποιαν κέκτηται αὐτή. Ὁ Descartes π. χ. τὴν ἀποκαλεῖ ἐνόρασιν τοῦ νοῦ (mentis intuitus) δὲ τὴν ἀναφέρῃ (Meditation II) ὅτι «ἡ ἀντίληψις ἐνὸς ἀντικειμένου δὲν εἶναι ἐνέργεια τῆς ὁράσεως ἢ τῆς ἀφῆς, οὔτε τῆς φαντασίας ἢ ἄλλου τινός, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς ἐνόρασις τοῦ νοῦ» καὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ διάσημος μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Whitehead εἶναι μέχρι σήμερον ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πρὸς ἔρευναν ζητήματα, τὸ πῶς ἀκριβῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ γνώσις τοῦ ἀληθοῦς ἀντικειμενικοῦ κόσμου τῆς ἐπιστήμης⁽⁶⁾.

Τελευταίος ὁ Bergson, ἂν καὶ ἀπέδιδεν εἰς τὴν διαίσθησιν πολλαπλὰς καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενας ἐνίστε σημασίας, τὴν ἐθεώρει ἀνωτέραν καὶ τῆς νοήσεως, καὶ δὴ ὡς τὸ μόνον μέσον διὰ τοῦ ὁποίου καθιστάμεθα ἰκανοὶ νὰ γνωρίσωμεν τὴν βαθυτέραν, τὴν πραγματικὴν καὶ πλέον ὑψηλὴν τοῦ κόσμου ὕψην.

Οἱ ψυχολόγοι καὶ μερικοὶ φιλόσοφοι ἐπικρίνουσιν καὶ καταδικάζουσιν ὡς μέθοδον προσκλήσεως ἀληθειῶν τὴν διαίσθησιν, διότι, τονίζουσιν, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν φέρει τὴν μουσικοπάθειαν καὶ ὁ ἀνθρώπος θεάται, ἀνευ τῆς διανοίας, τὰ ἄδηλα τοῦ κόσμου διευκολύνει εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας ὄρασιν τῶν ἀοράτων καὶ εἶναι ἕδαφος κατάλληλον πρὸς δημιουργίαν καταστάσεων εὐχαρίστων ἴσως, ὅχι ὁμως καὶ δυναμένων νὰ κριθοῦν βάσει ἐξωτερικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν κριτηρίων, ὅποια ἀπαιτεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ καὶ μόνου οἰκοδομουμένη ἐπιστήμη. Αὕτη δὲν εἶναι, δυνατόν μόνη νὰ προσπορίῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀληθείας ἀναμφισβητήτους, διότι, εἴτε στηρίζεται ἐπὶ τοῦ συναισθήματος, εἴτε ἐπὶ τῆς φαντασίας, δίδει ἐσωτερικὰς καὶ ἀποκρύφους πληροφορίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠμποροῦν νὰ καταστοῦν κτῆμα τῶν πολλῶν.

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΔΙΑΙΣΘΗΣΙΣ

Κατὰ ταῦτα, εἶναι γεγονὸς ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως ὅτι διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ οἰκοδόμημα τῆς γνώσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι κοινὸν κτῆμα ὄλων τῶν σκεπτομένων ἀν-

θρώπων, ἀνάγκη ὅπως καὶ αὐταὶ αἱ προσφοραὶ αἱ δωρούμεναι ὑπὸ τῆς ἐνοράσεως ὑποβληθοῦν ἐξ ὑστέρου εἰς τὸ αὐστηρὸν κριτήριον τοῦ νοῦ, τὸ ὁποῖον ἀσφαλίζει καὶ κατοχυρώνει κάθε, τῶσον βραδῶς προσκτωμένην, ἀνθρώπινην ἀλήθειαν. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ οὕτως ἔχῃ τὸ ζήτημα, ἂν καὶ αὐτὸς ὁ ὁπαδὸς καὶ ὑπέρμαχος τῆς διαίσεως φιλόσοφος Dilthey τονίζει ὅτι ἀνευ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ νοῦ αἱ ἐλλάμψεις τῆς ἐνοράσεως μένουσιν ὡς τερπνὰ μόνον ὀνειροπολήματα, παραμένει ὁμως γεγονὸς ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ὅτι εἰς τὴν διαίσθησιν, εἴτε ὡς μέθοδος εἴτε ὡς ψυχικὴ ἰκανότης θεωρηθῇ, ἀποδίδεται μεγάλη σημασία ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημῶν, ἰδιαιτέρως δὲ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς καθ' ἑξοχὴν λογικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐπιστήμης τῶν Μαθηματικῶν.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρα στηρίζεται ὀλοκλήρως ἐπὶ τῆς γεωμετρικῆς διαίσεως, ἐνῶ εἰς τὸν Ἀρχιμήδην παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπινοήσις τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν διαίσθησιν καὶ ἰδίᾳ ἐκείνην ἣτις ἀναφέρεται εἰς γεωμετρικὰς καὶ μηχανικὰς παραστάσεις. Ὁ Ἀρχιμήδης δηλαδὴ ἔθεσε τὰς βάσεις τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ διὰ προσδιορισμοῦ τοῦ ἐμβαδοῦ καὶ τοῦ ὄγκου διαφόρων σωμάτων, χρησιμοποιοῦσας τὴν γεωμετρικὴν διαίσθησιν καὶ προαισθανθεὶς ἴσως ὅτι τὰ ἐξετασθέντα ὑπ' αὐτοῦ μαθηματικὰ ζητήματα ἀποτελοῦν μερικὰς περιπτώσεις ἐντελῶς νέων καὶ μεγάλων κλάδων τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, οἵτινες θὰ ἀνεφαίνοντο πολὺ βραδύτερον.

Ἐξ ἄλλου ὁ Γαλιλαῖος, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὰς μεθόδους τῆς ὀλοκληρώσεως καὶ ἀδυνατῶν νὰ δώσῃ μορφήν εἰς αὐτὰς ἐν τῇ πράξει, κάμνει ἐν τῇ Μηχανικῇ ὀλοκληρώσεις, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς διαίσεως. Ὁ Descartes ὑποστηρίζει ὅτι «οὐδεμία ὁδὸς διὰ τὴν ἀσφαλῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν εἶναι ἀνοικτὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, πλην τῆς ἀποκαλυπτικῆς διαίσεως καὶ τῆς ἀναγκαίας παραγωγῆς» (Regulae II).

ΚΑΙ ἌΛΛΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ἄλλα καὶ ἀπὸ τὴν μαθηματικὴν Φυσικὴν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν μερικὰ παραδείγματα εὐτυχῶς καὶ σιωπηλοῦ συνδυασμοῦ ἐντελῶς διαφόρων παραστάσεων τοῦ ὠδήγησαν εἰς σπουδαίας ἀνακαλύψεις. Ὁ Ἀρχιμήδης συνδυάζει τὴν ἄνωσιν τοῦ ὀφίστατος τοῦ σώματος ἐν τῷ ὕδατι μὲ τὸ πρόβλημα τῆς εὐρέσεως τῆς γνησιότητος τοῦ δακτυλίου τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν καὶ ἀνακαλύπτει τὸ εἰδικὸν βάρος τῶν σωμάτων ὁ Νεύτων ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς πτώσεως τοῦ μήλου μελετᾷ τὴν κί-

(6) A. Whitehead: Science and the Modern World, Pelican Books, London 1938, p. 171.

νησιν τῆς Σελήνης περί τὴν Γῆν καὶ ἀνακαλύπτει τὸν νόμον τῆς παγκοσμίου ἔλξεως ὁ Einstein ἐκ παρατηρήσεων τοῦ ἡρεμοῦντος σώματος ἐντὸς κιβωτίου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς βαρύτητος, παρουσιάζει τὰς κινήσεις τῶν σωμάτων εἰς τὸν ἐλεύθερον χώρον ὁ Niels Bohr φαντάζεται τὰς ἐν τῷ ὀλικῷ ἀτόμῳ κινήσεις τῶν ἠλεκτρονίων ὁμοίας πρὸς τὰς τοῦ πλανητικοῦ συστήματος καὶ μᾶς δίδει εἰκόνα τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἀτόμου ἐπαληθευθεῖσαν ἀργότερον καὶ πειραματικῶς. Ὁ διάσημος φυσικὸς Dirac, καθηγητὴς εἰς τὸ Cambridge, λέγει ὁ James Jeans, «πρὸ τοῦ παρατηρηθῆναι ἢ καὶ ἐκφρασθῆναι εἰκοσιὰ τις περί τῆς ὑπάρξεως τοῦ θετικοῦ ἠλεκτρονίου, ἐπρότεινε μίαν μαθηματικὴν θεωρίαν ἥτις, ὅχι μόνον προέλεγε τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν τοῦτο θὰ ἔδρα ἐν τῷ ἀτόμῳ» (7).

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ πλανήτου Ποσειδῶνος ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Leverrier εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διαισθητικῆς ἰκανότητος τοῦ περιφήμου τούτου μαθηματικοῦ. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς, ὁ διάσημος ἀστρονόμος Newcomb γράφει ὅτι «ὁ πλανήτης αὗτός, ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν αἰσθητός ἐκ τῆς ἔλξεως τῶν ὁποῖαν ἐξήσκει ἐπὶ τοῦ πλανήτου Οὐρανοῦ, καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη ἀναγνωρισθῆναι διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν εἶχε γίνεαι ὁρατός διὰ τῶν πνευματικῶν» (8).

Ἡ δημιουργία τῶν μὴ Εὐκλείδειων Γεωμετριῶν, ὡς τοῦ Lobatchevsky, τοῦ Riemann, τοῦ Hilbert, ὀφείλεται ἐν πολλοῖς εἰς τὴν διαίσθησιν, ἥτις ἐσόθητι τοὺς μεγάλους μαθηματικούς εἰς τὸ νὰ ἀποσπῶνται τοῦ ὀλικοῦ καὶ ἐμπειρικοῦ κόσμου καὶ νὰ δημιουργοῦν ἰνδάλματα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο ἐντελῶς παράλογα εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ δὴ καὶ ἐπιστήμονας, βραδύτερον ὁμως ἢ ἐμπειρία ἤλθε νὰ πιστοποιήσῃ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονώσωμεν τὸν ρόλον τῶν ὁποῖον ἐπαίξεν ἡ διαίσθησις καὶ εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἠλεκτρομαγνητικοῦ κλάδου τῆς Φυσικῆς. Αἱ διαισθητικαὶ ἰδέαι περὶ τῶν μαγνητικῶν καὶ ἠλεκτρικῶν γραμμῶν, αἱ διατυπωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ Faraday, ὅχι μόνον ἔγιναν μόνιμον κτῆμα τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἐνέπνευσαν τὸν πολὺν Maxwell νὰ δημιουργήσῃ τὸ ὠραιότατον συγκρότημα τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων διὰ τὸν ἠλεκτρομαγνητισμὸν. Καὶ τὸ σύστημα τούτου τῶν διαισθητικῶν δημιουργηθεισῶν ἐξισώσεων ἀπὸ τοῦ 1858 ἐξα-

κολουθεῖ νὰ ἐνέχη μυστηριώδη χαρακτήρα, ἐφ' ὅσον ἀκόμη προλέγει γεγονότα τῶν ὁποῶν τὴν ὑπαρξίν πιστοποιεῖ ἕκαστοτε τὸ πείραμα καὶ ἡ παρατήρησις.

«Εἶναι ἀληθές, γράφει ὁ καθηγητὴς Birkhoff, ὅτι μὲ μίαν πράξιν πίστειως ὁ Faraday ἐπέτυχεν ἕνα εἶδος βαθείας ἐσωτερικῆς ἐποπτείας, διότι ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἠλεκτρικοῦ κύματος ἔχει πιστοποιηθῆναι πρὸ πολλοῦ πειραματικῶς. Ἐν τούτοις ἡ πίστις τοῦ Faraday εἰς τὴν σχέσιν ταύτην δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆναι ὡς ἀπολύτως ἀκριβής, ἐφ' ὅσον σήμερον χονδρικῶς δεχόμεθα ὡς ὀρθὰς τὰς περὶ ἐνεργείας ἀντιλήψεις αὐτοῦ. Οὐχ ἦττον ὁ Faraday εἰσέδυσεν ἀναμφιβόλως περισσότερο εἰς τὴν φύσιν τῶν ἠλεκτρικῶν καὶ μαγνητικῶν φαινομένων, παρ' ὅτι συνέβη μὲ οἰονδηότε ἄλλον σύγχρονόν του, καὶ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ μάθωμεν πῶς, μὲ τὰς περιωρισμένας μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς γνώσεις του, ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ περισσότερο διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς προφητικῆς εἰκασίας (conjecture)» (9).

ΗΜΙΔΙΑΙΣΘΗΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΙΣΘΗΤΙΚΟΙ

Ἐάν ἠθέλομεν ἐξετάσει καλύτερον καὶ λεπτομερέστερον τὰς ἀρχὰς τῆς Διαισθητικῆς Σχολῆς, θὰ ἐβλέπαμεν ὅτι εἰς αὐτὴν δύναται νὰ καταταχθοῦν οἱ μαθηματικοὶ ἐκεῖνοι πού συμφωνοῦν ἐπὶ τῶν ἀκολουθῶν δύο σημείων:

Ὅτι δηλαδὴ τὰ Μαθηματικὰ δὲν ἔχουν μόνον μορφολογικὴν σημασίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου. Καὶ ὅτι τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα γίνονται καταληπτὰ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ σκεπτομένου πνεύματος, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ὅτι ἡ μαθηματικὴ γνώσις εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ἐμπειρίας. Μὲ ἄλλους λόγους ταῦτα προκύπτουν μὲ τὴν βοήθειαν μιᾶς κατασκευαστικῆς ἰκανότητος τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ὅποτε ἡ πραγματικὴ δημιουργία τῶν Μαθηματικῶν πρέπει νὰ θεωρηθῆναι ὡς ἕνα πρόβλημα ἄρκετὰ δύσκολον.

Ὡς πρόδρομος τῶν σημερινῶν διαισθητικῶν μαθηματικῶν θεωρεῖται ὁ πολὺς Poincaré ὅπως φαίνεται τούτου εἰς τὰ διάφορα γνῶστα φιλοσοφικά του βιβλία (10). Ὅπως υποστηρίζει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς διαισθήσεως ἢ ἐμπνεύσεως (intuition) καὶ τῶν διαισθητικῶν χαρακτήρα τῆς στοιχειώδους Ἀριθμητικῆς. Ἐπίσης αἱ μελέται αὐτοῦ πού ἀναφέρονται εἰς τὴν σχέσιν τῶν

(7) J. Jeans—Sterne, Welten und Atome (The Universe Around Us), Berlin 1934 S. 155.

(8) Newcomb—Engelmann: Pop. Astronomy 7. Aufl. Berlin 1922 S. 426.

(9) Μν. ἔργ. σελ. 64.

(10) Π. γ. La science et l' hypothèse (1902), La valeur de la science (1905), Science et méthode (1908) καὶ Dernières pensées (1913).

μαθηματικῶν καὶ ἰδιαίτερος τῆς Γεωμετρίας, μὲ τὴν ἔμπειρίαν, εἶναι ἀξία ἰδιαίτερας προσοχῆς. Καταπολεμῆι τὴν ἀντίληψιν καθ' ἣν ἡ ἔμπειρία δύναται νὰ μᾶς δώσῃ καθ' εὐθείαν μαθηματικὰς προτάσεις. Διὰ πλείστον καὶ σαφῶν παραδειγμάτων ἀποδεικνύει πῶς τὰ αὐτὰ φυσικὰ γεγονότα δύνανται νὰ περιγραφοῦν εἰς διάφορα μαθηματικὰ συστήματα.

Τὰ ἀξιώματα τῆς Γεωμετρίας ἰσχύουν κατὰ τὸν Poincaré «κατὰ συνθήκην», εἶναι δηλ. αὐθαίρετοι ὁρισμοὶ τοῦς ὁποίους κάμνομεν διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ περιγράψωμεν κάπως ἀπλούστερα τὰ στερεὰ σώματα, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ μὲ τὰς θεμελιώδεις ὑποθέσεις τῆς Μηχανικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς. Ὅταν ἐπὶ παραδειγματι λέγωμεν ὅτι δύο γραμμαὶ πού διαπεροῦν ἀλλήλας ἔχουν ἓνα κοινὸν σημεῖον καὶ ὄχι μέρος κοινόν, ἢ ἀλήθεια αὕτη φαίνεται εἰς τὸ πνεῦμα προφανῆς διαίσθητικῶς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει τὴν ἰκανότητα τῆς ἀμέσου ἐνόρασως τῆς πραγματικότητος (intuition directe) καὶ δι' αὐτὸ τὸ πείραμα δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μία περίστασις κατὰ τὴν ὅποιαν τὸ πνεῦμα μεταχειρίζεται τὴν ἐνόρασιν διὰ νὰ λάθῃ συνειδήσιν αὐτῆς⁽¹¹⁾.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἡμιδιαίσθητικῶν μαθηματικῶν, ὑπάγονται, ἔκτος τοῦ Poincaré, οἱ καθηγηταὶ Kronecker καὶ Weyl, οἱ πραγματισταὶ ἢ ἐμπειρικοὶ καθηγηταὶ Borel, Lebesgue, Baire, ὅπως ἐπίσης ὁ φιλόσοφος F. Kaufmann καὶ οἱ Skolem καὶ Richard. Μολοντί εἰς τὰς λεπτομερείας ἔχουν διαφορτικὰ ἀντιλήψεις, ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν γενικῶς ὅτι κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἔχουν τὸ ὅτι δέχονται ὅτι τὸ μαθηματικὸν ἀντικείμενον ἔχει ὑπαρξιν «καθ' ἑαυτοῦ», ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας σκέψεως. Τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὅποιαν κάμνομεν μίαν μαθηματικὴν κατασκευὴν, συμπεραίνομεν τὴν ὑπαρξιν ἀντικειμένου τὸ ὅποιον ὑπάρχον καθ' ἑαυτοῦ ἀναπαρίσταται πρὸ ἡμῶν καὶ τότε διὰ πρῶτην φορὰν καθίσταται γνωστὸν εἰς ἡμᾶς⁽¹²⁾.

Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Brouwer

Κατὰ τὸν ἰδρυτὴν τῆς Διαίσθητικῆς Σχολῆς, καθηγητὴν Brouwer, τὰ Μαθηματικὰ ταυτίζονται μὲ τὸ ἀκριβὲς (θετικόν) μέρος τῆς ἡμετέρας σκέψεως. Κάθε ἐπι-

στήμη περιέχει τόσα Μαθηματικὰ, ὅσα χρειάζονται διὰ νὰ διατυπωθῶν ἀκριβεῖς ὁρισμοί. Κατ' αὐτόν, δὲν εἶναι προνόμιον τῆς ἐπιστήμης νὰ χρησιμοποιῆ μαθηματικὸς τύπου, διότι οἱ μαθηματικοὶ τύποι παρουσιάζονται συχνὰ εἰς τὰς σκέψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ μάλιστα χρησιμοποιοῦνται αὐθρομήτως καὶ πολλάκις ἀσυνειδήτως. Ἡ διαίσθησις, κατὰ τὸν Brouwer, δὲν εἶναι «κάτι τὸ ὅποιον μᾶς παρέχει κατὰ «μυστικόν» τρόπον μίαν ὀρισμένην περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν. Αὕτη δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἰκανότης τοῦ νὰ παρατηροῦμεν ἰκεχωρισμένως ὀρισμένους ἰένοντας καὶ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται κανονικῶς εἰς τὴν συνθήκη σκέψιν.

Οἱ διαίσθητικοί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἡμιδιαίσθητικούς, ὑποστηρίζουν ὅτι κάθε ὑπαρξίς μαθηματικῶν ἀντικειμένου δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως καὶ δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτοῦ. Ὁ Brouwer, θεμελιῶν τὸ οἰκοδόμημά του ἐπὶ τῆς θεωρίας τῶν συνόλων ὑποθέτει ὡς δεδομένα ἐκ τῆς διαίσθησεως, τὴν ἔννοιαν τοῦ φυσικοῦ ἀριθμοῦ, τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀντιστοιχίσεως, δέχεται δηλαδὴ τὴν ἐνόρασιν ὡς τὴν μόνην πηγὴν ἣτις προσπορίζει εἰς ἡμᾶς τὰς πρωταρχικὰς ἔννοιαις τῶν Μαθηματικῶν. Οὕτω συμβιβάζεται καὶ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ John Stuart Mill, ὅτι «αἱ ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι μᾶς εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ τὴν διαίσθησιν εἶναι αἱ ἀρχικαὶ προτάσεις ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζουν ὅλαι αἱ ἄλλαι». Πρέπει ὁμως νὰ παρατηρησομεν ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἡ Σχολὴ αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ θεμελιώσῃ ὄντολογικῶς τὰ Μαθηματικὰ⁽¹³⁾. Δηλαδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ ἰσπάντην εἰς τὸ ἐρώτημα: Ὅποιον εἶδος ὑπάρξεως ἔχουν τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα, ποῖον τὸ σχετικὸν κριτήριον καὶ ποῖα ἡ συνάφεια αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Συμπεράσματα

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, καὶ ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὰς μαθηματικὰς ἰδίως ἐπιστήμας ἡ διαίσθησις ἐκλαμβάνεται ἄλλοτε ἄλλως, δύναται νὰ ἐξαχθοῦν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1) Ἡ διαίσθησις ἢ ἐνόρασις, ἐξεταζομένη καθ' ἑαυτήν, εἶναι ἕδαφος κατάλληλον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μυστικοπαθείας ἢ ὁποῖα, ἂν καὶ δημιουργεῖ κατάστασιν εὐχάριστον εἰς τὸν μυστικοπαθῆ, διὰ τῆς τερπνῆς θέας τῶν ἄλλως ἀδήλων ἐν τῷ κό-

(11) H. Poincaré: Ἐπιστήμη καὶ ὑπόθεσις, μεταφρασις καθηγητοῦ Π. Ζερβοῦ κεφ. Α'-Β'.

(12) A. Heyting: Mathematische Grundlagenforschung. Intuitionismus—Beweistheorie, Berlin 1934, S. 4.

(13) Baron von Freytag: Die Ontologischen Grundlagen der Mathematik, Halle 1937, S. 10 ἔξ.

σφω, δὲν ἔμπορεῖ νὰ παράσχη εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀληθείας. Αὕτη, εἴτε στηρίζεται ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων, εἴτε πηγάζει ἐκ τῆς φαντασίας, εἴτε θεωρεῖται ὡς ἔμπνευσις καὶ ἀπ' εὐθείας θεωρητικῶν νοητικῶν κατασκευασμάτων ἄνευ τῆς παρεμβολῆς τοῦ λογικοῦ, εἶναι γεγονός ὅτι δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς καθ' αὐτὸ γνώσις, ἥτις εἶναι προῖον νοητικῆς ἐργασίας.

2) Ἡ διαίσθησις ἀποτελεῖ ἐτέραν ψυχικὴν δύναμιν ἢ ἰδιότητα ἐργαζομένην παραλλήλως πρὸς τὸ νοητικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἄνευ τῶν περιορισμῶν τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλουν οἱ αὐστηροὶ νόμοι τῆς νοήσεως, καὶ δύναται, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ νοῦ, νὰ ἀποβῆ τὰ μάλιστα ὠφέλιμος πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ δένδρου τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως.

3) Ἡ χρησιμοποίησις τῆς διαίσθησεως, ὡς μεθόδου καὶ μέσου, ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἡ ἔξαρσις ἐν πολλοῖς τῆς ἀξίας αὐτῆς ἀποτελεῖ εὐγλωττον μαρτυρίαν ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι μόνος ἱκανὸς διὰ τὴν πρῶστικὴν τῆς πραγματικῆς ἀληθείας. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, παρὰ τὰς πολλαπλὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου διαθεσθαιώσεως μερικῶν ἐπιστημόνων καὶ παρ' ὅλην τὴν πολεμικὴν τὴν ὁποῖαν οὗτοι ἐξήσκησαν.

4) Ἀποτελεῖ γεγονός ἀναμφισβήτητον, ὅτι αἱ μαθηματικαὶ καὶ αἱ συναφεῖς πρὸς αὐτάς ἐπιστήμαι, πού θεωροῦνται ὡς αἱ ἀκριθέστεραι καὶ λογικῶς αὐστηρότεραι, χρησιμοποιοῦν τὴν διαίσθησιν καὶ τόνιζον τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης.

*

Καὶ τώρα, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὸ πεδῖον τῶν εἰδικῶν ἐρευνῶν, ἄς ἔλθωμεν νὰ διαπιστώσωμεν μερικὰς γενικωτέρας σκέψεις ἐπὶ τῶν λεχθέντων.

Ἡ διαίσθησις δὲν συμβάλλει μόνον μεγάλως εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἀφαιρεῖ κάθε ὄπλον ἀπὸ τοὺς ὀρθολογιστὰς, οἱ ὅποιοι ἐντελὲς μονοπλεύρως καὶ μονομερῶς ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, ἐξήτησαν νὰ ἀρνηθοῦν καὶ νὰ ἀποκλείσουσιν

ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ τὸν ἐν γένει νοητικὸν βίον πᾶσαν ἄλλην ἰδιότητα ἢ ἱκανότητα αὐτῆς, ἐκτὸς τῆς τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τοῦτο δὲ ἀποβαίνει διὰ τοὺς ἐκ τῶν ἐπιστημόνων ἔχοντας καλὴν προαίρεσιν καὶ διαθέσιν πρὸς συζήτησιν καὶ ἐρευναν τοῦ ὅλου πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἀρετηρία καὶ προθαμῆς διὰ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν πληροφορίαν: Ὅτι ὁ ἀνθρώπος, συνδυάζων τὴν αὐστηρὰν λογικὴν καὶ τὸ νοητικὸν ἐν γένει μετὰ τὸν συνασθηματικὸν βίον, τὴν διαίσθησιν καὶ τὴν πίστιν εἰς ὑπαρξιν ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ φύσιν πραγματικότητων, δύναται νὰ ζῆ ὡς ἀρτία πνευματικῆ προσωπικότης, ἀξία τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὕψηλης τῆς ἀποστολῆς.

Διότι καὶ ὁ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας ἐργαζόμενος ἐπιστήμων, κάμνει κατὰ ἀνάλογον ὅταν δέχεται τὴν ὑπαρξιν ὑπερφυσικοῦ κόσμου καὶ ἐπικοινωνῆ μετ' αὐτὸν διὰ τῆς διαίσθησεως, τῆς πίστεως καὶ τῆς λογικῆς χρησιμοποιῶν συλλογισμοὺς λογικῶς δυνατοῦς. Δημιουργεῖ τοιοῦτοτρόπως μίαν πλήρη καὶ τελείαν ζωὴν, συνεπῆ πρὸς ἑαυτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, καὶ πληροφοροῦσαν τοὺς πάντας ὅτι ἡ γνησία θρησκευτικότης, πόρρω ἀπέχουσα τοῦ νὰ εἶναι παθολογικὴ τις κατάστασις πλήρης ὑπερβολῶν καὶ ψυχικὸς βίος πλήρης ἐκστάσεων ἢ καὶ παραλόγου μυστικοπαθείας, εἶναι κατάστασις ἢ ὁποία πρέπει νὰ χαρακτηρίξῃ πάντας τοὺς ἀξίως φέροντας τὸ ὄνομα ἀνθρώπου.

Οἱ ἄλλοι, οἱ θεληματικῶς καὶ ἐκ προκαταλήψεως καὶ ἐν ὄνματι δῆθεν τῆς ἐπιστήμης, ἀρνητὰ τῶν ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ ἀνθρωπίνην κατανόησιν βιωμάτων, μεταίως θὰ ἐκθέτουσιν αὐτοὶ ἑαυτοὺς, δεχόμενοι ἱκανότητας καὶ ἰδιότητας ψυχικὰς τὰς ὁποίας κατὰ βάσιν ἀπορρίπτουν καὶ ἀποκλείουν, ζητοῦντες νὰ ἐπικαλύψουν μετ' ἐπιστημονικῶς «ὄρους» καὶ «ἐκφράσεις» τὴν ἰδικὴν τῶν ἀναιτιολόγητον ἀρνήσιν, τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποῖαν αὐτὴ αὐτὴ ἡ αὐστηρὰ ἐπιστήμη τοὺς καταδικάζει.

Δ. Κ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Β'.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΜΑΤΘΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ χριστιανικοῦ κινήματος δὲν ἔμπορει παρὰ νὰ σταματήσει μὲ ἰδιαίτερον προσοχὴν ἐμπρὸς εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Εὐσεβίου Ματθοποῦλου. Εἰς ἄρθρα ποῦ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ προηγούμενον τεῦχος συνητήσαμεν πνευματικὰ ἀναστήματα, τὰ ὁποῖα, ἄγνωστα εἰς τοὺς πολλοὺς, ἀλλ' εὐεργετικῶς ἐπιδρῶντα εἰς ὅλους, ἀπειρογάσθησαν τὴν πνευματικὴν ἀναδημιουργίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Εἶδαμεν τοὺς Κολλυβάδες, τὸν Χριστοφόρον Παναγιωτόπουλον (τὸν Παπουλάκον), τὸν Κοσμῶν Φλαμῆτον, τὸν Ἰγνατίου Λαμπρόπουλον, Εἶδαμεν ἀκόμη, κάπως παράμερα, τὸν Ἀπόστολον Μακράκη. Εἰς τὸν Εὐσέβιον Ματθοποῦλον ξαναδέλεται κανεῖς, εἰς μίαν ἀρμονικὴν σύνθεσιν, ὅλους αὐτούς, καὶ ἀκόμη βλέπει τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν, ποῦ λέγεται πρόσδος, δημιουργικὴ πράγματι ἐξέλιξις. Διότι εἰς τὴν μορφήν τοῦ Εὐσεβίου Ματθοποῦλου βλέπομεν ὅτι πολῦτιμον ὑπάρχει καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφάς· ἀλλὰ βλέπομεν ἀκόμη καὶ τὴν βαυτιτέραν ἐπίγνωσιν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν πείραν, ποῦ καθιστᾷ τὴν πνευματικὴν καρποφορίαν ἀφθονον καὶ πλήρως εὐεργετικὴν. Φωνὴ ὑδάτων πολλῶν τὸ κήρυγμα τῶν πρώτων, δὲν χάνει, ἴσῃα κερδίζει, εἰς ἔντασιν καὶ συντίθεται εἰς ἱεράν καὶ ζωογόνον ἀρμονίαν, διὰ τὰ ἐμφανίσῃ τὸ κήρυγμα τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ Εὐσεβίου Ματθοποῦλου. Καὶ ἐνῶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος μελετᾷ τὸν Παπουλάκον καὶ τὸν Φλαμῆτον καὶ τὸν Λαμπρόπουλον, ἀκόμη καὶ τὸν Μακράκη, μὲ σεβασμὸν, μὲ θαυμασμὸν, μὲ κατανόησιν τῶν σημείων ἐκείνων ποῦ σήμερον φαίνονται ὑπερβολαὶ ὄχι ἀξιομίμητοι, εἰς τὸν Εὐσέβιον Ματθοποῦλον εὐρίσκει τὸν διδάσκαλον, ὁ ὁποῖος ἐνάνει τὸν δέκατον ἑνα-

τον αἰῶνα μὲ τὸν εἰκοστόν, διδάσκει, ἐμπνέει, καθοδηγεῖ τὴν σήμερον ὅπως καὶ τὴν χθὲς καὶ ὅπως καὶ τὴν αὔριον καὶ τὴν μεθαύριον.

*

Πνευματικὸν θέρημα τῶν πνευματικῶν ἐργατῶν ποῦ ἀνεφέραμεν εἰς τὴν ἀρχήν, διδάσκαλον του πρώτων εἶχε τὸν Ἰγνατίου Λαμπρόπουλον. Ἰερὸν διὰ κάθε Ἑλληνα εἶναι τὸ Μέγα Σπήλαιον. Ὑπῆρξε πνευματικὸν ἐργαστήριον εἰς τὸ ὁποῖον πάμπολλα ὀφείλομεν. Ἐκεῖ ἐπῆρε καὶ τὴν πρώτην τῆς διὰπλασιν ἢ μορφήν τοῦ Εὐσεβίου ὡς «ὑποτακτικοῦ» τοῦ Ἰγνατίου. Υἱὸς εὐπόρου οἰκογενείας, γεμᾶτος ἀπὸ κάθε ἐλπίδα κοσμικῆς σταδιοδρομίας ὁ νεαρὸς Βασίλειος (ἀκόμη) Ματθοποῦλος προσέφερε τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν θύσαν πνευματικὴν καὶ χαρωπὴν συγχρόνως εἰς τοῦ πνεύματος τὸ θυσιαστήριον. Νεανικός, ἐφηβικός ἐνθουσιασμός; Ναι, ἀλλὰ ἐνθουσιασμός ὁ ὁποῖος ἠῤῥεψε μαζὺ μὲ τὴν ἡλικίαν καὶ ἐκορυφούτο ὅσον συνεληροῦτο ὀγδόντα καὶ πλέον ἐτῶν ζωῆ θυσίας καὶ ἀφιερώσεως (*).

Ἡ εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον εἴσοδος εὐρήκε δυσχερείας. Δὲν τὸν ἐδέχτο ὁ Ἰγνατίου Λαμπρόπουλος, διότι ὁ ὑπονήπιος μαθητῆς του ἐμαστίζετο ἀπὸ τὴν ἐλονοσίαν καὶ ἡ κατακίτρινη ὄψις του ἀπέτρεπε ἀπὸ τὴν ἀσκήσιν. Ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος ἡ ἐφηβικὴ αὐτοθυσία ἔκαμψε τὰς ἐπιφυλάξεις τῆς πολιτῆς καὶ ἤρχισεν ἡ πνευματικὴ σταδιοδρομία παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰγνατίου Λαμπρο-

(*) Μερικαὶ χρονολογίαι: Ὁ Εὐσέβιος Ματθοποῦλος ἐγεννήθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1849 εἰς τὰ Τρεσταινά (Μελιουσόπετρα) τῆς Γορτυνίας. Εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον προσῆλθε τὴν 3 Ὀκτωβρίου 1863. Ἀπέθανε εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν 29 Ἰουνίου 1929.

ποῦλου. Εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον ἔμεινε μέ-
χρι τοῦ θανάτου τοῦ «γέροντός» του, καὶ
ἕνα ἔτος ἀκόμη. Κατόπιν νέος 21 ἔτους,
ιεροδιάκονος, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐφοί-
τησεν εἰς τὸ Βαρβάκειον Γυμνάσιον καὶ
κατόπιν εἰς τὸ Γυμνάσιον τοῦ Πειραιῶς,
ἀριστεύων εἰς τὰς σπουδὰς του. Ἐνδιαφέ-
ρον εἶναι ὅτι ὁ ἱεροκληρὺς Εὐσέβιος Ματ-
θόπουλος εἶναι θρέμμα τῆς Φιλοσοφικῆς
Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου μας, τὴν ὁποί-
αν προετίμησεν ἀπὸ τὴν Θεολογικὴν, θε-
ωρῶν τὸ φιλοσοφικὸν καὶ φιλολογικὸν βά-
θρον ἀπαραίτητον διὰ τὴν θεολογικὴν του
κατάρτισιν τῆς ὁποίας ἐπεμελεῖτο καθ' ὅ-
λον του τὸν βίον.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ πνευματικὴ του ἐξέ-
λιξις ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀποστό-
λου Μακράκη, ἡ πολυκύμαντος ζωὴ τοῦ ὁ-
ποίου εὐρίσκειτο τότε (περὶ τὸ 1875) εἰς
τὴν λαμπροτέραν καὶ πλέον ἐλπιδοφόρον
φάσιν της. Εἰκοσιεννέα ἐτῶν ὁ ἱερομόνα-
χος Εὐσέβιος μετέσχε τῆς κινήσεως Μα-
κράκη εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Λόγου, ὅπως
καὶ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Μακράκη ἐξ ἀφορμῆς
τοῦ σιμωνιακοῦ σκανδάλου, τὸ ὁποῖον καὶ
Ἵπουργοὺς ἀκόμη ἔφερον εἰς τὸ εἰδικὸν
Δικαστήριον. Τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος ἀνε-
γνωρίσθη μὲ τὸν πανηγυρικώτερον καὶ ἀρ-
μοδιώτερον τρόπον, ἀλλ' οἱ δικασθέντες ἀ-
γωνισταὶ (ἀκριβέστερον οἱ ἐξ αὐτῶν κλη-
ρικοὶ) ἐστάλησαν εἰς ἔξοριαν! Ὑστερα
ἀπὸ μίαν ταχυδακτυλουργικὴν μᾶλλον δί-
κην οἱ περὶ τὸν Μακράκην κληρικοὶ ἐ-
στάλησαν εἰς πολυετὴ ἔξοριαν καὶ ἐγκά-
θειρξιν εἰς ἀτομεμακροσμένας μονὰς. Διὰ
τὸν Εὐσέβιον ὡς τόπος ἔξορίας ὠρίσθη ἀρ-
χιζικῶς ἡ μονὴ τοῦ Ἀγάθωνος εἰς τὴν Φθι-
ώτιδα, κατόπιν ὁμως, πρὸς ἐπίτασιν τῆς
ποιητῆς, ἡ Παλαιοκαστριτίσσια εἰς τὴν Κέρ-
κυραν.

Ἀπὸ ἀπόψεως τῶν σωματικῶν κακουχι-
ῶν οἱ διώκται του ἐλέυτερον ὅ,τι ἐποθοῦσαν.
Ἡ ἀσθενικὴ καρὰς συνεμάχησε πρὸς τὰς
κακουχίας τῆς ἔξορίας καὶ ὁ οργανισμὸς
τοῦ ἔξοριστοῦ μετεβλήθη εἰς νοσοκομεῖον.
Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμως ἡ ἔξορία ὑπῆρξεν ὅ,τι
ἐχρειάζετο διὰ τὴν πνευματικὴν ὀρίμανσιν
τοῦ ἀνδρός. Τὸ ἀποτραβήγμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν
ἐνεργὸν δράσιν τὸν ἐβοήθησε πολὺ ὥστε
νὰ ἐμβαθύνῃ καλύτερα εἰς τὰ διάφορα ζη-

τήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ χριστιανικὸν ἔρ-
γον καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν πνευματικὴν του
αὐτοτέλειαν, τὴν ὁποίαν ἐχρειάζετο διὰ τὴν
ἀποστολὴν του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁμως τὸ κίνημα τοῦ Μα-
κράκη εἶχεν ἀρχίσει τὴν πρὸς τὰ κάτω
καμπήν. Ὁ εὐγενὴς ὄντως ἀγὼν ἐναντίον
τῶν σκανδάλων ἐπῆρε δυστυχῶς, ὅπως συνή-
θως γίνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, προσωπικὴν
χρυσίαν. Ἀπὸ ἀγῶνος διὰ τὴν κάθαρσιν τῆς
Ἐκκλησίας μετεβάλλετο εἰς ἀπόσχισιν ἀπὸ
τῆς Ἐκκλησίας, εἰς σχίσμα, σχίσμα μάλι-
στα τὸ ὁποῖον παρετείνεται καὶ ὅταν ἀκό-
μη ὁ ἀγὼν κατὰ τῆς σιμωνίας ἐδικαιώθη
καὶ οἱ σιμωνιακοὶ ἐτιμωρήθησαν, ὄχι μὲν ὅ-
σον ἔφραπεν αὐτοῖς, ἀλλὰ τέλος πάντων
ἐτιμωρήθησαν. Ὅταν, λοιπόν, ἐπέστρεψεν
ἀπὸ τὴν ἔξοριαν καὶ ἡ νίκη ἐπέσπερε τὸν
ἀγῶνα, τότε ἀκριβῶς ἤρριξεν ἡ κρίσις διὰ
τὸν Εὐσέβιον. Τοῦ ἦτο πολὺ ὀδυνηρὸν νὰ
ἐγκαταλείψῃ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, μὲ τὸν ὁ-
ποῖον τόσο ἀγῶνες καὶ θυσίαι τὸν συνέδε-
ον. Ἀλλὰ τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακολου-
θήσῃ συμβαδίζων μὲ αὐτόν, διότι ὁ Μα-
κράκης εἶχεν ἀρχίσει πλέον νὰ δημιουργῇ
τὸ σχίσμα ὡς καθεστῶς καὶ νὰ ἐκτρέπεται
κατὰ τρόπον ποῦ δὲν συνεβιάζετο πλέον
καθόλου μὲ τὸν προσορισμόν, τὸν ὁποῖον ὁ
Εὐσέβιος Ματθόπουλος εἶχε τάξει εἰς τὴν
ζωὴν του. Ἐτοιθὲν ἐβροάδυνε νὰ λάβῃ τὴν
ἀπόφασίν του. Ἐκτιθέμενος εἰς νέας ὕψεις
καὶ ἐπιθέσεις, ἀπτόητος παρ' ὅλα ταῦτα,
μαζὺ μὲ ἄλλους κληρικοὺς τῆς Σχολῆς τοῦ
Μακράκη ξεχωρίζει τὸν δρόμον του ἀπὸ
αὐτόν. Δημοσιεύει εἰς τὰς ἐφημερίδας μα-
κρὰν δῆλωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν συνδέονται
ἡ παρηγοσία καὶ ὁ σεβασμὸς, ἡ ἀποφασισι-
κότης καὶ ἡ ἀγάπη. Ἐκδηλώνει καὶ πάλιν
τὸν σεβασμόν του πρὸς τὸν ἄνδρα τὸν ὁ-
ποῖον εἶχε διδάσκαλον, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀκο-
λουθεῖ εἰς τὴν παρατιμονίαν, τραβᾷ τὸν δρό-
μον του κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς χριστι-
ανικῆς του συνειδήσεως.

*

Ἡ διακήρυξις περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσα-
μεν εἶχε τὸ βαθύτερον νόημα ὅτι προσωπι-
κοὶ δεσμοὶ εἶναι νοητοὶ μόνον ὡς μέσα δι'
ἕνα σκοπὸν ὑψηλὸν καὶ πρέπει ἀδιστάκτως
νὰ παραμερίζονται ὅταν ἀποτελοῦν ἐμπό-
διον διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἄλλ' εἶχε καὶ

ἓνα νόημα ἀκόμη βαθύτερον, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ ὄλον νόημα τῆς ζωῆς τοῦ Εὐσεβίου Ματθοποῦλου: "Ὅτι κανένα πνευματικὸν ἔργον δὲν εἶναι δυνατόν, ἢ μᾶλλον δὲν εἶναι νοητόν, χωρὶς τὴν ὁλοκληρωτικὴν αὐτοθυσίαν τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτου. Ὁ πνευματικὸς ἐργάτης πρέπει νὰ θυσιάῃ ὄχι μόνον τὴν ζωὴν του—αὐτὸ εἶναι τὸ σχετικῶς εὐκολώτερον καὶ ἐμφανίζεται εἰς χιλιάδας παραδειγμάτων—ἀλλὰ πρὸ παντὸς τὸν ἐγωισμὸν του, τὰς προσωπικὰς συμπλαθείας ἢ ἀντιπαθείας του, τὰς φιλοδοξίας του, ἀκόμη αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἰδῇ τὸ ὄνομά του ἀναγνωριζόμενον. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπετέλεσε τὸ πρόγραμμα τῆς δράσεως τοῦ Εὐσεβίου Ματθοποῦλου.

Μὲ αὐτὸν τὸν πνευματικὸν ὄπλισμὸν ἀρχίζει (1884) ἡ νέα περίοδος τοῦ ἔργου, ἡ κυρία συμβολὴ τοῦ Εὐσεβίου εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος. Διδάσκαλος τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀρχίζει τὸ κύριον ἔργον του μιμούμενος ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ σχέδιον ἐργασίας τὸν Μεγάλον Διδάσκαλον καὶ θεῖον Ἀρχηγόν του. Ὅπως Ἐκεῖνος ἀρχίζει καὶ αὐτὸς νὰ περιέρχεται μίαν πρὸς μίαν τὰς πόλεις καὶ τὰ χωριά τῆς πατρίδος του.

Ἐἰκοσι πέντε ἔτη διήρκεσεν ἡ ἱεραποστολικὴ αὐτῆ δρασίς καὶ δὲν ἔμεινε σχεδὸν γωνία τῆς ἑλληνικῆς γῆς εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ ἀντήχησε τὸ κήρυγμά του. Πόλεις καὶ χωριά πού εἶχαν ἐπὶ γενεὰς ὁλοκληρῶς στερηθῆ καὶ τῆς πλέον ὑποτυπώδους χριστιανικῆς διδασκαλίας, τρέφονται τώρα με πνευματικὴν τροφήν τὴν ὁποίαν πράγματι με βουλιμίαν ἀρπάζουν ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ διδασκάλου. Φυγὰς τῆς δόξης καὶ τῆς φήμης, φεύγων μόλις ἐνεφανίζετο ὁ κίνδυνος προσωπικῆς πλέον λατρείας, καταδιώκεται ἀπὸ τὰ πλήθη πού δὲν ἐννοοῦν νὰ τὸν χωρισθοῦν, διότι δι' αὐτοὺς δὲν εἶναι μόνον ὁ ἐμπνευσιμὸς κήρυξ τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ ὁ σοφὸς πνευματικὸς, πού τοὺς ὀδηγεῖ με σύνεσιν καὶ ἀσφάλειαν εἰς τὴν χριστιανικὴν ζωὴν. Ἀναζητοῦν τὴν ἐπάνοδόν του. Τὸν κληρονομοῦν με ἐπιστολάς, με τηλεγραφήματα, με δημοσιεύματα, με προσωπικὰς προσεβείας, με διαθήματα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ὁ Εὐσεβίος Ματθοποῦλος ἔχει ἐμπρὸς του τὸν χάρτην τῆς Ἑλ-

λάδος. Θέλει τὸ κήρυγμα νὰ χρωματῆ με τὸ κήρυγμα τὸν χάρτην αὐτόν. Καί, ἀεικίνητος, περιφέρει τοῦ σώματος τὴν αὐξάνουσαν ἀσθένειαν καὶ τοῦ πνεύματος τὴν θαυματουργὸν δύναμιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἀκόμη τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ὡς ταξειδιωτικὸν του ἐφόδιον ἔχει ἀπαραιτήτως καὶ μεγάλην ποσότητα κίνης, διότι ἔπρεπε νὰ παίρῃ ἐνίοτε 20-30 κόκκους τὴν ἡμέραν. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὸ ἑταίριαζε κατὰ τρόπον θαυμασίον με τὸν πνευματικὸν του ὄπλισμὸν, τὴν ὀλοτελῆ αὐταπαρνήσιν του.

Πολλοί, ἔκκληστοι ἀπὸ τὸν ἀπίστευτον αὐτὸν ζῆλον, ἔβλεπαν με τὴν ἐξυπνάδα τῶν ὑποκρυπτομένων διαφορῶν φιλοδοξίας. «Παίει γὰρ νὰ γίνῃ Λεσπότης, Πατριάρχης» ἔλεγον οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, τοῦ γνωστοῦ τύπου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶναι ξένη ἐντελὸς ἡ ἐννοία τῆς μιᾶς φιλοδοξίας, τῆς φιλοδοξίας τοῦ σταυροῦ. Καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους αὐτὰς μικρότητας ἀτήντα ὁ βίος τοῦ Εὐσεβίου. Ἐπλησίαζε τὰ 60 χρόνια ὅταν ἐσταματοῦσε τὰς ἀποστολικὰς του περιουσίας. Ὅλη ἡ Ἑλλὰς εἶχεν κατασπαρῆ ἀπὸ ζωντανὰ φυτῶρια πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Καὶ αὐτὸς προσωπικῶς... ἀρχίζει τὸ γῆρας ἀπλοῦς ἱερομόναχος χωρὶς καμμίαν δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν θέσιν, οικονομικῶς στηριζόμενος εἰς τὴν στοργὴν τῶν εὐπόρων ἀλλὰ ὄχι καὶ τόσο πλουσίων ἀδελφῶν του ἐμπόρων, μὴ ἔχων πού τὴν κεφαλὴν κλίνα!

Ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὸ συντελεσθὲν ἔργον του, κάθε δισταγμὸς ἀπαισιόδοξος ἐφαίνετο δικαιολογημένος. Θαυμαστὸν βέβαια ὅτι ἐπετελέσθη, ἀλλ' ἀπὸ ἀπόψεως τῆς μονιμότητος; Ἐπεα πτερόεντα τὸ κήρυγμα παρ' ὄλην τὴν ἱερότητά του, ἐπρόκειτο νὰ φύγῃ κάποτε, νὰ λησμονηθῆ, ἐφ' ὅσον τίποτε τὸ συστηματικόν, τὸ ὀργανωμένον δὲν εἶχε γείνει. Καὶ ἐπὶ πλέον καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν ἐφαίνετο ὅτι ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ «οὐαὶ τῷ ἐνί». Διότι εἰς τὸ ἔργον του ἔμενε μόνος. Ὄρισμένοι πιστοὶ του συνοδοιπόροι δὲν ἀνῆκον πλέον εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Ἄλλοι ἐπαινοῦσαν, ἐχειροκροτοῦσαν, ἐζητοῦσαν συνεταιρισμὸν εἰς τὴν δόξαν, ἀλλὰ μακρὰ ἀπὸ τὴν θυσίαν, ἀπὸ τὸ σύστημά του τῆς αὐταπαρνήσε-

ως. Καὶ ἔτσι μὲ τὸ ἐρχόμενον γῆρας ἡτοιμάζετε τὸ ἔργον αὐτὸ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀφάνειαν, ὡς μία εὐγενικὴ προσπάθεια τὴν ὁποίαν θὰ θαιμάζουσιν βέβαια ὅσοι θὰ τὴν ἐνθυμοῦνται, ἀλλὰ ἡ ὁποία τὸ πολὺ-πολὺ ἀνίχνει εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν εὐγενῶν προσπαθειῶν.

*

Εὐρισκόμεθα εἰς τὸ 1907, ὁπότε ἐφαίνετο ὅτι ἤρχιζε νὰ γράφεται ὁ ἐπίλογος. Ἐπίλογος ὅμως πολὺ περιεργος, ὁ ὁποῖος δὲν κλείνει, ἀλλὰ ἀνοίγει τὸ κύριον θέμα. Αἱ περιοδεῖαι παύουν, ὅπως εἶδαμεν. Ἀλλὰ δὲν παύει ἡ ἱεραποστολή. Ὁ κῆρυξ μένει τώρα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐργάζεται, ὑπερανθρώπως πράγματι. Τρία καὶ τέσσαρα κηρύγματα τὴν ἐβδομάδα εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον θὰ ἐξήλυνε κάθε νέος ἱεροκλήρυξ. Ἀλλὰ κυρίως τώρα ἀρχίζει ἡ ἄλλη δρᾶσις τοῦ Εὐσεβίου Ματθοποῦλου. Τίθενται τὰ θεμέλια μιᾶς ἐργασίας προορισμένης νὰ ἔξῃ μονιμώτερα ἀποτελέσματα.

Τὸ πρῶτον βῆμα ἦτο ὁ καταρτισμὸς τοῦ πρώτου πυρήνος μιᾶς χριστιανικῆς Ἀδελφότητος. Ἐπραγματοποιεῖτο ἔτσι ἕνα ὄνειρον, τὸ ὅποιον κατὰ πᾶσαν λογικὴν πρόβλεψιν ἐπρόκειτο νὰ μείνῃ ὄνειρον. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀδελφότης αὐτὴ ὅπως συνελήχθη δὲν ἐφαίνετο καθόλου ὑπολογισμὸς. Οὔτε κατὰ χιλιάδας οὔτε κατὰ ἑκατοντάδας ἠριθμοῦντο τὰ μέλη τῆς, ἀλλὰ κυριολεκτικῶς εἰς τὰ δάκτυλα τοῦ ἐνὸς χειροῦ. Καὶ ὅμως ἡ Ἀδελφότης αὐτή... Ἀλλὰ ἐδῶ θὰ σταματήσωμεν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο διότι εἰσερχόμεθα εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἐργασίας προσώπων τὰ ὁποῖα ζοῦν ἐντυγχῶς ἀκόμη σήμερον. Πάντως ἐκεῖνο πὸν ἠμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ λεχθῆ εἶναι ὅτι εἰς τὴν Ἀδελφότητα αὐτὴν ἀφιέρωσε πλέον ὁ Εὐσεβὴς Ματθόπουλος κατὰ πρῶτον λόγον τὰς δυνάμεις καὶ τὸν χρόνον του. Τὴν Ἀδελφότητα αὐτὴν ἤθελε κέντρον ὄχι μόνον κηρύγματος, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ζωῆς ὁλοκληρωτικῶς ἀφιερωμένης.

Ἐκ παραλλήλου ὅμως ἦνοιγε ἕνας ἄλλος τομεὺς δράσεως, ὁ τοῦ χριστιανικοῦ ἐντύπου. Ἦρχισε νὰ ἐκδίδεται εἰδικὸν περιοδικόν, τὸ ὅποιον καὶ μέχρι σήμερον ἐκδίδεται, τὸ περιοδικὸν «Ζωή». Μαζὶ μὲ τὸ περιοδικὸν βλέπει τὸ φῶς σειρά δημοσιευμάτων.

Ὑστερα ἀπὸ 36 συντόμους πραγματείας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει εἰς τὸ παρελθόν, ἐκδίδει τώρα ἕνα συστηματικὸν ἐγχειρίδιον ζωῆς χριστιανικῆς τὸν «Προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου». Διὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ παρέλκει ἰδιαίτερα κριτικὴ. Ἄρκει νὰ ἀναφερθῆ ὅτι ὁ ἀείμνηστος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος εἰς ἐκτενὴ βιβλιοκρισίαν πρὸς ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἀνάπλασιν» (26 Φεβρουαρίου 1915) ἔγραφε δι' αὐτό, ὅτι «συνεκέντρωσε τοὺς θησαυροὺς βαθυτάτης γνώσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἀνεκτιμητοῦ πείρας κήρυκος τοῦ θείου λόγου, θεομνηστοῦ πνευματικοῦ πατρὸς, παρακολούθησαντος ἐπὶ ἔτη μακρὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν», καὶ ὅτι ὁ συγγραφεὺς του «ἐπέθηκεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν σφραγίδα τῆς ἰδίας προσωπικότητος, πρωτοτύπως καὶ ἰδιούτως ἐκθέσας ζητήματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς χριστιανικῆς πρὸ πάντων ζωῆς, κατὰ τὸν μόνον προσιτὸν εἰς τὸν λαὸν τρόπον» τὸ δὲ γνωστὸν περιοδικὸν «The Eastern Churches Quarterly» (Ἰούλιος 1940) τὸ ἐχαρκτήρισεν ὡς ἕνα «δημιούργημα βαθείας πνευματικῆς πείρας καὶ γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς». Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοσις ἑορμηγιάδων εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὡς πρὸς τὴν ὑποδοχὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβον τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ ἀρκοῦμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς ἕνα ἄρθρον πρὸς ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περασμένον φύλλον τῶν «Ἀκτίνων» σχετικῶς μὲ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βιβλίου εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα (*). Ἐκεῖ θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν ὑποδοχὴν αὐτὴν εἰς ἀριθμοὺς ἀρκετὰ εὐγλώττους.

Ἀλλὰ μαζὶ καὶ παραπάνω ἀπὸ τὰ κηρύγματα καὶ τὰ δημοσιεύματα, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κυρίως προσέφερε, ἦτο ἡ προσωπικὴ ἐπαφή, καὶ εἰς τὴν ἐξομολόγησιν καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου ἀναστροφὴν, ἡ ὁποία ἦτο πράγματι τὸ ζωντανότερον κήρυγμα. Ἐξηπλύνετο εἰς τὰ διάφορα στοχάματα τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινῆς ἢ εὐεργετικῆς αὐτῆς ἐπίδρασις, καί, μὲ τὰς πυκνάς οἰκοδομητικὰς ἐπιστολάς, ἐξεπερνοῦσε καὶ τῆς Ἑλλάδος τὰ

(*) Α. Λαμπρινῶν: Τὸ χριστιανικὸ βιβλίον ἐπὶ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα. «Ἀκτίνες» 1943 σελ. 139 ἐπ.

δρια. Ἀλλὰ πρὸ παντός τὸ προσωπικὸν παράδειγμα ἦτο μία συνεχὴς ἐνδυνάμωσις καὶ προτροπὴ καὶ πηγὴ ἐνισχύσεως του.

Ἐπάνω εἰς τὴν δρᾶσιν αὐτὴν τὸν εὐρῆκε τὸ προσκλητήριον εἰς τὴν αἰωνιότητα τὴν 29 Ἰουνίου 1929 εἰς ἡλικίαν 81 ἐτῶν.

*

Τὸ νεοελληνικὸν χριστιανικὸν κίνημα τοῦ ὀφείλει πάμπολλα. Καὶ ὅλοι ὅσοι σήμερον ἐργάζονται διὰ τῆς Ἑλλάδος· τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν, οἰκοδομοῦν, ἐν ἐπιγνώσει ἢ ἀνεπιγνώσει, ἔπάνω εἰς τὴν βασικὴν ἐργασίαν πού ἔκαμεν ὁ Εὐσέβιος.

Διότι—καὶ ἐδῶ εἶναι τὸ ξεχωριστόν—ὁ Εὐσέβιος Ματθοποῦλος εἶναι, διὰ τὰ χρησιμοποίησά του τὴν φράσιν τῆς ἡμέρας, μία προσωπικότης δυναμικὴ, μὲ δυνάμιν πνευματικὴν, ἢ ὅποια ἐκτείνεται πρὸς τὸ πέραν τοῦ τάφου, καὶ ὄχι μόνον δὲν ἐλαττώνεται, ἀλλὰ ἴσα ἴσα ὅλο καὶ ἐντείνεται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου.

Καὶ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ πνευματικὴ δυναμικότης ἀποτελεῖ τὸ κέντρον χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς αὐτῆς. Ὅποιος θέλει νὰ νοιώσῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος ἔπάνω εἰς τὸ σῶμα, εἰς τὴν δυναμικότητα αὐτὴν τὴν πνευματικὴν πού ἐφανερώθη κατ' ἀντίστροφον ἀναλογίαν πρὸς τὸ σῶμα τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ὑγείαν, θὰ εὕρῃ τὴν ὑπεροχὴν πού ζητεῖ ὀλοζώντανιν. Ἕνας ὀργανισμὸς ἄρρωστος διαρκῶς, ὅλο καὶ καταδικασμένος ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς, γερασμένος πλέον, καὶ ὁ ὁποῖος γεμίζει μὲ τὴν πνοὴν τῆς ψυχῆς του καὶ τὴν φωνὴν τοῦ κηρύγματός του τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρον... μὰ τί ἄλλο θὰ ἠθέλαμεν, διὰ τὰ ἴδωμεν ὅτι «τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ», χωρὶς νὰ περιορίζεται ἀπὸ τῆς σαρκὸς τὴν ἀσθένειαν;

*

Εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ νὰ κάμωμεν μίαν εἰδικωτέραν ἀνάλυσιν τοῦ βίου, τοῦ ἔργου, τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐσέβιου Ματθοποῦλου (*). Θὰ σημειώσωμεν μόνον ὅτι διὰ τὴν προσωπικότητά του

καὶ τὸ ἔργον του ἀπησχολήθη ὄχι μόνον ὁ ἑλληνικὸς ἀλλὰ καὶ ὁ διεθνὴς τύπος, καὶ περισσότερον μάλιστα ὁ δευτέρως. Οὕτω ἡ βιογραφία του, γραμμὴν ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτην Σεραφεῖμ Πατακώστα μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ ἔγινε δεκτὴ μὲ εὐμενέστατα σχόλια. Ἐπίσης τὸ Γερμανικὸν περιοδικὸν «Dein Reich Komme!» ἔγραψεν εἰδικὸν ἄρθρον τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1936. Τὸ Γαλλικὸν περιοδικὸν «L' unité de l' Église» ἐδημοσίευσεν ἐκτενὴ βιογραφίαν τὸν Ἰούνιον τοῦ ἰδίου ἔτους. Τὸ Ἀγγλικὸν περιοδικὸν «Theology» (Μάϊος 1940) χαρακτηρίζει τὸν Εὐσέβιον ὡς μίαν «γοητευτικὴν φυσιογνωμίαν» καὶ βλέπει εἰς τὸ πρόσωπόν του «τὸν μεγαλύτερον ἴσως χριστιανὸν ἡγέτην τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ὅτου αὐτὴ ἠλευθερώθη ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν». Τὸ δὲ «Eastern Churches Quarterly» προσθέτει ὅτι «ὅσα καὶ ἂν λεχθῶν διὰ τὴν ἐπιρροὴν καὶ τὸ κῦρος τοῦ Εὐσέβιου Ματθοποῦλου εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλλάδος, δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολικὰ» (Ἰούλιος 1940). Ἐπίσης ἄρθρα διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν Νορβηγικὸν τύπον, τὸν Ὁλλανδικόν, κλπ.

Ἄν ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν εἰς τὸ ἄρθρον αὐτὸ νὰ ἀναλύσωμεν μακρότερον τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Εὐσέβιου Ματθοποῦλου, πάντως θὰ πρὲπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν τρεῖς χαρακτηριστικὰ σημεῖα.

Τὸ πρῶτον, εἶναι ὅτι τὸ κήρυγμά του ἦτο χριστιανικόν, μὲ τὴν καθαρὰν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐξῆσεν ὁ Εὐσέβιος Ματθοποῦλος εἰς ἐποχὰς ὅπου τὸ Εὐαγγέλιον ἐθεωρεῖτο ὡς ἓνα εἶδος χρυσοποικίλου πλαισίου πού θὰ περιέβαλλε τὰ πλέον ἐτερόκλητα στοιχεῖα. Πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιδιώξεις, προσωπικὰς φιλοδοξίας, ἢ καὶ ἄλλα στοιχεῖα, σεβαστὰ μὲν καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ πού εἶχαν ἄλλοῦ τὴν θέσιν των, ὅπως τὰ ἐκάστοτε ἐθνικὰ ζητήματα. Ὁ Εὐσέβιος ἐκήρυττεν Εὐαγγέλιον καθαρὸν, πλήρες, ἀνόθευτον. Εἶχε τὰς γνώμας του καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων. Ἀγαποῦσε τὴν πατρίδα του, καὶ τὸ ἔδειξεν ὅπως ὀλίγοι. Ἄλλ' ὅταν ἀνέβαινε εἰς τὸν ἄμβωνα, ὅταν ἐξομολογοῦσε, ὅταν ἔγραφε διδασκὴν χριστιανικὴν, τότε ἐκήρυττε Χριστὸν ἐσταυρωμένον καὶ μόνον.

(*) Ἴδε, ἐκτός τῆς εἰδικῆς βιογραφίας ὑπὸ Σεραφεῖμ Πατακώστα, καὶ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, εἰς «Ἀνάπλασιν», ἀριθ. 407 τῆς 26 Φεβρουαρίου 1915 καὶ Π. Ι. Μπρατσιώτου εἰς Ἐφημ. «Πρωΐα» 7 Ἰουλίου 1929.

Καὶ εἰς αὐτὸ ἐπρωτοτύπησε καὶ ἔταμε νέαν ὁδόν. Διότι, ὅπως εἶδαμεν καὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἄρθρον τῆς σειρᾶς αὐτῆς καὶ ὅπως ὀρθῶς ἀντελήφθη ὁ ἀρθρογράφος του, δὲν ἦτο αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸν οὔτε τοῦ Παπουλάκου οὔτε τοῦ Φλαμιάτου, οὔτε τοῦ Μακράκη. Μόνον ὁ Ἰγνάτιος Λαμπρόπουλος ἀντιλαμβάνεται τὸ ὄρθον εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Ἀλλά, προσθέτομεν τώρα ἡμεῖς, ὁ Εὐσέβιος Ματθόπουλος διεμόρφωσε τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον κέντρον καὶ ζωὴν καὶ ἀρχὴν καὶ τέλος ἔχει τὸν Χριστὸν καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν του. Αὐτὸς ὁ χριστοκεντρικὸς χαρακτήρ τοῦ κηρύγματός του ἦτο τὸ μυστικόν του, καὶ ἦτο ἡ μία ἐξήγησις τῆς τόσης εὐλογίας τὴν ὁποίαν τὸ ἔργον του ἐδοξίμασε.

Ὡς δεύτερον πρέπει να σημειωθῆ ὅτι ὁ ἱερομόναχος Εὐσέβιος, ὁ ἐκπαιδευθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς εἰς ἓνα μοναστήρι, ὁ γέροντας, εἶχε μ' ὅλα ταῦτα μίαν καταπληκτικὴν εὐρύτητα ἀντιλήψεων. Καὶ εἰς αὐτὸ ὁ Εὐσέβιος ἦτο δημιουργός. Εἰς τὴν ἐποχὴν του ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο μία παραφυσία τῆς «συντηρητικῆς» λεγομένης νοοτροπίας, τῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι διετήρουν τὸν Χριστιανισμὸν διότι τὸν εὐρῆκαν, ὅπως θὰ ἐνέμενον καὶ εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, ἐὰν ἐζούσαν εἰς τοὺς χρόνους τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ἓνας τέτοιος χριστιανισμὸς τῶν συντηρητικῶν κυρίων στερεῖται ζωῆς καὶ παλμοῦ, καὶ δὲν ἠμπορεῖ καθόλου νὰ ρυθμίση τὴν ζωὴν πού διαρκῶς προβάλλει νέα ζητήματα.

Ἄλλ' ὁ Εὐσέβιος δὲν ἀνήκει καθόλου εἰς τοὺς συντηρητικοὺς αὐτοὺς τύπους. Ἄγρυπνος θεματοφύλαξ τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης ἡ ὁποία τοῦ εἶχε διαπιστευθῆ, ἐγνώριζε καλά τὴν ὑποχρέωσίν του νὰ μεριμνᾷ πῶς τὸ αἰώνιον θὰ παρακολουθῆ με στοργὴν τὴν ἐπικαιρότητα τῆς στιγμῆς, θὰ ἐννοῆ τὰς ἀνάγκας τῆς, τὰ προβλήματα τῆς, τὸν ποικίλλοντα ἐκάστοτε παλμὸν τῆς. Καί, μὲ μίαν θαυμαστὴν ἀρμονίαν ἦγωνε τὴν μέχρις αὐτοθυσίας συμμόρφωσίν του εἰς τοὺς κανόνας καὶ τὰ θέσμιμα καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας μας, μὲ μίαν προοδευτικότητα καὶ εὐρύτητα ἀντιλήψεων αὐτόχρονα καταπληκτικῆν. Τὸ μυστικόν, ἐν-

νοεῖται, εἶχε τὴν ἐξήγησίν του. Ἡ ἐξήγησις αὐτῆ εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν Ἀλήθειαν, πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰς ἀνάγκας του, πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον ἀκόμη.

Τὸ τρίτον εἶναι, ἴσως, τὸ σπουδαιότερον ἀκόμη. Εἶναι ἡ αὐταπάρνησις, ἡ αὐτοθυσία του, ἡ ὁποία εἶχε ὡς ἐκδήλωσιν καὶ μίαν ὑποδειγματικὴν ὄντως ταπεινοφροσύνην. Εἶδαμεν πόσον ἀπέφευγε τιμὰς καὶ ἀξιώματα. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Τὸ σπουδαιότερον ἴσως, διότι εἶναι δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας δυσκολώτερον, εἶναι ἡ προσπάθειά του νὰ κηρύττῃ τὴν πίστιν του μόνον καὶ ὄχι τὸν ἑαυτὸν του. Ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, ξέρουν εἰς ποῖον βαθμὸν ἔφθασεν αὐτῆ ἡ αὐταπάρνησις, ἡ ἐπιδιώξις τῆς ἀφανείας. Καὶ ὅσοι γνωρίζουν τὰ ἐλληνικά πράγματα ἠμποροῦν νὰ ἐκτιμήσουν τί σημαίνει μία τέτοια αὐτοθυσία, μία ζωὴ-ἔργον, πού εἶναι συγχρόνως ζωὴ-νέκρωσις ὁποιασδήποτε ἀτομικῆς φιλοδοξίας. «Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύττομεν ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν, Κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν».

Δὲν ξεύρω πόσοι μαζί με τὸν Παῦλον ἠμποροῦν νὰ τὸ ποῦν αὐτό. Ἄλλ' ὁ Εὐσέβιος τὸ εἶπε, μὲ τὴν ζωὴν του. Μιμητῆς τοῦ Παύλου, τὸν ὁποῖον ὄλωσ ἰδιαίτως ἐθαύμαζε καὶ ἐτίμα, ἐγνώριζε νὰ θυσιάσῃ ὄχι μόνον τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ καὶ κάθε του φιλοδοξίαν κάθε τι πού συνδέεται με τὸ ἐγὼ του, διὰ νὰ γίνῃ μιὰ ἐργασία παραπάνω ἀπὸ τὰ φθαρτὰ πρόσωπα, οἰκοδομημένη μόνον ἐπάνω εἰς τὸν ἓνα θεμέλιον, τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Πίστεως.

Καὶ ἡ θυσία δὲν ἐπῆγε χαμένη. Ἰσα ἴσα ἐκαρποφόρησε καρπὸν χιλιοπλασίονα. Καὶ ὅλοι, ὅσοι σήμερον ὀπωσδήποτε συνδέονται με τὸ νεοελληνικὸν χριστιανικὸν κίνημα, εἰς τὴν σημερινὴν του ἐπιδοφόρον ἔκτασιν, ὅσοι ἀπὸ ὁποιαδήποτε πλευρὰν μετέχουν τῆς ἱερᾶς προσπαθείας διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναζωογόνησιν τῆς Ἑλλάδος μας, ὅλοι αὐτοί, εἴτε τὸ ξέρουν εἴτε ὄχι, δὲν εἶναι καθόλου ἀμέτοχοι τῆς ἀφθόνου καρποφορίας τὴν ὁποίαν ἔφευρεν, εὐπρόσδεκτος εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἡ θυσία αὐτῆ!

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΡΟΥΔΙΣΜΟΣ

Καὶ ἄλλοτε εἶχαν δοθῆ εὐκαιρίες ν' ἀσχοληθοῦμε στὸ περιοδικὸ αὐτὸ μὲ τὴ θεωρίαν τοῦ Φρούντ. Θεωροῦμε ὅμως ἐπιβεβλημένο, μαζὶ μὲ μιὰ περιληπτικὴ ἀνασκόπησι, πού τὴν ἐζητήσαν πολλοὶ ἀναγνώσται, ν' ἀσχοληθοῦμε τώρα λίγο μὲ τὴν ὑποδοχὴ πού ἔκαναν στὴ θεωρία αὐτὴν ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ τὸν τρόπο πού ὁ Φρουδισμὸς μῆξε στὴ ζωὴ μας χαρακτηριστικὸ τῆς νοστοροπίας μιᾶς γενεᾶς.

Ἀπὸ τότε πού στὸν τόπο μας ἀκούσαμε νὰ λένε, ὅτι ὁ Φρούντ ἀνεκάλυψε τάχα τὴν ὑπεροχὴ τοῦ γενετησίου παραγόματος σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐτρέξαμε νὰ σιχῶσαμε τὴ σημαία τοῦ φρουδισμοῦ καὶ «βασιλικώτεροι τοῦ βασιλέως», νὰ κηρύξωμε τὸν πόλεμο ἐναντίον κάθε ιδέας περὶ ψυχῆς, ἀνωτέρων ψυχικῶν ἀναγκῶν, πνευματικῶν καθηκόντων κλπ. Γιὰ ποῖο λόγο νὰ μιλοῦμε γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἔλεγαν κ' ἔγραφαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Φρούντ στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ τὸ πᾶν μεταφράζεται σὲ σεξολογία;

Καὶ δὲν ἐπρόφθασεν ὁ Φρούντ νὰ τελειώσῃ τοὺς πειραματισμοὺς του στὴ Βιέννη, κ' ἐδῶ οἱ «φοτισμένοι» ὀδηγοὶ καὶ διανοούμενοι τοῦ τόπου ἄραξαν τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ στηρίξουν τὸν ἀχαλίνωτο πιά υλισμὸ τους.

Κάτω ἡ ἠθικὴ! Κάτω κάθε δέσμευσι τοῦ ἀτόμου! Κάτω ὅλα! Κουρέλιασμα τῆς ιδέας τῆς ψυχῆς, ἀκόμη καὶ στὴ σύνθεσι πού ὑπάρχει στοὺς ἀγρίους καὶ πρωτόγονους λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς. Ὅλ' αὐτὰ λοιπὸν κάτω. Κι' ἀπάνω τί; Μά, νά, τὸ φῶς μᾶς τὸ ἔφεραν οἱ ἔξ Ἑσπερίας ἰατροί, οἱ παιδαγωγοί, οἱ δάσκαλοι, οἱ κοινωνιολόγοι, ἀκόμη καὶ μερικοὶ θεολόγοι μὲ κακοχωνεμένη τὴν «ψυχαναλυτικὴν θεωρίαν», τὸν Φρουδισμὸ συγκεκριμένως. Θ' ἀφίσσημε ἐλεύθερο τὸ άτομο, μᾶς εἶπαν, οἱ ἐτερόφωτοι αὐτοί, πού δανεῖζονταν φῶς ἀπ' τὸ Γραφεῖο τοῦ Φρούντ, ν' ἀκολουθήσῃ τὸ δρόμο τῆς φύσεως.

Δὲν χρειάζονται τὰ δεσμὰ τῆς ἠθικῆς πού

ἐπιβάλλει ὁ Χριστιανισμὸς. Δὲν μᾶς χρειάζεται ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ τὸ πᾶν τελειώνει μὲ τὴν ἱκανοποίησι τοῦ ἐνοστίκτου. Νέες λοιπὸν ἐλεύθερες κοινωνίες, ὅπου ὁ ἄνθρωπος «χωρὶς τὰ δεσμὰ καὶ τὰς πλάνας ἐνὸς φανταστικοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος θὰ προχωρήσῃ ὡς ἄλλος Ἄδωνις εἰς τὸ μυστηριώδες τέμενος τῆς φύσεως».

Μάλιστα. Αὐτὰ ἐγράφονταν καὶ ἐλέγονταν παντοῦ στὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία. Τὸ σχολεῖο, ἡ οἰκογένεια, τὸ θέατρο, ὁ κινηματογράφος, ἡ λογοτεχνία—ἐδῶ δὲ εἶναι κ' ἂν εἶναι—εἶχαν γερμῆσι ἀπὸ φρουδισμὸ τῆς κακῆς ὥρας. Οἱ ἰατροὶ ἔλαιοναν, μὲ τὸ ἔτσι θέλω, τὸν τίτλο τοῦ «σεξολόγου», οἱ μεταφράσεις τῶν πιὸ σκανδαλιστικῶν ἔργων τοῦ Φρούντ γιὰ χρῆσι κτρινίζουσα διαδέχονταν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ τὰ περίπτερα, ἀκόμη καὶ σήμερα, σερβίρουν ὅλη τὴ σειρά τῶν ἔργων του, κ' ὄχι μόνον αὐτὴν, μὰ καὶ τὴν ἀτελειώτη σχετικὴ φιλολογία. Στὰ σχολεῖα οἱ γυμνασιόπαιδες μπορεῖ νὰ μὴν ἤξεραν νὰ διαβάσουν ὑποφερτὰ ἓνα κείμενο, τὸ ὄνομα ὅμως τοῦ Φρούντ ἔμαθαν πολὺ νωρὸς νὰ τὸ πιπιλίζουν τίς πιὸ πολλὰς φορὲς ἀπ' τὸ σχολίατρο, πού ὑποτίθεται, ὅτι τοὺς ἐδίδασκε ὑγιεινὴ, ἂν δὲν ἐπρόφθαναν νὰ τὸ πάρουν ἀπ' τὸ σπίτι τους ἢ ἀπ' τὸ γιαντρὸ τῆς οἰκογενείας ἢ καὶ ἀπ' τὴν ἐφημερίδα. Τὸ θεατρικὸ ἔργο, τὸ διήγημα ἢ τὸ μυθιστόρημα, ἢ κοινωνιολογικὴ μελέτη πού δὲν περιεῖχε λίγη ἢ πολλὴ φρουδικὴ σάλτσα, δὲν μπορούσε νὰ εἶναι τῆς μόδας. Γιὰ ἓνα πρᾶγμα, τέλος πάντων, δὲν εἶναι δυνατό νὰ παραπονεθοῦμε στὴν Ἑλλάδα: γιὰ τὴν ἄγνοια τοῦ φρουδισμοῦ, καὶ πρὸ πάντων γιὰ τὴν ἑλλειψί τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς του.

Ἐπειδὴ τὸ 1892 ὁ γιαντρός τῆς Βιέννης Breuer ἐθεράπευσε μὲ τὸν ὑπνωτισμὸ μιὰ ὑστερικὴ νέα, καὶ ὕστερα ὁ Φρούντ σκέφθηκε ν' ἀσχίσῃ νὰ πειραματίζεται γιὰ τὴν θεραπεία ὀρισμένων νευροψυχικῶν παθήσεων μὲ τὴν ψυχαναλυτικὴν μέθοδο, ἔπρεπεν ἡμεῖς νὰ τὰ πετάξωμε ὅλα, νὰ διώξωμε

κάθε ἱερὸν καὶ ὄσιον, ὅ,τι τέλος πάντων ἔφρασε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου γενεές γενεῶν καὶ τὸν ἔκαμινε νὰ αἰσθάνεται κάποια διαφορὰ ἐπὶ τέλος ἀπὸ τὸ κτήνος. Καὶ πρέπει ἀκόμη, ὕστερα ἀπὸ τὶς τόσο τραγικὰς συνέπειες τῆς θεωρίας αὐτῆς γιὰ τὸν τόπο μας, νὰ τῆ θανατώσωμε σάν μοντέρνα θεωρία, χωρὶς νὰ λογαριάσωμε τὴν ἡλικία τῶν 50 περίπου χρόνων τῆς, ἀφοῦ ἔκαμε τὴν ἐμφάνισί τῆς γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1896.

ΕΝΑ ΔΟΓΜΑ: Ο ΠΑΝΣΕΞΟΥΑΛΙΣΜΟΣ

Ἄλλ' ἄς δοῦμε τί συμβαίνει στὴν πραγματικότητα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Φρόυντ. Σὲ μερικά πειράματα παρετήρησε πράγματι ὁ Φρόυντ ὅτι ὠρισμένα νευροπαθῆ ἄτομα θεραπεύονται μὲ τὴν ἐπιαναφορὰ στὴ συνείδησι καὶ μὲ τὴν κάθαρσι πόθων καὶ ἐπιθυμιῶν ποῦ ἔχουν τὴν ἔδρα τους στὸ γενετήσιο ἔνστικτο. Ἄπ' τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζει νὰ διαμορφῶνῃ ἡ ψυχανάλυσις τοῦ Φρόυντ μιὰ γενικὴ θεωρία γιὰ τὴν ὑπόστασι τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ κυριαρχεῖται ἀναγκαστικὰ ἀπ' τὸν γενετήσιο παράγοντα (libido). Ὁ πανσεξουαλισμὸς ἔγινε πιά δόγμα τῆς ἐποχῆς, σὲ σημεῖο ποῦ καὶ ἡ καλημέρα ποῦ θ' ἀκούσετε ἀπ' τὸ φίλο σας νὰ ἔχῃ στὸν πανσεξουαλισμὸ καὶ στίς σκοτεινὲς ἐπιθυμίαις τοῦ ἀσυνειδήτου τὴν προέλευσί τῆς. Μὴ ζητήσετε—θὰ σὰς ποῦν—νὰ ἀνακαλύψετε κατέναν ἄλλο πόθο στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, γιατί σὲ τέτοια σκοτάδια δὲν παρατηρεῖται τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓναν ἀγαλίνωτο σεξουαλισμὸ. Ἄπ' τὸ Φροῦδισμὸ μάθαμε ὅτι ὅχι μονάχα ὁ μεγάλος, μὰ καὶ τὸ μικρὸ παιδί, ὑπόκειται στοὺς νόμους του: Γνωστὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ Οἰδιποδεῖου συμπλέγματος, ὅπου βαφτίζονται τὰ νήπια πρὶν προφθάσουν νὰ ἀντιληφθοῦν τίποτε ἄλλο ἀπ' τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

Ἐπρεπε ὅμως νὰ καλυφθῆ μιὰ μεγάλῃ ἀπόστασι, ποῦ καὶ γι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ὀρθοδόξους φροῦδιστὰς χωρίζει τὸ σεξουαλισμὸ ἀπ' τὶς ἀνώτερες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, γράμματα, ἐπιστήμες, τέχνες καὶ θρησκεία. Ἀπλοῦστατα λοιπὸν τὸ κενὸ συμπληρῶνεται μὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ πράγματι ἐφεύρεσι τοῦ νοῦ: τὸ σεξου-

αλικὸ ἔνστικτο, μᾶς λένε, δὲν μένει σὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν πρωτόγονη μορφὴ του, ἀλλὰ παίρνει μιὰ ἐξιδανίκευσι καὶ μεταβάλλεται σὲ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνέργεια. Μὲ αὐτὴ τὴν κατασκευὴ ὁ φροῦδισμὸς ἔχει τὴν ἀξίωσι νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ οὐθμύσῃ ὅλες τὶς πλευρὰς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' τὸ χορὸ τοῦ ἀγρίου τῆς Ζανζιβάρης ὡς τὴν τελευταία κοινωνιολογικὴ θεωρία.

Η ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΙΣ ΜΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ὁ Φρόυντ ἔντυσε μερικὰς ἰατρικὰς παρατηρήσεις—χρήσιμες βέβαια ὅταν τοποθετηθοῦν ἐκεῖ ποῦ πρέπει—μὲ τὸ ἔνδυμα ψυχολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικῶν ἀντιλήψεων, καὶ ἔφτιασε ἔτσι μιὰ θεωρία, ποῦ μ' αὐτὴν ἔχει τὴν ἰδέα πὼς ἔλυσε ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ κόσμου, καὶ πρὸ παντός, ὅπως ἐνόμισε, τὸ θρησκευτικὸ γιατί ὅποιος διαβάσει τὸ βιβλίον του «τὸ μέλλον μιᾶς ἀνταπάτης», θὰ δῇ ὅτι ὁ Φρόυντ βιάζεται βγαίνοντας ἀπ' τὰ ἐπιστημονικὰ ὄρια, νὰ χτυπήσῃ τὴ θρησκεία καὶ νὰ ἰδρῶσῃ δική του μεταφυσική!

Σύγχρονοι σοβαροὶ ἐπιστήμονες καὶ πρὸ πάντων νευρολόγοι, ψυχίατροι καὶ ψυχολόγοι ὅπως ὁ Kretschmer, ὁ Jung, ὁ Claude, ὁ Stern, ὁ Politzer, ὁ Dalbiez καὶ πλῆθος ἄλλοι δὲν παραδέχονται τὸν φροῦδισμὸ καὶ τὴν ἀγαλίνωτη δῆθεν ἐξουσία τοῦ γενετησίου παράγοντος ἀπάνω στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ἤθελε νὰ κρίνῃ κανεὶς τὴν ψυχανάλυσι σάν ἐπιστημονικὸ σύστημα, θὰ δῇ ὅτι χρησιμοποιεῖ μεθόδους ποῦ εἶν' ἔξω ἀπ' τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο ἢ καταδικάσθησαν ἀπ' τὴν ἐπιστήμη, ὅπως εἶναι ἡ συνειρμικὴ ψυχολογία τοῦ Ziehen ποῦ σήμερα πιά δὲν εἶναι παραδεκτὴ στὴν ἐπιστήμη. Τέκνο τῆς ἐποχῆς ὁ Φρόυντ, βασίζεται κυρίως ἀπάνω στὴ φυσικὴ φιλοσοφία τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅπως λέγει ὁ Ἐλβετὸς ψυχίατρος Erich Stern. Λανθάνεται ἀπ' τὴ φυσιογῶν καὶ τὴ χημεία ὅ,τι τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ κάμῃ μιὰ ἐπιστημονικὴ τάχα ψυχολογία, καὶ βεβαιώνει ὅτι κάθε κίνησις τοῦ libido μπορεῖ νὰ μετατραπῆ σὲ χημικὰς ἀντιδράσεις. Ὑστερα ἀπ' τὴν παταγῶδη ἀποτυχία ποῦ εἶχε ἡ συνταύτισις τῶν ψυχικῶν φαινομένων μὲ τὰ φυσικὰ, ἀ-

ποτυχία πού ἔκαμε νὰ περιμένουν πιά κατὶ νέο στὴν ψυχολογία, εἶναι ἐκπληκτικὸ πόσο ἡ ψυχανάλυσις ἔχει προσκολληθῆ σὲ μεθόδους παλιῆς καὶ ἀποτυχημένες. Ἐκεῖ πού ὁ Φρόυντ ἐπέμεινε πῶς πολὺ ἦταν ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου, πού θέλησε νὰ τὸ χαρακτηρίσῃ δεξαμενὴ τῶν σκοτεινῶν καὶ ἀποθιμμένων ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀνθρώπου, πού ἔχουν βέβαια πάντα, ὅπως λέει, χαρακτηριστὰ σεξουαλικό.

Τὸ περίεργο ὅμως, μὰ καὶ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸ τοῦ τῆς εἴδους καθοδήγησι μᾶς δίνουν οἱ διάφοροι ἐκλαϊκευταί, εἶναι τοῦτο: Ἐνῶ τόσο πολλὰ δώσανε στὸ κοινὸ νὰ διαβάσῃ γιὰ τὸν Φροῦδισμό, δὲν βρέθηκε ἕνα ἐκλαϊκευτικὸ βιβλίον ν' ἀναπτύξῃ τὴς νεώτερες ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης, πού ὑπεστήριξε κυρίως στὴν ἐποχὴ μᾶς ὁ μεγάλος ψυχίατρος τῆς Ζυρίχης Jung μὲ τὴς περιφημῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας του, πού ἔχουν ἐκδοθῆ σὲ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις στὸ ἔξωτερικόν. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ μεγάλος αὐτὸς ἐπιστήμων στὴν ἀρχὴ ἦταν μαθητὴς τῆς ψυχαναλυτικῆς σχολῆς. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ ἔρευνες πού βίασταν περισσότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, ἀφιερωμένες στὴν ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου, μᾶς εἰσάγει μὲ μιά σειρά ἀπὸ θαυμάσιες ἐργασίες του, στὴν ἔννοια τοῦ ὑποσυνειδήτου, πού δὲν κυριαρχεῖται ἀπ' τὸν πανσεξουαλισμὸ τοῦ Φρόυντ καὶ τῶν μαθητῶν του.

Τὸ ὑποσυνειδήτου εἶναι μιὰ βαθύτερη πτυχὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, λέγει ὁ Jung κι' ἔχει γιὰ περιεχόμενον τοὺς πόθους, τὴς ἐπιθυμίες καὶ τὰ ἰδανικά τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς, ἰδανικά πού συναντῶνται στὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὑποσυνειδήτου, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σοφοῦ, εἶναι ἡ ἔδρα τῆς πίστεως, καὶ τῶν τάσεων ἐκείνων τῆς ψυχῆς μᾶς, πού ξεπερνᾶνε τὸ λογικόν. Σ' αὐτὸ ἔχει τὴν ἔδρα τῆς κι' ἡ ἔμπνευσις τοῦ ποιητοῦ κι' ἡ δημιουργικότης τοῦ καλλιτέχνη κι' ἡ διαίσθησις τοῦ φιλοσόφου.

ΤΟ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΝ ΑΝΘΡΩΠΑΡΙΟΝ

Ὁ Φρόυντ ἠθέλησε νὰ θεοποιήσῃ τὸ ἔνστικτον, καὶ μάλιστα τὸ γενετήσιον, κι' ἔτσι δημιούργησε ἕνα «σεξουαλικὸν ἀνθρωπάριον», ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Ἑλβετὸς

ψυχίατρος Maeder. Διὰ τὸν Φρόυντ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἕνα ὄν πού ὑποτάσσεται στὸ ἔνστικτον. Καὶ ὅμως, ἡ νεώτερη ἱατρικὴ ψυχολογία ἀπέδειξεν ὅτι ὁ γενετήσιος παράγων βρίσκεται σὲ ἀρμονία μὲ τοὺς ἄλλους βιολογικοὺς καὶ ψυχικοὺς παράγοντας τοῦ ἀνθρώπου, σὲ τρόπο πού νὰ εἶναι δυνατό ν' ἀναπτυχθῆ πλήρως ἡ προσωπικότης. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλ' ὅτι στὸ τέλος κυρίαρχος παραμένει ὁ ἀνθρώπος, ὁ πλήρης ἀνθρώπος. «Ξέρουμε, λέγει ὁ Stern, ὅτι ἅμα κανεὶς θέλῃ νὰ δημιουργήσῃ πνευματικὰ ἔργα, εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νὰ παραιτηθῆ πολὺ συχνὰ ἀπ' τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐνστικτῶν. Ὁ ἀνθρώπος πού ἡ ζωὴ του ἐξαντλεῖται στὴν γενετήσια ὁρμὴ, δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ δημιουργήσῃ ἀξίες». Αὐτὰ λέγει ἕνας ψυχίατρος δοκιμασμένος, γνώστης καὶ μελετητὴς, ὅσο λίγοι, τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τώρα γιὰ αὐτὰ μένουσιν ἄγνωστα στὸν τόπον μᾶς καὶ μεταφράζομε μόνον κάθε εἶδους ἀσύδοτη κανθαρίδα, αὐτὸ εἶναι ἕνα πρόβλημα πού ἀνάγεται στὸ μεγάλο κεφάλαιον πού ἐπιγράφεται «ἐκφυλισμὸς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου»!

Καὶ φυσικὰ μέσα σὲ μιὰ τέτοια σύγχυσι ἰδεῶν καὶ πραγμάτων δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἐπικρατήσουν ἄλλες ἀντιλήψεις στὸν φροῦδισμό γιὰ τὴς ἀνώτερες πνευματικῆς ἀξίες, καὶ μάλιστα γιὰ τὴ θρησκεία, ἀπ' αὐτὲς πού ἐπεκράτησαν. Ἄγνοια φοβερὴ χαρακτηρίζει τὴς κρίσεις τῶν φροῦδιστῶν καὶ τῶν μαθητῶν τους στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον. Ὁ Φρόυντ ἐνοχλεῖται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν θρησκεία καὶ μάλιστα ἀπ' τὸ Χριστιανισμὸ. Στὰ βιβλία του «Τὸ μέλλον μᾶς αὐταπάτης» καὶ τὸ «Τοτέμ καὶ Ταμποῦ» γίνεται μιὰ πρῶτον μεγέθους κακομεταχείρισις τῶν θεμάτων πού καταπιάνεται. Κοινωνιολογικῆς θεωρίας, φυσικῆ, φιλοσοφίας, ἀνθρωπολογίας, ἱστορίας καὶ ἄλλα κάμνουσιν ἕνα μίγμα, πού καλοῦμαστέ νὰ τὸ θαυμάσομε σὰν ἐπιστημονικόν, ἐκεῖ πού δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ φανατικὴ προκατάληψιν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πῶς πρόσεξεν ἐδῶ ὅτι σύγχρονοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ ἀνθρωπολόγος Malinowski διαμαρτύρονται δυνατόν γιὰ τὴν κακομεταχείρισιν τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀπ' τὸ Φροῦδισμό;

ΠΑΡΑΛΗΡΗΜΑΤΑ

Τόσο κατάλαβαν οἱ Φροϋδικοί τὸ βάθος καὶ τὴν οὐσία τῶν ψυχικῶν γεγονότων, πὸν ἄλλοι ἐπιστήμονες (Jung, Carrel, Flourpoy, Maeder, Stern) ἐξετάζουν μὲ κάθε σεβασμό, ὥστε νὰ παραλληλίζουν τὶς θρησκευτικὰς ἰδέες μὲ τὶς παραληρητικὰς τῶν ψυχοπαθῶν (ὁμαδικὸν παραλήρημα) μὲ μόνη τὴ διαφορά, λένε, ὅτι γιὰ τὶς θρησκευτικὰς ἰδέες ὑπάρχει στὸν πολὺ κόσμον ἢ αὐταπάτῃ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γίνωνται πραγματικὰ γεγονότα! Αὐτὸ καὶ μόνον, ὅταν μὲ μιά μονοκονδυλιά δίνεται πιστοποιητικὸ παραλήρηματος γιὰ κάθε τι πὸν δὲν μπορεῖ ἢ δὲν θέλει νὰ καταλάβῃ ὁ φροϋδιστής, θὰ ἔφθανε νὰ δείξῃ τὴ σοβαρότητα τῶν φροϋδικῶν ἀπόψεων γιὰ τὴ θρησκεία. Καὶ πολὺ σωστὰ λέει ὁ Dalbicz, ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ δυνατοὺς μελετητὰς τῆς νεώτερης ψυχολογίας, ὅτι ὅσο εἶναι λογικὸ νὰ ἀναθέσωμε στοὺς γιατροὺς τῶν ψυχιατρικῶν ἀσύλων τὴ μελέτη τῶν σχεδίων ἐνὸς ὑποβρυχίου ἢ ἐνὸς ἀεροπλάνου, ἄλλο τόσο εἶναι λογικὸ νὰ τοὺς ἀναθέτωμε τὸν ἔλεγχον τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

ΑΝΤΙΦΑΣΙΣ

Ἡ ψυχανάλυσις τόσο στὸ ζήτημα τῶν ὀνείρων, ὅσο καὶ στὸ ζήτημα τῶν νευροψυχώσεων θέλησε νὰ δημιουργήσῃ δικὰς τῆς θεωρίας, πὸν δὲν ἐπεκράτησαν ὅμως στὴ νεώτερη ἐπιστήμη. Μπορεῖ νὰ ἔδωκε ἴσως ἀρκετὰς ἀφορμὰς γιὰ νὰ μελετηθοῦν τὰ δύσκολα ψυχικὰ φαινόμενα μὲ τὴ μέθοδον τῆς ἐξετάσεως τοῦ βάρους τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου· μὰ ἐπειδὴ ἴσα-ἴσα ζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ παντοῦ τὸν πανσεξουαλισμὸν, ἀπέτυχε σὰν ἐπιστημονικὸν σύστημα. Καὶ ἀπέτυχε ἐκεῖ ἀκριβῶς πὸν ἡ ἀνθρωπότης εἶχε περισσότερη ἀνάγκη: στὴ θεραπευτικῇ. Ὅλες οἱ προσπάθειες τῆς ψυχανάλυσεως νὰ δημιουργήσῃ ψυχοθεραπευτικῇ, νανάγησαν, γιὰτὶ ἀκριβῶς ἡ ψυχανάλυσις παρεγνώρισε καὶ κακομεταχειρίσθηκε στοιχειώδεις ἀνάγκες τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς: τὶς πνευματικὰς. Καὶ εἶναι περιέργον γιὰ τὴν ψυχανάλυσιν ὅτι ἐκεῖ πὸν ἡ θεραπευτικὴ τῆς εἶχε μερικὰς ἐπιτυχίας, ἐπενέβαινε γιὰ τὴ διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἢ συνειδηταίς, ἕνα ὄργανον δηλ., πὸν ὁ φροϋδισμὸς εἶ-

χε θεωρήσει ἄχρηστο. Ἐρχετο νὰ γίνῃ μιά κάθαρσις ἀπ' τὸν ἠθικὸν ξεπεσμόν τοῦ ἀνθρώπου πὸν παρουσιαζόταν ψυχικὰ ἄρρωστος, καὶ αὐτὴ ἡ κάθαρσις δὲν ἦταν δυνατόν νὰ γίνῃ μὲ ἄλλον τρόπον γιὰ νὰ πετύχῃ ἡ θεραπεία, παρὰ μόνον ἂν ἐρχόταν στὴν συνειδητοῖα ἡ ἀνωμαλία, πὸν εἶχε γιὰ βάσιν τὴν ἠθικὴν διαστροφήν. Αὐτὴ τὴ μέθοδον τῆς καθάρσεως μὲ τὴ χρησιμοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ αἰσθητηρίου τῆς συνειδήσεως, ὅταν θέλωμε νὰχώμε κάποιον θεραπευτικὸν ἀποτελεσματισμὸν, δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγῃ ἕνα ψυχοθεραπευτικὸν σύστημα μὲ μερικὰς ἀξιώσεις γιὰ τὸν ἀνθρώπον. Τώρα τὸ ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ ἀντίφασιν γιὰ τὸν φροϋδισμόν, αὐτὸ δὲν τὸ πρόσεξε κανεὶς. Τὸ ὅτι ἡ πράξις δηλ. ἀναιρεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ πανσεξουαλισμοῦ καὶ τῶν διαφορῶν ἄλλων μεταμορφώσεων δῆθεν τοῦ libido αὐτὸ δὲν ἀπασχολήσῃ κανένα σφὸ σεξολόγον τοῦ τόπου μας.

ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

Ἄλλὰ μήπως οἱ συνέπειες τῆς διαδόσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ φροϋδισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, πούναι καταπληκτικὰς γιὰ τὴν ἐξαθλίωσιν καὶ τὴν πτώσιν τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῆς χώρας, ἀπασχολήσανε τοὺς ὑπευθύνους τῆς διαδόσεως; Μήπως εἶχε κανεὶς τὴν εὐκρίνεια καὶ τὸ θάρρος ἀπὸ ὅσους ἐφιγουράριζαν ὅτι μετέφεραν στὴν βάρβαρον Ἀνατολήν τὰ φῶτα τῆς Δύσεως, ἀφοῦ εἶδαν πλέον τὴν πραγματικότητα, νὰ ὁμολογήσῃ τὸν βιολογικὸν καὶ ἠθικὸν ἐκφυλισμὸν, ὅπου ὠδήγησε ἡ θεωρία τους; Μήπως μίλησε κανεὶς γιὰ τὰ διαζύγια, τὶς ἀναστατώσεις μέσα στὶς οἰκογένειας, τὸν ἐκφυλισμὸν τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων, τὰ ἀφροδίσια νοσήματα, τὶς φρενικὰς διαταραξίσεις, καὶ τόσα ἄλλα ξεχωριστὰ σημάδια... ἀνώτερου πολιτισμοῦ, πὸν ἔφερον ὁ φροϋδισμὸς;

Μιά καρικοτυῖρα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, γράφει ὁ Maeder, ἦταν τὸ περιεχόμενον πὸν θέλησε νὰ τῆς δώσῃ ὁ φροϋδισμὸς. Καὶ πραγματικὰ. Στὸ ψυχιατρικὸν γραφεῖο τῆς Βιέννης χαλκεύθηκε ἕνα ὁμοίωμα τῆς ψυχῆς, ὁμοίωμα πὸν τσακίστηκε σὲ χίλια κομμάτια, γιὰτὶ ἦταν ἄρησις τοῦ προτύπου.

ΖΩΝΤΑΝΟΙ ΝΕΚΡΟΙ

Η «Δασκάλα με τὰ χρυσὰ μάτια», του Σ. Μυριθήλη, διηγείται πώς ένας στρατιώτης ξαναγυρίζει, μετά τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἰσὴ ζωὴ καὶ τὴν χαρὰ της, ποὺ τόσο τὴν ἐλαχτάρησε καὶ τὴν ἐπόθησε, στὶς δραματικές, αὐστηρές, ὤρες τοῦ χαρακώματος. Ζωγραφίζει ἔτσι μιὰ μετάφρασι ἀπὸ ἕναν κόσμο σ' ἕναν ἄλλο κι' ἔχει λοιπὸν, πρῶτα-πρῶτα, ἕνα ψυχολογικὸ ἐνδιαφέρον. Μιὰ ψυχὴ δαρμένη καὶ βαρεία, ἀρρωστη ἴσως, μπαίνει μέσα στὸ γέλιο τῆς ζωῆς καὶ λίγο-λίγο γιαιτρεύεται ἀπ' τὰ πάθια της. Τὸ ἀγγίγμα τῆς φρίκης τὴν κινηγαίει ἀκόμα, ἀλλά, ὅσο πάει, ἡ ἀντίδρασι τοῦ νέου ὄργανισμοῦ περιορίζει κι' ἀδυνατίζει τὸ κινήγημα.

Μαζὶ μ' αὐτὸ τὸ θέμα δέεται καὶ μιὰ ἱστορία: Ὁ νέος αὐτός, τὸ κύριο πρόσωπο τοῦ ἔργου, αἰσθάνεται ἐρωτικὴν ἔλξι πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πεθαμένου συντρόφου του καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀποδιώξει, ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὴ μνήμη τοῦ τυρανισμένου συμπολεμιστοῦ του. Στὸ τέλος, ὅταν πειὰ ἔχει πάρει τὴν ἀπόφασιν ὀριστικῶς χωρισμοῦ—γιὰ ν' ἀσφαλισθῆ ἀπ' τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ του, ποὺ τὸν αἰσθάνεται ἀδύνατο σ' αὐτὸν τὸν ἠθικὸν ἀγῶνα—βρίσκεται μιὰ μέρα σὲ συνθήκες ποὺ μεγαλώνουν τὸ βάρος τοῦ πειρασμοῦ καὶ τότε, τυφλὰ καὶ μουγγὰ, πέφτει.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐσωτερικὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο νομίζω, πὼς κανένα ἀπ' τὰ ἔργα τοῦ Μυριθήλη δὲν φτάνει τὴν ἀξίαν τῆς «Ζωῆς ἐν Τάφῳ». Ἄν αἰτία τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς ἦταν ἀποκλειστικὰ λογοτεχνικὲς ἀρετές, τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ μᾶς ἐνδιέφερε ἔδῳ. Ἀλλὰ ἡ παρατήρησι αὐτῆς τῆς κριτικῆς, καὶ ἡ αἰτία της, ἀποτελοῦν ἐπαλήθευσι, ἀπόδειξι χτυπητῆ, μιᾶς ἀπὸ τίς «θέσεις» τῆς ἐργασίας αὐτῆς: Πὼς τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον, τὸ νόημα, κάθε καλλιτεχνικοῦ ἔργου, αὐτὸ ποὺ λέει στὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη, ὁ ψυχικὸς πλοῦτος ποὺ τοῦ μεταδίδει, αὐτὰ εἶναι ποὺ κάνουν τὸ μεγάλο ἔργο.

Πραγματικὰ, ἡ «Δασκάλα με τὰ χρυ-

σὰ μάτια» δὲν μένει καθόλου πίσω, ἀν τὴ συγκρίνη κανεὶς μετ' ἡ «Ζωὴ ἐν Τάφῳ», ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς μορφῆς. Ἡ μαστοριά τοῦ συγγραφέα εἶναι κι' ἐδῶ ἡ ἴδια, ἀν δὲν εἶναι κι' ἀνώτερη. Ἀλλὰ ἡ «Ζωὴ ἐν Τάφῳ» ἔχει μιὰν ἄλλην ἀνωτερότητα, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς περιεχόμενον, ποὺ δὲν τὴν ξεναθρίσκει κανεὶς στὰ βιβλία ποὺ τὴν ἀκολούθησαν. Ἐχει γίνει, νομίζω, κι' αὐτὴ ἡ παρατήρησι, καὶ μάλιστα ἡ ἀνωτερότητα τῆς «Ζωῆς ἐν Τάφῳ» ἀποδόθηκε στὸ θέμα τοῦ πολέμου. Σωστὸ κι' αὐτὸ—πραγματικὰ ὁ πόλεμος εἶναι ποὺ κάνει ξεχωριστὰ ἐνδιαφερόμενες τίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Ὅχι ὅμως ὁ πόλεμος ὡς ἐξωτερικὸ γεγονός, ὄχι ἐπειδὴ εἶναι ἕνα ἀντικείμενον ἐξαιρετικὸ, ἀσυνήθιστο δυνατὸ καὶ βαρὺ, ποὺ, φυσικὰ, κάνει ὁμοίαν δυνατὴ καὶ συναρπαστικὴ τὴν περιγραφή του. Ἄν ἦταν ἔτσι, ἡ ἐξήγησι δὲν θάστακε, γιατί κι' ἄλλα περιστατικὰ τῆς ζωῆς, αὐτὰ λόγου χάρι ποὺ ζωγραφίζονται ἐπὶ «Δασκάλα», δὲν ὑστεροῦν σὲ συναρπαστικότητα. Δὲν φταίει λοιπὸν ἡ σκηνογραφία. Τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς πάλης ποὺ περνάει τὸ κύριον πρόσωπο τοῦ βιβλίου (γιὰ ν' ἀποφύγη τὴν πτώσιν), θέμα ποὺ, ὅπως ἀναφέραμε, θίγεται ἀρκετὰ, ἦταν κάτι ἀκόμα πῶς δυνατό καὶ πῶς ἐνδιαφέρον κι' ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ πολέμου.

Ἀλλὰ δὲν ἐδόθηκε. Ἰσχνὴ κι' ἀθάθη δειχνεται σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἥρωα. Τὸν κάποιον ἀγῶνα του τὸν παρακολουθεῖ ὁ ἴδιος ὡς τρίτος, δὲν εἶναι τὸ ζήτημα κάτι ποὺ νὰ τὸν ποῖ καὶ νὰ τὸν σφάζη. Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγῶνας δὲν ὀργώνει τὴν ψυχὴ τοῦ ἱσμοῦ τὸ βάθος της. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα δὲν εἶχε νὰ πῆ καὶ νὰ δώσῃ πολλὰ πρᾶγματα ὁ συγγραφέας. Κι' ἔτσι—γιὰ ν' ἀναφέρω ἕνα, ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικώτερον, περιστατικὸ ἀπὸ τὸ βιβλίο—βάζει τελεία καὶ παύλα καὶ κλείνει τὴν ἀφήγησιν του μόλις φτάνει ἐπὶ τὴν πτώσιν τοῦ ἥρωα του. Στὸ κρισιμώτερον δηλαδὴ σημείον τῆς ἱστορίας, πάνω στὸ ζεῖνθ τοῦ ἔργου, ἐκεῖ ποὺ οἱ προσδοκίες τοῦ ἀναγνώστη κορυφώνονται, ὁ συγγραφέας ἀπρο-

(*) Ἡ σειρά τῶν ἄρθρων ποὺ ἔχουν δημοσιευθῆ μετ' ὃν γενικὸ αὐτὸ τίτλον, ἐξετάζουν τὴν θεσηκευτικὴ ἀνησυχία τῆς μεσοπολεμικῆς ἐποχῆς, καθὼς παρουσιάζεται ἐπὶ τὴν πεζογραφία της.

δόκητα έγκαταλείπει τόν άναγνώστη! Για κάποιον που θά ζούσε έντονα τόν ήθικόν άγώνα, ή πώωι αυτή δέν θάταν παρά ένα, δραματικό βέβαια και τραγικό, έπεισόδιο. Ποτέ δέν θά ήταν τέρμα. Άλλά ό άσθενικός και καχεκτικός ήθικός άγώνας του ήρωα δέν μπόρεσε νά έπιζήση μετά τό πώωτο χτύπημα, κι' έτσι τόν έτελειωσε ένα άπλό έπεισόδιο. Ένώ ό ήθικός άγώνας, όταν τόν ζή μιá ζυπνημένη ήθική συνείδησι, πλουτίζει τήν ψυχή έσωτερικά όσο τίποτ' άλλο τόν κόσμο, τής δίνει άφάνταστη πείρα, άπλωμα και βάθος.

Τήν άξία λοιπόν τής «Ζωής έν Τάφω» τήν άνεβάζει ό πόλεμος όχι σαν άντικείμενο, αλλά μέ τήν ύποκειμενική επίδρασι που είχε στήν ψυχή του συγγραφέα. Σε κάθε έργο τέχνης, εκείνο που περισσότερο ένδιαφέρει είναι μιá ιστορία ψυχής. Τό σπουδαίο θέαμα που προσφέρουν δέν άποτελείται από έξωτερικά περιστατικά—άς είναι όσο θέλει έξαιροτικά και μεγάλα—αλλά από 'να άνθρωπino έσωτερικό. Αυτό όμως τό άνθρωπino έσωτερικό παρουσιάζει τίς πειó άφάνταστες δυνατότητες ποικιλίας, που ξεκινάνε άπ' τήν κατώτερη διαθάβμισι μιás ζωής που μόλις ξεχωρίζει άπ' τό κτήνος, κι' ανεβαίνουν σε ύψη που δέν έχουν όριο. Ο πόλεμος, λοιπόν, τήν έδούλεψε τήν ψυχή του συγγραφέα—τήν άρπαξε άπ' τό γακά και τήν έτράνταξε, τήν έκαμε νά συνέλθη, ν' άνοιξη τά νυσταγμένα μέσα στήν κοινοτοπία τής ύλικής ζωής ψυχικά μάτια, νά γίνη δέκτης για πνευματικές πραγματικότητες που διασχίζουν άόρατες τό πνευματικό σύμπαν. Νά δοκιμάση άγώνες και νά στείλη έπικλήσεις, νά βαθύνη μέσα στον έαυτό της και νά τόν γνωρίση, κι' ακόμα ν' άγγίξη ουσιαστικά τό μυστήριο τής ψυχής του διπλανού. Νά μητρί λοιπόν στά ύψιστα και τά μέγιστα. Μά θέλει ρώτημα πώς ό άναγνώστης θ' άνοιξη τ' αυτό τόσο, νά προσδεχθί τή βαθύτερην αυτή πείρα, έστω κι' άν τήν άποτελούν μόνο άπορίες, χωρίς άπάντησι;

Ένώ στή «Δασκάλα» ζούμε άκριβώς τό σβόσιμο τής φωτιάς. Η έπίδρασι, τό ψυχικό τράνταγμα του πολέμου, όσο πάει και λιγοστεύει, ξεχνιέται όλοένα. Μόνο κάποιου μερικώς άναλατιμέ—ως που σβύνουν κι' αυτές όλότελα. Ιβέβαια ή φωτιά—ό πόλεμος—έκαιγε, δημιουργούσε άλλεπάλληλες τραγικότητες. Άλλά εφώτιζε κιόλα, κατεργαζόταν μέσα στο χωνευτήρι τήν ψυχή που έλυωνε. Όταν έσβυσε, άρχισε τό γλέντι—αλλά μαζί του κι' ή παγωνιά κι' ή ψυχή νέκρα.

Ο ψυχικός λοιπόν πλούτος του καλλιτέχνη (άν έχουμε δεδομένη τή στενώτερα καλλιτεχνική ικανότητα) θά προσδιορίση τό βαθμό τής άνωτερότητας του έργου του. Κι' ή ψυχική ιστορία του θά καθρεφτισθί

μέσα στην αξιολογικήν εξέλιξι τής παραγωγής του. Κι' εδώ, για τόν συγγραφέα που μάς άπασχολεί, τά πράγματα είναι φανερά. Ο πόλεμος είχε πάνω του τήν επίδρασι που άναφέραμε. Άλλά ύστερα, ό γυρισμός στή συνεισθημένη ζωή, έσβυσε τήν ίερή φωτιά τής έσωτερικής ζωής.

Τό μυθιστόρημα «Γαλήνη» του Η. Βενέζη, ζωγραφίζει όχι τόσο τύπους ξεχωριστούς, περισσότερο ή λιγώτερο διαφορετικούς τόν έναν άπ' τόν άλλο, όσο έναν δολάκαιρο μικρό κόσμο που στο σύνολό του άποπνέει μιάν ώριαμένη διάθεσι στο κύτταγμα τής ζωής.

Αν, καταπολεμώντας τή δυσκολία αυτή, θέλαμε νά ξεχωρίσουμε τούς τύπους, θά σταματούσαμε πρώτα-πρώτα στον Δημήτρη Βένη. Αντιπροσωπεύει τήν πίστι στο ίδανικό. Μέσα σε μιá κοιρότητα προσφύγων, που, ξερριζωμένοι άπ' τήν Άνατολή, σέρνουν τό βάρος τής ζωής τους σε κάποιαν άττική παραλία, αυτός θέλει νά κρατή τό κεφάλι ψηλά, νά μη λυγίση, και πιστεύει ακόμα στήν ευγένεια, τήν καλωσύνη, στήν άξία τής όμορφιάς—πιστεύει μέ κάποιον τρόπο και στο Θεό.

Η γυναίκα του Ειρήνη, όταν ήταν κοπέλλα είχε μπροστά της άνοιχτές όλες τίς πόρτες για τό λαμπρότερο μέλλον που μπορεί νά όνειρευθί μιá γυναίκα του κόσμου. Άτυχήματα όμως οικογενειακά τήν άνάγκασαν νά περιορισθί στον γάμο μέ τόν Δημήτρη Βένη, που τόν νοιώθει πάντα ξένο, και, στο βάθος, μισητό. Αυτή όχι μόνο δέν έχει μέσα τής καμιάν αίσιοδοξία και έλπίδα, αλλά έχει ξεπεράσει τή νέκρα, τήν άδιαφορία, και νοιώθει αντίπαθη και μίσος για κείνον, που, σαν τόν άντρα της, πιστεύουν σε κάτι κι' έλπίζουν.

Η άδελφή της Μαρία, που περιμένει νά γυρίση τό παιδί της—σκοτωμένο στήν Άνατολή—έχει βρη σ' αυτή τήν έλπίδα κάποιαν αίτια που τήν κρατάει στή ζωή. Ένας άλλος νέος, ό Αντρέας, έτσι όπως γύρισε άπ' τήν αιχμαλωσία είναι πές ένας νεκρός. «Οχι μονάχα χωρίς πίστι κι' έλπίδα, μά και χωρίς σκέψι κι' αίσθημα σχεδόν. Είναι κι' ένας άλλος ακόμα που άγωνίζεται για κάποια καλυτέρευσι, ό Γάρος, κι' όσο για τίς δυό γυναίκες που πήρε μέ τή σειρά, είναι κι' οι δυό άπ' τούς τύπους τών άπλών ανθρώπων που δέρονται μέ τά χρέη που τούς προβάλλει ή ζωή και, άγκομαχώντας πίσω άπ' αυτά, όλα τους τά χρόνια, δέν προφτάνουν νά συλλογιστούν τίποτ' άλλο—νά έλπίσουν ή ν' άπελπιστούν, νά σκεφθούν άν είναι εύτυχημένοι ή δυστυχημένοι.

Η πλοκή του μυθιστορήματος παρουσιάζει τόν Γάρο νά χτυπιέται άλύπητα από

τή «Μοίρα», με μία σκληρότητα γεμάτη σαρκασμό: Μέσ' στην ώρα που του παρουσιάσθηκε ή τούχη νά πλουτήσει μ' ένα άρχαιο άγαλμα πού βρήκε, κι' έτσι γεμίζει ή ζωή του άπό έλλπίδες κι' όνειρα, όλες οι δυστυχίες έρχονται μαζί: Τοú κλέβουν τό άγαλμα κι' ή γυναίκα του πνίγεται άπό μία νεροποντή—στόν τόπο τής άναθροχιάς!

'Αλλά κι' ό Δημήτρης Βένης δέν έχει καλύτερη τύχη: 'Η κόρη του βρίσκει έναν έλειεινό, τραγικό, άπροσδόκητο κι' άδικαίωτο θάνατο, ή γυναίκα του τόν άφίνει, άφου πρώτύτερα ή κακία τής ξεριζώσε όλες τις τριανταφυλλίες πού, ύστερ' άπό τόσους κόπους, είχαν πιάσει επί τέλους στόν τριανταφυλλιώνα πού άποτελοúσε τό όνειρο τής ζωής του! «Και πιά δέν ύπάρχει κανείς πού νά πιστεύει!...» (σελ. 220).

"Ετσι τήν πιό δυνατή έντύπωσι δίνει στόν άναγνώστη αυτή ή άνεξήγητη συνδρομή τών δεινών—άκόμα κι' ή βροχή άρνείται νά εόλογήση τούς κόπους τών φτωχών ανθρώπων, τά σύμφερα κάνουν πώς θά ρίξουν τή δροσιά τους καί φεύγουν μακριά.

Στό τέλος ό άναγνώστης μένει γεμάτος άπό άναπάντητα έρωτήματα. Γιατί αυτοί οι τραγικοί θάνατοι, γιατί αυτή ή εξέλιξι στην τύχη τών ήρώων του έργου, ή άδικαίωτη, ή τυχαία, ή άλλοπρόσαλλη;

Αυτά μάλιστα τά έρωτηματικά μπορεί νά προκαλέσουν καί τήν κρίσι πώς τό έργο ύστερεί καί καλλιτεχνικά, άφου τό νά δείξη κανείς ένα κομμάτι τής ζωής έτσι όπως παρουσιάζεται στην έξωτερική τής όψι, δέν είναι Τέχνη: 'Η ζωή μπορεί νά φαίνεται άλλοπρόσαλλη, δέν είναι όμως Τέχνη τό νά τήν δείξη κανείς έτσι άλλοπρόσαλλη. Καί θά σωθ ή «Γαλήνη» καλλιτεχνικά, στην κρίσι του άναγνώστη, μόνο άν καταλάβη ότι δέν πρόκειται για συνθετική άδυναμία του καλλιτέχνη, αλλά πώς αυτές άκριβώς τις άδικαίωτες, τις τυχαίες εξέλιξεις τής ζωής θέλησε νά θρηνηση ό συγγραφέας: 'Απ' τό ένα μέρος τά περιστατικά πού έρχονται καί χτυπάνε με τόση βουθή μαγιά. 'Από τό άλλο τό γύρω μας Σύμπαν με τήν έξοργιστική άδιαφορία του: γλεντάει, όταν ό ήρωας του έργου ματώνουν. Δέν άδιαφορεί—δείχνει τά δόντια καί σαρκάζει. Κι' άνάμεσα σ' αυτά ό άνθρωπος, όπως τόν νοιάζει ό συγγραφέας: Στην καλύτερη έκδοχή, ό τύπος του Δπιήτηρ Βένη: Μιά κάποια άνεδαφική κι' άναίμικη πίστι (πίστι σέ κάποια, οποιαδήποτε αξία μέσα στη ζωή) χλωμή σάν λυμπατικός άρρωστος, όχι πίστι ζυμωμένη με τήν πρ...τικότητα καί τήν ούσια τής ζωής, αλλά όνειροπαρμένη, πίστι «της σέρας». Αυτή όλη κι' όλη. Καί γκρεμίζεται κι' αυτή, ξεραίνεται, σθύνει όλότελα.

Αυτός είναι ό ψυχικός κόσμος του έργου, πού έκδηλώνεται σέ κάθε στίχο του:

Σκοταμένη μέσα του κάθε πίστι καί κάθε έλπίδα. Μάταιο θεωρεί τόν κάθε άγώνα, προωρισμένο μονάχα νά μεγαλώη τό δράμα, άφου ή άποτυχία περιμένει στό τέλος του δρόμου. Μπορεί νά φτάση κανείς κι' ως τό τέμα, εκεί όμως δέν θά βρη τήν έπιτυχία: Σύμφωνα με μία εικόνα έξαιρετικά χαρακτηριστική τής ιδέας αυτής, εικόνα πολύ άγαπητή στόν συγγραφέα, άφου τή ιδέα μέσα στη «Γαλήνη» αλλά καί τώρα τελευταία τήν άνέφερε σ' έπιφυλλίδα του, μάταια ό πλοίαρχος Σκώτ θά σηκώση πάνω του τό μαρτύριο τής πορείας πρós τόν Πόλο. "Οχι πώς δέν θά φτάση εκεί! Αυτό δέν θάταν τό χειρότερο. Θά φτάση! 'Αλλά ό 'Αμούνησεν θά τόν έχη προλάβει κατά μερικές μόλις ήμέρες στην άνακάλυψι του Πόλου!

Μένει λοιπόν σάν θησαύρισμα ψυχής, τί; "Οχι ή άπαισιοδοξία—κι' αυτή άκόμα θάταν κάποια έκδήλωσι ζωής—άλλά κάτι χειρότερο: 'Η άδιαφορία πρós τή ζωή, τό νά μη βρισκη κανείς πουθενά κανένα ένδιαφέρον—ή νέκρα, ό θάνατος. "Ετσι τό ούσιαστικό περιεχόμενο του έργου όχι μόνο δέν προσφέρει κανένα λυτρωτικό στοιχείο, αλλά καί φορτώνει άσήκωτα βάρη στην ψυχή του άναγνώστη.

Δίνει έτσι καί τό βιβλίο αυτό μιάν όλλην εικόνα τής εποχής: 'Ο αιώνας έννοιωσε κι' αυτός τήν αύογκράτητη έσωτερική έφεσι, τήν ψυχική δίψα πού άποτελεί τή μεγαλύτερη άνυψωτική δύναμι άπ' όσες διαθέτει ή ανθρώπινη φύσι. "Ενοιωσε τό πάθος για τήν άνέυρσι τής γαλήνης: «Ξέρεις τί γυρεύανε αυτοί οι άνθρωποι; ρωτούσε τό έκθαμβό κοριτάκι ό Δημήτρης Βένης.—"Οχι πατέρα του άποκρινότανε, μην μπορώντας νά συλλάβη λογικά τό σκοπό πού κρύβανε τέτοιες παλαβές πράξεις εύφυχίας.— Τή γαλήνη, παιδί μου, "Ελεγε συγκινημένος...» (σελ. 105). 'Ακόμα ήξερε—θεωρητικά δυστυχώς μονάχα—κάτι για τή γαλήνη πού δίνει ή Χριστιανική Πίστι. Είναι άξιωσημείωτο ότι καί τό βιβλίο πού μας άπασχολεί τώρα έχει μία σχετική μαρτυρία: «'Η θεά Μαρία διάβαζε σιγανά τή Γραφή. Γαλήνευαν τότε οι δυό γυναίκες» (σελ. 165). 'Αλλά δέν έδοκίμασε, ό αιώνας, νά ιδή ήπως εκεί βρισκόταν ή πολυπόθητη Σωτηρία. Μαγία πού έκαναν καί τόν έγήτψαν, θάλεγε κανείς, καί τόν έτύφλωσαν. Κι' έτσι κατάντησε—πάνω στό άνθισμα τής νεότητος—νά περιφέρη μέσα στη ζωή έναν άδιάφορο για όλα πεθαμένο! «—Κουρευλιστήκατε, παιδιά άκόμα» λέει κάπου στη «Γαλήνη» ό Βένης.

Κι' άν, σύμφωνα με τήν τακτική πού άκολουθήσαμε καί για τ' άλλα βιβλία, άναζητήσουμε κι' έδω «δείχτες κατευθύσεως» μέσα στό σκοτάδι—τής ψυχικής νέκρας πού ζωγραφίζει ή «Γαλήνη»;

Θά βρισκαμε, πρώτα-πρώτα, πολύ θαμπά όμως, κάποια γνώση της αλήθειας πώς ή τιμωρία περιμένει τὰ κάθε λογῆς παραστρατήματα: Ἡ Εἰρήνη Βένη ξεριζώνει τὶς τριανταφυλλίες τοῦ ἀντρός της καὶ φύγει μακριά του, γρήγορα όμως γυρίζει— γιὰ τὰ κλάψα πάνω στὴ νεκρὴ τῆς κόρη. (σελ.217). Κι' ὁ κακούργος «δράκος» παρακαλεῖ νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ φύγῃ. «Μὰ ὁ Γλάρος ἦταν ἀπλὸς καὶ δίκαιος καὶ πίστευε στὸ Θεό. Τὸ καθετὶ πληρώνεται ἐδῶ κάτω, εἶπε μόνο. Θὰ πληρώσῃς» (σελ.219).

Κι' ὕστερα βρίσκουμε καὶ μιὰ γενίκευση, πρὸς τὶς ἠθικὲς ἀξίες συνολικά. Ὁ Βένης, βλέποντας τὴ γυναῖκα τοῦ Γλάρου, ποὺ δίνει ἡσυχία καὶ καρτερικὰ ὅλη τὴ ζωὴ της στὰ πολυποικίλα χρέη ποὺ ἔχει, λέει: «Γιατὶ λοιπὸν τοῦτοι οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ συμπεριθιάζονται μὲ τὴ μοῖρα τους κι' ὄχι κι' ἐμεῖς;»

*

Καὶ στὰ διηγήματα τῆς Συλλογῆς «Αἰγαῖο», τοῦ Ἡ. Βενέζη, βρίσκει κανεὶς πάλι τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους τῆς «Γαλήνης». Ἐχουνε, βέβαια, ἄλλα ὀνόματα, ἀλλοιώτικη εἶναι ἡ ἱστορία τους κι' ἡ ζωὴ τους, ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶναι τοῦ ἴδιου καλοπιού ἄνθρωποι. Ζοῦνε τυρρανισμένη ζωὴ, ποθευθὰ δὲν ξεκουράζει τὸν ἀναγνώστη ἢ χαροῦμένη νότα μιᾶς ὀλοκληρωτικὰ εὐτυχισμένης στιγμῆς. Κι' ἂν ὑπάρῃ κάποια χαρὰ, δειχεται τόσο ἐξαιρετικῶς, λές ἀπόκοσμη, ὥστε δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ δυναμώνῃ, μὲ τὴν ἀντίθεσι ποὺ προκαλεῖ, τὴ σιωπηλὴ ἀπελπισία ποὺ σιγοκαίει τριγύρω της. Γι' αὐτὸ κι' οἱ ἄνθρωποι τοῦ «Αἰγαίου» πιστεύουν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς Μοίρας, στὸ κισμέτ. Ἡ μοῖρα εἶναι ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ νότα σ' ὅλους τοὺς τύπους ποὺ παρουσιάζει τὸ βιβλίο.

Τὴν πίστι αὐτὴ στὴ μοιραία ἀναγκαιότητα συντροφεύουν σκοτεινὰ προαισθήματα, (σελ. 23) χωρὶς ποθευθὰ νὰ φανερῶνται κάποια ἐλπίδα διαφυγῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ἐλάχιστα καὶ πολὺ θαμπὰ φανερῶνται, κι' εἶναι μάλιστα τόσο σκληρὰ παραμορφωμένα, ὥστε δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ περιμένῃ τίποτα περισσότερο: Δὲν εἶναι παρὰ ἡ προσωποποίησις κάποιας τυφλῆς, ψυχρῆς, ἀναγκαιότητας ποὺ κυβερνάει τὰ πάντα (σελ. 154-155).

Ἄν καμμιά φορὰ κάποιο πλάσμα ποὺ δὲν ἔχει ἀποκτήσει ἀκόμα τὴν καταθλιπτικὴ αὐτὴ πεῖρα τῆς μοίρας, νοιώσει μέσα του κάποιο ἐπέταγμα, κι' ἀποκοτῆσει νὰ φτερουγίσῃ πρὸς τὸ δνεῖρο, ἀμέσως θάρθουν οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις καὶ θ' ἀδειᾶσουν ὅλη τὴν ἀνεξήγητὴ σκληρότητα τους, τὸν ὄγκο τῆς ἀφάνταστῆς κακίας τους, ἀπάνω σ' αὐτὸν τὸν τόσο ἀχαμνὸ ἀντίπαλο (Διήγημα «Τὰ Νερά»).

Ἔτσι δὲν ὑπάρχει κουράγιο, οὔτε διάθεσι, ὄχι γιὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ ἕνας ἀγώνας, ἀλλὰ οὔτε κἀν γιὰ ἕνα ἀπλωμα τοῦ χεριοῦ πρὸς κάποια καλύτερεσι, κι' ὅταν τύχῃ νὰ προσφέρεται ἔτοιμη: Συνειθίζει κανεὶς καὶ στὶς πιὸ τραγικὲς καταστάσεις, τόσο ποὺ μένει μέσα στὸ σκοτάδι τους ἀκόμα κι' ὅταν συμβῇ ν' ἀνοιχθῇ ἡ πόρτα πρὸς τὴν ἐλευθερία.

Κι' ὅμως ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος δὲν εἶναι ὀλόκληρα ἀγνώστη κι' ἡ εὐτυχία τῆς θρησκευτικῆς πείρας, ὅσο κι' ἂν θαμπῶναι τὸ γλαυκὸ χρῶμα της ἢ βαρεῖα ἀνάσα τῆς ἀπελπισμένης νοστορίας ποὺ δὲ βλέπει παντοῦ παρὰ τὴν ἀνεκφραστὴ ὄψι τῆς Μοίρας:

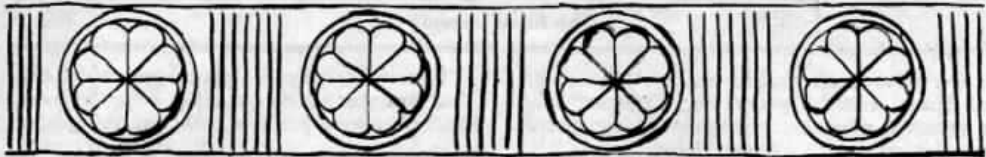
«...Τὶς ἄλλες ὥρες, ὥσπου νὰ γυρίσῃ στὸ νησί του, τὶς περνοῦσε ἀνεδαίνοντας στὴ μικρὴ Παναγία, στὸ βρόχο μὲ τὰ ἑκατὸ σκαλιά, νὰ κάμῃ τὴν προσευχὴ του... Ἰκατέβαινε τὰ ἑκατὸ σκαλιά, κάθε φορὰ, μὲ πιὸ ἀλαφρὴ καρδιά...» (σελ. 68-69). Ἀκόμα κι' ὁ θάνατος, τὸ κορύφωμα στὴ μοιραία τραγικότητα, ὅταν πρόκειται γιὰ ζωὲς ποὺ μοιριάστηκαν μὲ τὴ χριστιανικὴ Πίστι, μοιάζει περισσότερο μὲ τὸ ὠριμάσμα τοῦ καρποῦ:

«...Σ' ἕνα μικρὸ καλύθι, ἔκει πλάι στὸ μοναστηράκι, δυὸ τρεῖς ἄνθρωποι στέκονταν πάνω ἀπὸ τὴν ἔτοιμοθάνατη. Εἶναι ἕνα ἡμερο, γερασμένο πρόσωπο, ποὺ εἶδε μέρες ἀτελειώτες, ἐνενηντα ὡσπὰ χρόνια, νὰ βγαίνῃ ὁ ἥλιος πίσω ἀπὸ τὴ Μυκάλη καὶ πάλι νὰ βασιλεῦει. Μιὰ βδομάδα τώρα περιμένε πιά νὰ ἔρθῃ ἡ ἀνάπαυσι. Σ' ἂν κατάλαθε νὰ βαραίνει, πλάγιασε καὶ ἄρχισε νὰ τὰ ὀνοματίζει ἕνα ἕνα: τὰ παιδιὰ τοῦ μεγάλωσε, τὰ ἐγγόνια, τὰ παιδιὰ τους. Ὅλα, ἕνα ἕνα. Ὑστερα τὰ εὐχήθηκε ὄλα καὶ γύριψε νὰ μεταλάβει. Καὶ ὅταν τελείωσε κι' αὐτὸ, ἔδесе τὰ χέρια της καὶ ἄρχισε νὰ περιμένει...» (σελ. 166).

*

Τέτοιο εἶναι τὸ «κῆρυγμα» τῶν ἔργων τοῦ Βενέζη: Σκορπάει τριγύρω ὄχι κἀν τὴν ἀπελπισία, ἀλλὰ τὴ θανάσιμη ἀδιαφορία γιὰ τὴ ζωὴ, ποὺ αἰσθάνεται ὅποιος δὲν τῆς βρίσκει καμμιά ἀξία, κανένα σκοπὸ—μιὰ διάθεσι πέρα γιὰ πέρα τραγικῆ. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ βιβλία του δίνουν μιὰν ἐντύπωσι βαρεῖα, ἀβάσταχτα καταθλιπτικῆ, ποὺ σὲ κάνει νὰ πνίγῃσαι καὶ νὰ σκοντάβῃς σὲ κάθε σελίδα. Ἕνας ποὺ ἔθριψε τὴν καρδιά του μὲ τὴν πνευματικὴ τροφὴ ποὺ προσφέρει ὁ αἰῶνας, σοῦ δείχνει τὸ κατάντημά του. Τὸ κατόρθωμα τοῦ καλλιτέχνη εἶναι ποὺ σκίσει τὸ στήθος του καὶ σοῦ δείχνει μιὰν ἀνθρώπινη καρδιά. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ χάλι της δὲν τὴν ἔχει αὐτός. Τὴ μοιράζεται μαζί μὲ τὴν ἐποχὴ του.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΛΩΝΑΡΗΣ

Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΘΕΟΣ

«Διερχόμενος γάρ και αναθεωρών τα σεβάσματα ὑμῶν εἶρον και βυθὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἄγνωστον Θεῶν· ἐν οὖν ἀγνωσούντας εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν».

(Ἀπὸ τὴν ἑμιλίαν τοῦ Ἄπ. Παύλου στὰς Ἀθήνας. Πράξ. ιζ' 23).

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα πού ὁ «Ἄγνωστος Θεός» χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀφετηρία στὴν διὰ τὸν Ἄπ. Παύλου, ἐγένετο γνωστός σὲ πολλοὺς και ἀντικείμενο συζητήσεως σὲ πολλοὺς. «Ὅλοι ἐκεῖνοι πού μελετήσανε και μελετοῦν τίς Πράξεις εἴτε ἐπιστήμονες εἶναι, εἴτε ἐρασιτέχνες, σοφοὶ δάσκαλοι ἢ ἀπλοὶ Χριστιανοί, σταματήσανε και σταματοῦνε πολλὴν ἢ λίγο στίς λέξεις αὐτές. Και κάθε ἕνας πού ἀνεβαίνει στὸν περιώνυμο Ἄρειο Πάγο φέρνει ἀσυναίσθητα στή μνήμη του τὸν Ἄπ. Παῦλο, πού ἀπ' τὸ ἐπίσημο ἐκεῖνο βῆμα ἦλθε νὰ κάμῃ γνωστὸν στοὺς Ἀθηναίους τὸν ὡς τότε «Ἄγνωστο Θεό». Και κάτω ἀπὸ τὸν γλυκὺ και κατακάθαρο οὐρανὸ τῆς Ἀττικῆς φαντάζεται τὸν ἐμπνευσμένο ἀπόστολο τριγυρισμένον ἀπὸ ρήτορας, παιδαγωγούς, σωφρονιστάς, συζητητάς, διαλεκτικούς, γραμματικούς, γυμναστάς κάθε εἶδους, σοφιστάς, φιλοσόφους κάθε σχολῆς, και ἀπὸ ἕνα λαὸ καλλιεργημένον στή σκέψη και τὴν συζήτησι, πρόθυμο πάντοτε σὸ νὰ λέῃ και ν' ἀκούῃ καινούργια. Ἄν ὅλοι αὐτοὶ πού περιστοιχίζανε τότε τὸν Παῦλο, εἶχαν πληροφορηθῆ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του, ἀσφαλὸς δὲν θὰ ἐκδηλώνανε καμμίαν ἐκπληξὴ βλέποντάς τον στὸν Ἄρειο Πάγο. Και στοὺς περασμένους καιροὺς εἶχαν δεχθῆ στήν πόλι τους και εἶχαν ἀκούσει οἱ Ἀθηναῖοι σπουδαίους σοφοὺς ἀπ' τὴν πατρίδα τοῦ Παύλου, τὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας (1). Και ὁ Παῦλος, γέννημα και θρέμμα τῆς μεγάλης ἐκεῖνης Ἑλληνιστικῆς πόλεως, κάτι θὰ γνώριζε γιὰ τὴν Ἀθήνα, τὴν τέχνη και τὴν φιλοσοφία της. Τάχα ὄταν γιὰ πρώτη φορά ἀντίκρουσε ἀπ' τὴν παραλία τὴν Ἀθήνα, θὰ θυμήθηκε τὴν ὠραία προσφώνησι τοῦ Πινδάρου:

Ἔω ταῖ λιπαραὶ και Ἰσάφερανοι και αἰόδιμοι, Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθάνας, δαιμόνιον πολίεθρον!

ἢ ἀπορροφημένος ἀπὸ τὴν μεγάλῃ του ἀποστολῇ θὰ κατέστρωνε σχέδια ἐνεργείας; Ἐκεῖνο ὅμως πού τοῦ ἔκανε πολὺ ἰσχυρὴ ἐντύπωσι ὅταν μπῆκε στήν πόλι, ἦτανε τὰ πολλὰ εἰδωλα. Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἢ Ἀθήνα εἶχε τὰ περισσότερα εἰδωλα ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη πόλι, γι' αὐτὸ κι' ὁ Λουκάς τὴν ὠνόμασε «πόλι κατείδωλον». Σὺμφωνες μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτὸν τοῦ Λουκά εἶναι και οἱ μαρτυρίες ἄλλων ἀρχαιότερων συγγραφέων. Ἔτσι ὁ Πετρώνιος σατυρίζοντας τὴν εἰδωλοφιλίαν αὐτῇ, ἔλεγε ὅτι στήν Ἀθήνα συναντᾶ κανεὶς εὐκολώτερα ἕνα θεὸ παρά ἕναν ἄνθρωπο! Ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Κικέρων, ὁ Τίτος Λίβιος, ὁ Στράβων, ὁ Λουκιανός (2), ὁ Παυσανίας (3) και ἄλλοι, μᾶς δίνουν παρόμοιες μαρτυρίες σάν τοῦ Λουκά. Σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς πόλεως ὑπῆρχαν ἀγάλματα ἀρχαῖα και νέα. Ἀγάλματα ἔξωκα πού εἶχε φτιάσει ὁ Φειδίας, ὁ Μύρων, ὁ Λυσικλῆς και ἀγάλματα ἀκαλαίσθητα κατώτερης τέχνης: ἀγάλματα ἰππέων, πεζῶν, καθισμένων, ἀθλητῶν, ἀγάλματα μονωμένα ἢ σὲ συμπλέγματα, ἐγχρώμα ἢ ἀχρώμα, σὲ κάθε στάσι και κάθε δυνατό συνδυασμῶν, ἀγάλματα πού στόλιζαν τὰ σπίτια, τοὺς δρόμους, τοὺς ναοὺς, τοὺς βωμοὺς. Ὁ Παυσανίας ἔλεγε πὼς ἢ Ἀθήνα εἶχε περισσότερα ἀγάλματα ἀπ' ὅσα εἶχε ὀλόκληρη ἢ ἄλλη Ἑλλάδα. Ἡ στενόχωρη λοιπὸν ἐκκληξὴ τοῦ Παύλου, πού βρέθηκε αἰφνίδια μπροστὰ σὲ ἀναριθμητὰ εἰδωλα ἦταν εὐεξήγητη. Παρ' ὅλη τὴν μὲρφοσι του τὴν Ἑλληνιστικῇ, παρ' ὅλη τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματός του, παρά τὴ συναναστροφή του τόσα χρόνια μὲ τοὺς ἐθνικούς και τὴν παραμονή του σὲ πόλεις εἰδωλαοατρικῆς, ὅπως ἦταν ἢ Ταρσός, ἢ Ἀντιόχεια, οἱ Φίλιπποι, ἢ Θεσσαλονίκη και ἄλλες δοκίμασε ἰσχυρὴ δυσφορία πού ἐφθασε ὡς τὴν ἀγανάκτησι, γιὰτὶ κάτω ἀπ' ὅλα αὐτὰ εἶδε τὴν ἀγνοια τῶν Ἀθηναίων σ' ἐπὶ ἀφοροῦσε τίς

(1) Ὁ Ζήνων ὁ Διοσκουρίδης, ὁ Ἀντίπατρος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κι' ὁ Χρῦσιππος, διευθυνταὶ τῆς Σχολῆς τῶν Στωϊκῶν, ἦσαν ἀπὸ τὴν Ταρσό.

(2) Horace B. Hackett. Commentary on the Acts of the Apostles, p. 227.

(3) Ἀττικά.

βασικώτερες αλήθειες. Αυτός ήλθε ν' αποκαλύψει τόν αληθινό Θεό και την πραγματική λύτρωση, νά διδάξει τόν τέλειο ήθικό νόμο και τήν καθαρότητα τής έσωτερικής και έξωτερικής ζωής, και γι' αυτό πολύ εύλογα «παρωξύνετο» από τήν πρωτοφανή εκείνη ειδωλοφιλία. Τήν είδε σάν έμπόδιο τής νέας θρησκείας, και σκέφτηκε ότι ή ανθρώπινη σοφία δέν είχε κατορθώσει και σ' αυτό ακόμη τό κέντρο της νά απαλλάξει τούς ανθρώπους από τήν πλάνη τών ειδώλων. Έκεινο όμως πού μεγάλωσε τήν έκπληξι του, μετρίασε τήν δυσφορία του και τού γέννησε κάποιο ευχάριστο αίσθημα, ήταν ένας βωμός χωρίς άγαλμα, χωρίς ναό, μέ τήν παράδοση ή έπιγραφή «ΑΓΝΩΣΤΩ ΘΕΩ». Σκέφτηκε ότι τόν άγνωστο αυτό και μόνο αληθινό Θεό, ήλθε νά κάνει γνωστό και έθεώρησε καλό σημάδι γιά τούς Άθηναίους και σημείο έπαφής μέ τήν καινούργια θρησκεία τό βωμό εκείνο. Γι' αυτό ακριβώς επάνω στόν Άρειο Πάγο, όπου έκαμε τήν περίφημη όμιλία του, απ' τόν βωμό τού Άγνωστου Θεού πήρε άφορμή και έπαιε στους Άθηναίους ότι τόν Θεόν «δν άγνοούντες εύσεθείτε, τούτον έγώ καταγγέλλω υμίν» (*).

Πολλές έρευνες και συζητήσεις από τούς πιο παλιούς χρόνους έγιναν γιά τόν άγνωστο Θεό. Από ποιά άφορμή χρίστηκε ό βωμός του; Ποιός τάχα Θεός κρυβότανε κάτω από τήν άνωσμία αυτή; Ποιά ήταν ή λατρεία πού τού επρόσφεραν; Στά έρωτήματα αυτά και άλλα παρόμοια, παρά τίς έρευνες πού έγιναν δέν στάθηκε δυνατό νά δοθούν άπαντήσεις όλοτελα ίκανοποιητικές.

*

Πρώτα-πρώτα είναι γνωστό ότι ή λατρεία άγνωστου ή άγνωστων θεών δέν ήταν κάτι πού τό άπαντούμε άποκλειστικά και μόνο στην Άθήνα. Ο Τερτυλιανός γράφει πώς οι Ρωμαίοι είχαν κτίσει βωμούς προς τιμήν θεών άβεσθαίων (incertorum) (5). Ο Στράβων αναφέρει ότι οι Κελτίθες και μερικοί από τούς γειτονικούς των λαούς έλάτρευαν ένα Θεόν άνωσμιο, προς τιμήν τού όποιου μάάλιστα πενούσαν όλοι όλόκληρη τήν πανσέληνη νύκτα έξω από τίς πύλες θυσιαζοντας και χορευοντας τούς θρησκευτικούς των χορούς (6). Ο Όβίδιος στις μεταμορφώσεις του μιλάει γιά τόν δημιουργό Θεό, σάν γιά άγνωστο (7). Ο Όράτιος απευθύνεται σ' ένα «βέλτιστον» Θεόν, βασιλέα τού ούρανού και τής γής

«at o deorum quidquid in coelo regit terras et humanum genus» (8). Τό όνομα δέ τού Θεού τού προστάτου τής Ρώμης όπως και τά όνόματα των προστάτων θεών άλλων πόλεων ήταν απ' τήν άρχή και έμεναν διαρκώς άγνωστα και τούτο από φόβο μήπως έχθροι πού θά πολιορκούσαν τήν πόλι, επικαλεσθούνε τή βοήθεια τού πολιοχου Θεού (9). Σε περιπτώσεις σεισμού οι ίδιοι οι Ρωμαίοι όρίζανε μιά μέρα άργίας, γιά νά εξλιεώσουν έτσι τόν θεό πού προεκάλεσε τό σεισμό, μ' όλο πού τόν άγνοούσαν ή κι' αν τόν γνώριζαν δέν φανέρωναν τό όνομά του (10). Κάποιοι δέ βασιλείς τής Βαβυλωνίας πού έζησε γύρω στά 760 π. Χ. έπειδή βασανίζονταν απ' τή συνείδησί του γιά σφάλματα, έλεγε σ' ένα ψαλμό μετανοίας, κοντά σ' άλλα, κι' αυτά εδώ:

Έναντίον θεού γνωστό ή άγνώστου
Έχω διαπράξει σφάλματα, έχω κάμει
πολλές άνταρσίες
Φοδάμαι τό βλέμμα τής θεότητός σου (11)

Στήν Όλυμπία ύπήρχε, καθώς μς λέει ό Πausανίας, κοντά στό βωμό τού Διός και «άγνωστων θεών βωμός» (12). Στήν Όστια τής Ρώμης βρέθηκε σ' άνασκαφές ένας βωμός μέ τήν έπιγραφή «signum inderprehensibilis Dei» (13). Όταν στην Πέργαμο έγιναν άνασκαφές κατά τό 1909, βρέθηκε μιά έπιγραφή βωμού σχεδόν κατεστραμμένη, μέ τίς λέξεις «θεοίς άγ[νώστοις]» (14). Γενικώς, πολλοί απ' τούς ειδωλωλάτρες πίστευαν, ότι όρισμένοι τόποι, δάση κι' έξοχες ήτανε άγαπημένες κατοικίες άγνωστων θεών.

Άλλά στην Άθήνα ό άγνωστος θεός φαίνεται ότι έλατρευότανε περισσότερο από κάθε άλλη πόλι κι' είναι πολύ πιθανό πώς γι' αυτό ό Παύλος τόν ανάφερε στό λόγο του. Γιά τό βωμό ή γιά τούς βωμούς αυτούς έχουμε πολλές μαρτυρίες από έθνικούς και Χριστιανούς συγγραφείς (15).

(8) Erödon V. 1.

(9) Μακρόβιος, Saturnaliorum, Lib. III c. IX.

(10) A. Calmet, Dissertation.... de l' Ecriture Sainte, Paris MDCCXX Tom. III p. 461.

(11) Hasting, The Great Texts of the Bible. Acts and Romans. Edimburg 1911 p. 157.

(12) Ηλιακά Βιβλ. Ε' κεφ. ιδ'.

(13) Farrar, The Life and Work of St. Paul, London 1892. σ. 301 ύποσ. 4.

(14) Holzner, Paulus, Freiburg i. Br. 1941 S. 477.

(15) Πausανίου Άττικά, Βιβλ. Α' κεφ. 1. 4. Φιλοστράτου. Τά εις Άπολλώνιον ΣΤ' 3. Διογένη Λαερτίου Βιβλ. Α' 110. Ίερωνύμου, Epistula ad Titum I, 12. Χρυσόστομου ΔΗ'

(4) Πράξ. ιζ' 23.

(5) Contra Marc. c 9.

(6) Βιβλ. Γ' κεφ. δ' 16.

(7) Lib. I.

Ἐκεῖνος ὁμῶς πού μιλάει καθαρώτερα γιά τόν Ἄγνωστο θεό τῶν Ἀθηναίων, εἶναι ὁ Λουκιανός, πού γεννήθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, στίς ἀρχές τοῦ 6' αἰῶνος μετά Χριστόν. Αὐτός σ' ἕνα διάλογό του πού ἐπιγράφεται «Φιλόπατρις» βάνει στό στόμα τοῦ Κριτίου τόν ὄρκο «Νή τόν Ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις» (16). Φαίνεται ὅτι ὁ ὄρκος αὐτός ἦτανε γνωστός καί σέ ἄλλα μέρη ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται σέ διάλογο πού δέν ἔγινε μέσα στήν Ἀθήνα. Αὐτό φανερώνει ὅτι καί ξένοι ἐγνώριζαν πῶς στήν Ἀθήνα ὑπῆρχε βωμός πρὸς τιμὴν ἐνός θεοῦ Ἄγνωστου. Στόν ἴδιο διάλογο, λίγο παρακάτω, ὁ Τριεφῶν λέγει στόν Κριτία: «Ἡμεῖς δέ τόν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον ἐφευρόντες καί προσκυνησάντες, χεῖρας εἰς οὐρανόν ἐκτείνοντας τούτω εὐχαριστήσομεν» (17). Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν εἰρωνεία πού ὁ Λουκιανός χύνει στά λόγια αὐτά, μᾶς παρέχει πάλι μιὰ πολύτιμη μαρτυρία γιά τόν Ἄγνωστο θεό καί γιά τόν τρόπο πού προσήχοντο σ' αὐτόν.

Ἐγίναν ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά πολλές ἐρευνες καί συζητήσεις γιά τὴν αἰτία καί τὸ χρόνο πού οἰκοδομήθηκε ὁ βωμός αὐτός (18). Μερικοὶ ἀποδίδουν τὴν ἴδρυσί του στόν Ἐπιμενίδη σύμφωνα μὲ κείμενα πού γράφει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (19). Ἄλλοι στό φόβο τῶν Ἀθηναίων μήπως ἀφήσουν κανένα, ἔστω καὶ ἄγνωστο, θεό ἀλάτρευτο, πού ἦταν ἐνδεχόμενο νὰ τοὺς ἐκδικηθῇ ἄλλοι σὲ ἰκάτοιο ἄλοιο πού μάλιστα τοὺς Ἀθηναίους, καί πού, ἐνῶ δέν ἔσταμάτησε μὲ τίς πολλές θυσίαι πού κάμανε στοὺς γνωστούς θεούς, ἔσταμάτησε ὅταν ἔκαμαν θυσία σὲ Ἄγνωστο θεό καί ἄλλοι σὲ ἄλλους θρόλους.

Πολλοὶ πιστεύουν, καί ἴσως ὀχι ἄδικα, ὅτι ὁ βωμός αὐτός ἦταν ἀφιερωμένος στόν ἕνα Θεόν, πού πιθανόν νὰ ἐγνώρισαν κάπως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τὸν ἰουδαϊκό λαό. Στὴν Π. Διαθήκη ὁ Θεός ὀνομάζεται «Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, ἄρρητος καί ἀόρατος, ὕψιστος καί αἰώνιος» καί μὲ ἄλλες παρόμοιες ἐκφράσεις. Οἱ ἔθνηκοι πάλι μιλοῦσαν γιά τὸ θεό τῶν Ἑβραίων σάν γινά Θεό Ἄγνωστο καί τοῦ ἔδιναν ἀνάλογες ὀνομασίες. Ἔτσι ὁ Δίων ὁ Κάσιος τὸν ὀνόμαζε «ἄρρητον» (20), ὁ Γάιος «ἀκατονόμα-

στον» (21) ὁ Lucanus «*deum incertum*» (22), ἄλλοι «πάγκυρον» (23). Ὁ Στράβων γράφει, ὅτι ὁ Θεός αὐτός περιέχει ἅλον τὸν κόσμο, οὐράνιο καί ἐπίγειο, ὅτι δέν ἔχει μορφή θηρίου ὅπως νομίζανε οἱ Αἰγύπτιοι, οὔτε χορτοφάγου ζώου, ὅπως πιστεύανε οἱ Λίβυες, οὔτε ἀνθρώπου, ὅπως ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, δέν ἔχει καμμιά μορφή ἀπὸ ὅσες ξέρομε ἐμεῖς οἱ ἀνθρώποι καί λοιπὸν «τίς ἂν εἰκόνα πλάττειν θαρρήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τῶν παρ' ἡμῖν;» (24). Οἱ Σαμαρείτες, γενιά κι' αὐτοὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὀνόμαζαν τὸν Ναόν πού εἶχαν στό Γαριζεῖν ἀνώνυμον (25), γιὰ νὰ φανερῶσουν ἔτσι ὅτι ὁ Θεός των ἦταν ἀνώνυμος. Ὅλες αὐτὲς οἱ ὀνομασίαι ὑπεθυμίζουν πολὺ ζωηρὰ τὸν «Ἄγνωστον θεόν» τῶν Ἀθηναίων καί μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασι πού εἶχε ἡ Π. Διαθήκη στοὺς ἄλλους λαούς.

Γιὰ τὴν ἀπομὴ αὐτὴ συνηγορεῖ καί τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐνόησε τὸν «Ἄγνωστον θεόν» τοῦ βωμοῦ ἐκείνου ὡς τὸν ἀληθινὸ Θεό «τὸν ποιήσαντα τὸν κόσμον καί πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὐρανοῦ καί γῆς Κύριον» (26). Αὐτὴ δὲ ἡ πεποιθῆσι τοῦ Παύλου ἐνισχύει πιὸ πολὺ τὴν ἀντίληψι ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομασία «Ἄγνωστος θεός» δέν κρυβότανε κανένας εἰδωλολατρικὸς θεός, ἐλληνικὸς ἢ ξένος, ἀλλὰ ὁ ἀληθινὸς Θεός.

Ἐπειτα στὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ ἀλλὰ ἄγνωστου θεοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων πιθανόν νὰ εἶχε συντελέσει πολὺ κι' ἡ γενικὴ συναίσθησι ὅτι ἡ εἰδωλολατρικὴ θρησκεία ἦταν γεμάτη ἀπὸ μύθους καί ψεῦδη. Οἱ ἐρευνητικοὶ Ἀθηναῖοι πού μαζί μὲ τοὺς ξένους πού παρεπίδημοσαν εἰς οὐδὲν ἕτερον ἠδ' αἰροῦν ἢ λέγειν τι καί ἀκούειν καινότερον» (27), δέν ἦταν ποτὲ δυνατὸν νὰ μένουν ἀκόμα ἰκανοποιημένοι ἀπὸ τὴν πωλὴν τους θρησκεία. Αὐτὴ ἄλλωστε ἄμεσα καί ἔμμεσα εἶχε χτυπηθῆ θανάσιμα ἀπὸ πολὺ καιρὸ. Ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα καί μάλιστα ἀπὸ τὸν Σωκράτη καί τοὺς Στωϊκοὺς, οἱ γνωστοὶ θεοὶ θεωρήθησαν σάν ἀπόψεις καί ἰδιότητες μιᾶς θεότητος, σάν σὺμβολα καί παραστάσεις ἐνός μεγάλου ἀγνωστου καί ἀνώνυμου θεοῦ. Στὴν ἰδέα τοῦ ἀγνωστου αὐτοῦ θεοῦ πού ὁ Σωκράτης ὀνόμαζε «δακμόνιον» ἢ ἀπλῶς «Ἐκεῖνον», ὁ Πλάτων ἔφτανε ἐκινῶντας ἀπ' τὸν πνευματικό κόσμο πού ὑπάρχει μέσα μας, κι' ὁ Ἀριστοτέλης ἀπ' τὸν ἐξῶτε-

Ἄμλ. εἰς τὰς Πράξεις. Οἰκουμένου Μigne τόμ. 118 σελ. 237. Θεοφυλάκτου Μigne τόμ. 125 σελ. 745.

(16) § 19.

(17) ἐνθ' ἄν. § 29.

(18) Βλ. Calmet ἔργ. μν. σ. 456 κ. ἐφ.

(19) Α' § 110.

(20) Calmet μν. ἔργ. σελ. 459.

(21) Φύλωνος Πρὸς Γάτον § 44.

(22) Pharsal. I. II v. 593.

(23) Farrar μν. ἔργ. σελ. 301 ὑποσ. 7.

(24) Βιβλ. ἸΣΤ' κεφ. Β' 35.

(25) Ἰωσ. Ἀρχαιολ. Κ' 5. 5.

(26) Πράξ. ιζ' 24.

(27) ἐνθ' ἄν. ιζ' 21.

ρικό κόσμο⁽²⁸⁾. Είναι αλήθεια ότι οι σοφιστάι της εποχής του Παύλου δεν ήτανε σέ θέσι ν’ αναπτύξουν καλά όσα για τον ένα Θεό είχαν διδάξει οι προηγούμενοι σοφοί, αλλά είχαν τή δύναμι και πέτυχαν νά κλονίσουν άκόμη περισσότερο τήν πίστι των Άθηναίων στους πολλούς ειδωλικούς, άρχαίους και νέους, θεούς, και νά τους πείσουν ότι τά είδωλα, εικόνες και σύμβολα, δέν ήσαν πραγματικοί θεοί. Γκερέμισαν τήν πίστι στα είδωλα, μά δέν κατωρθώσανε νά δώσουν κάποια όπωσδήποτε καθάρη και άνεκτή ιδέα για τό Θεό. Γενικά ή συζήτησι περί του Θεού άπ’ όσους φιλοσοφούσαν τήν εποχή εκείνη ήτανε στείρα, ξερή, νοητική μόνον έργασία, άνικανη νά θερμάνη τήν καρδιά. ‘Η θρησκεία είχε καταντήσει άπλώς θέμα για συζήτησι κι’ είχε πάψει νά ναι πηγή έμπνεύσεων. ‘Η φιλοσοφία είχε γίνει μάλλον φιλολογία και χανότανε σέ λέξεις. «‘Αν είχε ό Παύλος τήν εύτυχία νά μιλήση μέ ανθρώπους σαν τον Πλάτωνα και τον Κλεάνθη, θά γινότανε άμέσως κατανοητός»⁽²⁹⁾. ‘Αλλά τέτοιοι άνδρες δέν ύπήρχαν τότε. Στην ‘Αθήνα, στό όνομαστό αυτό κέντρο τής σοφίας και τής γνώσεως, επικρατούσε μεγάλη σύγχυσις στίς αντίληψεις περί Θεού, ένας θρησκευτικός άγνωστικισμός άταίριαστος και κουραστικός για τήν ανθρώπινη φύσι.

Μέσα στη γενική αυτή σύγχυσι των ιδεών, τήν επιπολαιότητα τής σκέψεως και τή διαστροφή τής καρδιάς, έβλάστησε και μεγάλωσε ό πόθος για τή γνώσι του Θεού. Τό πνεύμα των ανθρώπων φερότανε προς τό Θεό, τον άληθινό Θεό. Τον άγνωστο, κι’ όμως αισθανότανε ότι ύπάρχει. “Όπως στη συγγένεια του αίματος, αυτό τό ίδιο

τό αίμα μιλάει στην καρδιά και φανερώνει τον σύνδεσμο που ύπάρχει ανάμεσα στον πατέρα και στο παιδί, έτσι και κάποια άλλη έσωτερική φωνή καθωδηγούσε τον άνθρωπο προς τό Θεό. ‘Από τον υπεραισθητό κόσμο δεχότανε ή ψυχή μυστικές φωνές, που τό νόημά τους, παρ’ όλο τον πόθο της, δέν μπορούσε νά καταλάβη τέλεια. Αισθανότανε ότι είναι γενιά του Θεού⁽³⁰⁾, μά δέν μπορούσε νά γνωρίση τον πατέρα της. Τον πόθο τουτο για τή γνώσι του Θεού, τον έτόνωσε πολύ κι’ ή Στωική φιλοσοφία, παρ’ όλες τίς άτέλειές της. ‘Η θεογνωσία ήτανε ή άγαπημένη λέξις και ή καθημερινή άσχολία των Στωϊκών. ‘Αγωνιζότανε νά γνωρίσουν τον άγνωστο Θεό και ή προσπάθειά τους αυτή συντονιζότανε μέ τους βαθύτερους πόθους των Άθηναίων. ‘Αλλά παρ’ όλες τίς προσπάθειες του νου και τους πόθους τής καρδιάς, δέν κατωρθώνανε νά γνωρίσουν τον Θεό. “Εμμενε γι’ αυτούς ό γνωστός «Άγνωστος».

Δέν είναι λοιπόν παράξενο, ότι συντηρούσαν μέ σεβασμό τους βωμούς του και τον ίκέτευαν, άν όχι πάντοτε, τουλάχιστον όταν έβλεπαν ότι κανένας άλλος θεός δέν ήτανε σέ θέσι νά τους βοηθήση. Γι’ αυτό και μέ έξαιρετική προσοχή παρακολουθήσανε τό πρώτο μέρος τής ομιλίας του Παύλου και μερικοί θά αισθανθήκανε τήν καρδιά τους νά συγκινηται πολύ, όταν ό μεγάλος άπόστολος τους έβεβαίωσε μέ τον πιό έπίσημο τρόπο, ότι «δν άγνωούντες εύσεβείτε, τουτον έγώ καταγγέλλω ύμιν».

Ι. Θ. Κ.

(30) «Σου γάρ και γένος έσμέν» έλεγε ό Κλεάνθης σ’ ένα ύμνο του προς τον Δία (Στοβ. έκλ. Α 20).

«Πάντη δέ Διός κεροήμεθα πάντες.

Του γάρ και γένος έσμέν»

έλεγεν ό ‘Αραιοσ (Φαινόμενα).

(28) Holzner μν. έργ. σ. 190.

(29) Holzner μν. έργ. σ. 197.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ἀπόψεις

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Στην στήλη αυτή ανετέθη νά ἀπαντήσῃ στήν κριτική πού ἔγινε γιά τὸ περασμένο τεύχος τῶν «Ἀκτίνων». Κάπως δύσκολο ἔργο. Στούς ἐπαίνους καί στήν ἔκφρασι τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἡ ἀπάντησις πρέπει νά δοθῇ ἔμπρακτι, μὲ τὴ συνέχειι καί τὴ σταθερῇ βελτίωσι μιᾶς προσπάθειας πού ἐνώνει ὄλους μας, συνεργάτες καὶ ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ. Τὸ μόνο πού μποροῦμε ἐδῶ νά ποῦμε εἶναι ὅτι μιὰ τέτοια, πρωτοφανῆς πράγματι, ὑποδοχὴ τοῦ φύλλου μᾶς συγκινεῖ πραγματικά, μᾶς ἐνθαρρύνει, ἀλλὰ καί μᾶς τονώνει ἕνα αἰσθημα εὐθύνης, πού μᾶς γεννᾷ ἡ συναίσθησις ὅτι χιλιάδες πνευματικῶν ἀνθρώπων μᾶς παραστέκουν, παρακολουθοῦν τὴν προσπάθειά ἡ μᾶλλον μετέχουν σ' αὐτὴν καὶ φυσικά περιμένουν συνεπῆ τὴν συνέχισι. Τὸ νά τοὺς δώσουμε τὴν συνέχισι αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἀπάντησις καί τὰ μόνα κατὰλληλα εὐχαριστήρια γιά τὰ καλὰ λόγια πού ἀπημυθίσθησαν σὸ περιοδικὸ αὐτὸ εἶτε δημοσίᾳ ἀπὸ ἔφημερίδες καὶ περιοδικὰ, εἶτε ἰδιαίτερω, μὲ γράμματα καί μὲ προφορικὰς ἐκδηλώσεις.

Στις ἐπικρίσεις πάλι δὲν μποροῦμε εὐκολὰ νά ἀπαντήσωμε. Καί τοῦτο γιὰτὶ ἐπικρίσεις πού νά προκαλοῦν συζήτησι μὲ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο δὲν συναντήσαμε. Καί εἶναι κρίμα, ἀλήθεια! "Ἐνα περιοδικὸ πού ἀναλύει τέτοια πνευματικὰ προβλήματα καί ἀναπτύσσει ἀπόψεις ἐπάνω σὲ ζητήματα τόσο βασικά, ἀλλὰ καί πού ἔγιναν τόσων ἀντιλογιῶν στόχος, περιμένει φυσικά ὅτι οἱ ἀπόψεις πού ἐκθέτετε θά βροῦν καί τίς ἀντιρρήσεις τους. Καί τοῦτο ὄχι μόνο ἀπὸ ἑκείνους πού βασικά ἀντιτίθενται στίς ἀρχές τοῦ περιοδικοῦ, ἀλλὰ ἀκόμα καί ἀπὸ ἀνθρώπους πού συμφωνοῦν μὲ τίς ἀρχές μας. Ἡ πεποίθησις στήν ὀρθότητά τῶν ἀρχῶν δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι καί κάθε τι πού γράφεται δὲν ἐπιδέχεται διόρθωσι καί βελτίωσι. Διχωνυμίες στὰ ἐπιμέρους, νέα στοιχεία, νέες ἀπόψεις, νέοι τρόποι ἀντιμετωπίσεως τῶν θεμάτων, νέα θέματα ἀκόμη, εἶναι πολύτιμο ὕλικὸ στήν οἰκοδομὴ τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ. Δημιουργικὴ κριτικὴ, καί ὅταν ἀκόμα ἐμ-

φανίζεται μὲ τὴν μορφή τῆς διαφωνίας, εἶναι πάντα εὐπρόσδεκτη καί ἀποτελεῖ πρᾶγματι σπουδαία συμβολὴ στὸ ἔργο.

Τὸ ὕλικὸ ὅμως πού εἴχαμε μπροστά μας εἶναι... κάθε ἄλλο παρά κριτικὴ, μὲ τὴν παραπάνω ἔννοια. Ἐχωρίζω πρῶτα-πρῶτα δύο ἀπορίες πού ὀφείλονται βέβαια σὲ παρανόησι, εἶναι ὅμως ἀξιοπρόσεκτες γιὰτὶ χωρὶς ἀμφιβολία τίς ἐμπνέει καλὴ πίστις καὶ καλὴ διάθεσις.

Ἡ μία εἶναι γιά τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἐὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκδόσεώς του τὸ περιοδικὸ ἐχάραξε τὴν γραμμὴ του. "Ἐνα χριστιανικὸ περιοδικὸ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νά λάθῃ θεοὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Δὲν μπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι χριστιανικὴ εἶναι τούτη ἡ γλῶσσα καὶ ἀντιχριστιανικὴ ἡ ἄλλη. Γιά νά χρησιμοποιήσωμε τὴ φράσι τοῦ Παύλου, τὸ περιοδικὸ μας εἶναι αὐτὸ τὸ ζήτημα «ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχει». Δὲν μπορεῖ νὰ πῇ ὅτι γιά νά γίνῃ κανεὶς χριστιανός, πρέπει νά γίνῃ δημοτικιστὴς. Ἄλλ' ὅστε μπορεῖ νὰ πῇ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθῃ γιά νά σώσῃ τοὺς ἀναδιπλάσιασμούς καὶ τὰ ἀπαρέμφατα. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς καί ἡ καθαρῶσεως εἶναι ἀλληλένδετα, ὅπως ὀνόματι καὶ ἂν ἐδημιουργήθῃ, εἶναι ξένη πρὸς τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα, ὅπως ἀντιχριστιανικὴ θά ἦταν καί ἡ ἰδέα ὅτι, ἀλληλένδετα εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς καί ἡ δημοτικὴ, ἡ ὁποιαδήποτε γλῶσσα, ἑλληνικὴ ἢ ξένη. Πολλὴ καί πολύτιμη εἶναι βέβαια ἡ χριστιανικὴ βιβλιογραφία πού ἔχει νά δείξῃ τὴ καθαρῶσεως. Ἀλλὰ σὲ καθαρῶσεως (καί τὴ καθαρῶσεως!) εἶναι γραμμένα καί τὰ διάφορα ἔντυπα (βιβλία, περιοδικὰ) πού ἐπιπροαγάνδιζαν τὸν ὕλισμὸ, ἢ ὅπως ὀνόματι ἐκτυποῦσαν τὴν πίστι, ἀπὸ τὸν περίφημο «Προμηθεῶς», ὡς τὴν «Πάπισσας», καί τὰ διάφορα ἔργα πού ἀνεφέρθησαν στὸ προηγούμενο τεύχος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐχρησιμοποίησε, βέβαια, τὴν δημοτικὴ ὡς ὄργανό της ἡ ἀρνητικὴ προπαγάνδα. Ἀλλὰ μήπως ἡ πίστις τῶν πατέρων μας μὲ τὴν δημοτικὴ δὲν μετεδόθη ἕως ἡμᾶς; Θά ποῦμε πὼς δὲν εἶναι χριστιανικὴ ἡ γλῶσσα τοῦ Μηριάτη, τοῦ Νικοδημοῦ, τῆς «ὁμολογίας» τοῦ Μογίλια; Ἄφινω πού καί ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶναι γραμμένη σὲ δημοτικὴ τῆς ἐποχῆς της, πράγματι πού τόσο ἐπέραξε τὰ νεῦρα τοῦ μακαρίτη τοῦ Κόντου! Τώρα, μάλιστα, παρατηρεῖται τὸ ἐξῆς φαινόμενο: Ἡ νέα γενεὰ πού, ἄς ποῦμε, δημοτικίζει, ὄλο καί φεύγει ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ ὕλισμοῦ, παίρνει πνευματικὰς κατευθύνσεις, καί μέ-

νουν στην ὕλιστική νοοτροπία οἱ παλαιότεροι λόγοι μας, πού εἶναι καί φανατικοί καθαρευουσιάνοι. Δέν μπορούμε λοιπόν νά κάνουμε σύγχυση πραγμάτων ἐντελῶς χωριστῶν. Γι’ αὐτό, ὅπως τὸ εἶχαμε ξεκαθαρίσει ἐδῶ κι’ ἔξη χρόνια, ἀφίνουμε τοὺς συνεργάτες μας ἐλευθέρους νά ἀκολουθοῦν τῇ γλωσσικῇ κατεύθυνσι πού προτιμοῦν. Ἡ γλωσσικὴ προτίμησις εἶναι ζήτημα τῶν συνεργατῶν καί ὄχι τοῦ περιοδικοῦ. Γιὰ τὸ περιοδικὸ τὸ οὐσιώδες εἶναι ἡ ἰδέα. Ἡ γλώσσα εἶναι ὄργανο. Δέν εἶναι σκοπός. Καὶ τὸ περιοδικὸ συμφωνεῖ ἢ διαφωνεῖ μὲ τις ἰδέες, ὄχι μὲ τὸ ὄργανο πού χρησιμοποιεῖται ἐκάστοτε γιὰ τὴν διάδοσίν ταν.

Ἡ ἄλλη ἀπορία ἀναφέρεται στὸ ζήτημα τῶν ὀνομάτων καί ὑπογραφῶν εἰς τὰ ἄρθρα πού δημοσιεύονται. Γιατί δέν γράφουν—μᾶς λένε—οἱ συνεργάτες σας τὰ πραγματικά ὀνόματά τους, ὥστε νά ξέρομε ποιοὶ εἶναι καί ἐπὶ τέλους νά δίνουν κάποιο μεγαλύτερο κύρος στὸ περιεχόμενο τοῦ περιοδικοῦ; Φυσικὴ ἡ ἀπορία, ἀλλὰ πρὶν ἀπαντήσωμε σ’ αὐτὴν θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν ὅσοι τὴν διατυπώνουν, νά τοὺς παρακαλέσωμε νά διαβάσουν πρῶτα τὰ παρακάτω.

Καὶ ἐρχόμεθα τώρα στὶς ἐπικρίσεις. Ἀποδοθητικὲς πλευρὲς ἤλθαν καί μὲ διαφορετικούς τρόπους ἐξεδηλώθησαν. Ἄλλὰ εἶχαν ἓνα μόνο θέμα: Τὸ θέμα «Ἐγώ». Νά, ἓνα γράμμα, μὲ «κρίσεις» γιὰ τὸ περιοδικό. Περιμένει κανεὶς μιά συμβολὴ στὰ γραφόμενα. Μιά συμφωνία ἢ διαφωνία. Καὶ ἀντὶ τούτου διαβάξαι: Διατί ὁ συνεργάτης σας Τάδε δέν ἔγραψε ὅτι ἐγὼ πρῶτος-πρῶτος, πρὸ πεντηκονταετίας πού, ἔγραψα ἐπὶ τοῦ θεματος αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφημερίδι τάδε; Διατί, γράφει ἄλλος, ἀποσιωπάτε ὅτι ἐν δυσὶν διαλέξεσιν ἄς ἐβῶσα εἰς Νεοχώριον πρῶτος ἐγὼ ἔβηξα τὸ τάδε ζήτημα; Διατί, μᾶς τηλεφωνεῖ ἄλλος, δέν μνημονεύετε τῶν βιβλίων μου; Μία κυρία τέλος, ὄρμᾳ ἐξαλλῶν (εἶναι ἢ κυριολεξία) γιὰ νά διαμαρτυρηθῇ γιατί δέν ἔγινε λόγος γιὰ κάποια ἐκδοσι πού τὴν ἐνδιέφερε! Διαρκῶς αὐτὸ τὸ ζήτημα τέλος πάντων! Μέσα εἰς τὴν τόσον συγκινητικὴν ὑπόδοχὴν πού ἔγινε—ὄχι σέ μᾶς, στὸ ἔργο πού ἔχει τὴν τιμὴ νά τὸ ὑπηρετεῖ καί τὸ περιοδικό τοῦτο—μέσα στὴν τέτοια φωτοπλημμύρα, τὸ θλιβερό φαινόμενο μερικῶν πού ἀπὸ τὸ τεῦχος πού πήραν στὰ χέρια τους τὸ μόνο πού τοὺς ἐνδιέφερε ἦταν ἂν θὰ βροῦν τὰ ὀνόματά τους ἐκεῖ πού κατὰ τὴν γνώμη τους ἔπρεπε νά τὰ βροῦν!

Ἐννοεῖται πῶς, τις περισσότερές φορές, οἱ διαμαρτυρίες ἐπικαλοῦνται ἐργασίες ἀσχετές μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου πού τις «ἀπεσιώπησε». Ἀπλούστατα οἱ διαμαρ-

τυρόμενοι δέν ἐδιάβασαν τὰ ἄρθρα, ἀλλὰ μόνον τις παραπομπές γιὰ νά βροῦν τὸ ὀνομά τους ἂν γίνεται λόγος γι’ αὐτό, κι’ ἄμα δέν εἶδαν τὸ ὀνομά τους ὅπως περιέμεναν, ἔκλεισαν τὸ φύλλο, καί τὴν ἄλλη μέρα εἶχαμε «τὸν κεραυνὸν εἰς φάκελλον εὐώδη κεκλεισμένον». Φυσικά τὸ περιοδικὸν θὰ ἦταν κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀνθρώπων, ὑπέροχο καί ἀνώτερο ἀπὸ κάθε ἔπαινον, ἂν μιά τόση δὰ παραπομπούλα εἶχε μπῆ!

Καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ πληγὴ. Καὶ ἐδῶ εἶναι τὸ γενικώτερο ἐνδιαφέρον τοῦ φαινομένου πού κατὰ τὰ λοιπὰ δέν ἀξίζε τὸν κόπο νά μᾶς ἀπασχολήσῃ. Ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ παίρνομε ὅλα προσωπικά. Συμφωνοῦμε ἢ διαφωνοῦμε ὄχι μὲ τις ἰδέες, ἀλλὰ μὲ τὰ πρόσωπα καί ἀναλόγως τῶν σχέσεων πού ἔχουμε ἢ νομίζομε ὅτι ἔχουμε μὲ αὐτά. Αὐτὸ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ ἐλάττωμα τῶν παλαιότερων κυρίως λογίων μας, αὐτὸ πρέπει νά λειψῇ ἀπὸ τῆ νεώτερη κυρίως γενεά. Αὐτὸ ἰσχυρίζομασθε ὅτι λείπει ἀπὸ τοῦτο τὸ περιοδικό. Ὅποιος γράφει σ’ αὐτὸ ξεχνᾷ τὸν ἑαυτὸ του τελείως. Δέν ἰκανοποιεῖ δικές του φιλοδοξίες, οὔτε συμπάθειες ἢ ἀντιπάθειες, γιὰυτὸ καί δέν ἐμφανίζει κανὸν τὸ ὀνομά του. Βέβαια μπορεῖ νά ἔχη κι’ αὐτός, ὡς κοινωνικὸς ἀνθρώπος, τὴν ἐπιστημονικὴ του καί κοινωνικὴ του καριέρα, τις ἐπιδιώξεις, τις ἀτομικὲς του φιλοδοξίες ἂν θέλετε, στηριγμένες στοὺς τίτλους του, στὸ ἐπιστημονικὸ καί κοινωνικὸ του ἔργο. Ἄλλα ὅλα αὐτὰ θὰ βροῦν ἄλλοι τὸν τόπο τους, σὲ ἄλλα πεδία, στὸν ἐπιστημονικὸ ἢ τὸν ἐπαγγελματικὸ κύκλο τοῦ καθενός. Ἐκεῖ θὰ ἐμφανισθῇ τὸ ὀνομά του, τὴν ἐργασία του, ἐκεῖ ἴσως θὰ τοποθετηθῇ καί τὰ προσωπικά του ζητήματα, ὅπως συνήθως γίνεται στὸν τόπο μας. Στις «Ἀκτίνες» δέν μιλά τὸ πρόσωπο, μιλά ὁ στοχασμός, ἡ ἰδέα, ἡ ἐπιστήμη. Βέβαια θὰ μιλήσῃ διὰ μέσου προσώπων, ἀλλὰ τὰ πρόσωπα εἶναι τὸ στόμα τῆς ἰδέας, κι’ ὄχι τὸ κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου θὰ κρίνομε ἂν μιά ἰδέα εἶναι σωστὴ ἢ ὄχι. Καί ὅταν ἀναφέρουν ἰδέες ἄλλων γιὰ νά συμφωνήσουν ἢ νά διαφωνήσουν, φυσικά ἀναφέρουν ὀνόματα, ἀλλὰ καί τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἀναφέρονται ὡς φορεῖς τῶν ἰδεῶν, γιὰ νά πάρῃ συγκεκριμένη μορφή ἢ συζήτησις, ἀλλὰ δέν εἶναι ποτὲ ἡ βᾶσις πού ἀπάνω σ’ αὐτὴν θὰ κριθῇ, ἂν θὰ χτυπησοῦμε ἢ ὄχι τὴν ἰδέα. Μπορεῖ κάλλιστα νά συμφωνοῦμε μὲ τις ἰδέες πού διευτύπωσε ἓνας κι’ ὅμως νά μὴν τὸν ἐκτιμοῦμε διότι μπορεῖ ἀπλούστατα ὁ βίος του νά εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῶν ἰδεῶν πού ὑποστηρίζει δημοσίᾳ. Ὅπως ἀντίθετα μπορεῖ κάλλιστα ἓνα ἄλλο πρόσωπο στὸ ὁποῖον τρέφετε ἀπόλυτῃ ἐκτίμησιν καί συμπάθειᾳ ἢ ἔχετε ἀριστες προσωπικὲς σχέ-

σεις μαζί του, νά διαφωνῆ με τίς ἰδέες σας. Κατ' ἀνάγκη θά συμφωνήσετε με τίς ἰδέες τοῦ πρώτου, θά ἀντικρούσετε τίς ἰδέες τοῦ δευτέρου. Αυτό ἔτσι μπορεῖ νά ἀδηγήσῃ σ' ἕνα ἀγῶνα. Ἄλλ' ὅμως ἕνα τέτοιο εὐγενικό κονταροχτύπημα, ὄχι μόνον δέν ἀδηγεί σέ πάθη καί ζητήματα προσωπικά ἀλλά ἴσα-ἴσα δημιουργεῖ καί ἕνα δεσμόν ἐκτιμήσεως μεταξύ τῶν ἀντιπάλων ἐρευνητῶν. Ἔτσι ἠξέραμε ὡς τώρα ὅτι γίνονται οἱ ἐπιστημονικές συζητήσεις! Καί πρώτη φορά με τήν ξαφνική εὐθεία πού φάνηκε—σποραδικά, εἶναι ἀλήθεια—μαθαίνομε ὅτι ἅμα κανεῖς ἀντικρούη τή γνώμη ἑνός προσώπου ἀντί ἀπαντήσεως θά ἔχη ξεσπάσματα θυμῶν καί προσωπικά πειράγματα. Δεκάδες χρόνια τώρα γράφει ἕνας γιά νά χτυπήσῃ ὀρισμένες ἀρχές. Τά ἔγραφε, λοιπόν, με τήν ἰδέα πῶς κανεῖς δέν θά τοῦ ἀπάντησῃ; Καί πρέπει νά παραξενευθῆ διότι κάποιος βρέθηκε νά γράφῃ πέντε ἀράδες γιά μίαν ἀπάντησι;

Καί τώρα θά ἔλθωμε εἰδικώτερα στήν κριτική πού ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Βεκιαρέλλης. Παραπονεῖται διότι ἕνας συνεργάτης μας «προσποιεῖται ὅτι ἄγνωστ» εἰς τὸ ἄρθρον του, ἐκδόσεις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας καί τὸ περιοδικόν «Ἱερός Σύνδεσμος». Ἐκαλέσαμε τὸν ἔνοχο νά ἀπολογηθῆ. Ἄλλὰ δέν θυμάται νά ἔγραφε ποτέ κανένα ἄρθρον πού νά ἀπαριθμῆ με ἀξιώσεις πληρότητας τὰ χριστιανικά περιοδικά καί τὰ χριστιανικά βιβλία. Καί ἂν πρόκειται νά κατηγορηθῆ γιά ὅλα τὰ ἀξιόλογα χριστιανικά βιβλία πού παρέλειψε νά ἀναφέρῃ, δέν θά προφθῆ νά ἀπολογηθῆ. Σοβαρώτατα ἔργα τὰ ὁποῖα ἐκρίθησαν ἐπαινετικώτατα ἀπὸ εἰδικούς ἐπιστήμονας, Ἕλληνας καί ξένους, καί με τὰ ὁποῖα ὁ συντάκτης ἴσως ἔχει καί κάποιον προσωπικόν δεσμόν, ἀποσιωπῶνται ἐντελῶς. Περιοδικά χριστιανικά, πού ἔπαιξαν σημαντικώτατο μέρος στὸ ἔργο τῆς χριστιανικῆς ἀναδημιουργίας παρελείφθησαν στὸ ἄρθρον αὐτό. Ἡ «Ἐκκλησία» ἐπίσημο ὄργανο τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια» ὄργανο τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μὰ ἐκτός ἀπ' αὐτό, σπουδαιώτατο γιά τὴν ἐξέλιξι τῆς χριστιανικῆς σκέψεως στὰ ζητήματα τοῦ πολιτισμοῦ μας, με τίς συζητήσεις πού ἔγιναν στίς στήλες του. Ἡ «Ὁρθοδοξία», Ἡ «Νέα Σιών» τῶν Ἱεροσολύμων, πού ὁ ἀειμνηστος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἦταν γιά ἕνα διάστημα ἡ ψυχὴ τῆς. Ὁ «Γρηγόριος Παλαμάς» τῆς Θεσσαλονίκης. Ἰδιαιτέρως πρέπει νά ἀναφερθῆ ἐδῶ ἡ «Νεανικὴ ψυχὴ», χριστιανικὸ περιοδικὸν γιά τὴν Νεολαία, πού τὸ ἔβγαζε ἡ Χ.Α.Ν. Ἀθηνῶν. Ἐνα ξεφύλλισμα τῶν τόμων δείχνει τί ἔργασία ἔγινόνταν στὸ πε-

ριοδικὸ αὐτό! Καί θά εἶχε ξεχωριστοὺς λόγους νά τὸ ἀναφέρῃ ὁ συνεργάτης μας καί γιὰ αὐτὸ ἐστάθηκε, ἀπὸ μιά ἀποψι, πρόδρομος τῶν «Ἀκτινῶν» καί γιὰ τὸν ὁ συνεργάτης μας εἶχε ὄλους προσωπικοὺς δεσμοὺς μ' αὐτό. Καί ὅμως καί τὸ περιοδικὸ αὐτό, καί τὰ ἄλλα πού ἀνέφερα, ὀπως καί τὸσα ἀξιολογώτατα χριστιανικά βιβλία, παρελείφθησαν ἀπὸ τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο. Ἀπλούστατα διότι τὸ ἄρθρον σκοπὸν εἶχε νά ἐξάρῃ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ χριστιανικοῦ ἐντύπου εἰς τὴν Ἑλλάδα, νά διώξῃ τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ χριστιανικὸ ἐντυπο δέν κυκλοφορεῖ. Καί αὐτὸ με τὸ νά ἀναφέρῃ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα εὐρείας καί καταπληκτικῆς κυκλοφορίας τοῦ χριστιανικοῦ ἐντύπου. Ὁ «Ἱερός Σύνδεσμος», πού ἔβγαυε στὰ τελευταῖα με τὴν ἐπιμέλεια κυρίως τοῦ κ. Βεκιαρέλλη, ἦταν περιοδικὸ πολὺ ἀξιόλογο—δέν ὑπάρχει δευτέρη γνώμη—δέν εἶχε ὅμως, ὅσο ξέρει ὁ συνεργάτης μας τοῦλάχιστον, τέτοια κυκλοφορία... Δέν ὀφείλεται βέβαια αὐτὸ σὲ μειονεκτικὴ ποιότητα τῆς ὕλης. Κάθε ἄλλο! Ἄλλὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀφοῦ δέν εἶχε τέτοια κυκλοφορία, δέν μπορούσε νά ἀναφερθῆ σ' ἕνα ἄρθρον με τὸν παραπάνω σκοπὸ. Τὸ ἴδιο καί γιά τὰ βιβλία τῆς Ἀπ. Διακονίας.

Ἀποκλείεται τώρα ὁ συνεργάτης μας νά εἶχε κάμει λάθος; Δέν ἀποκλείεται καθόλου. Καί ἂν μὰς ἐστέλλοντο στοιχεῖα πού νά δείχνουν ἱκανοποιητικὴ κυκλοφορίαν τῶν ἐντύπων αὐτῶν, με χαρὰ θά ἐπανωρθώναμε τὸ λάθος, διότι θά ἐδυναμώναμε τὴ «θέσι» μας. Ἄλλὰ καί χωρὶς αὐτό, δέν θά εἶχαμε καμμίαν δυσκολίαν νά τὰ ἀναφέρωμε σὲ ἄλλη εὐκαιρία, ἂν τέτοια ἐπιθυμία ἐξεφράζετο, ὅπως καί σὲ ἄλλες τέτοιους περιπτώσεις ἐκάμαμε. Ἀντὶ τούτου ὅμως τὸ νά γίνῃ ἡ ἔστω καὶ ἐσφαλμένη αὐτὴ παράλειψις ἀφετηρία πολεμικῆς, αὐτὸ εἶναι νομιζόμε κλασικὴ περίπτωσις προσωπικῆς ἀντιλήψεως τῶν ζητημάτων.

Καί ἐδῶ πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε καί κάτι ἄλλο. Δέν μπορούμε νά δεχθῶμε παρά μόνον σὰν πολεμικὴ μιά κριτικὴ πού κάνει λόγο γιά μεροληψία, προσποιήσεις, μικρότητες, ἰδιοποιήσι τῶν ἐπιτυχιῶν καί προσπαθειῶν τῶν ἄλλων, καί ὅπου γίνεται διαστολὴ μεταξύ χριστιανῶν πού διαφημίζουν τὴν χριστιανικὴν τοὺς συνειδήσι καί ἄλλων πού δέν τὴν διαφημίζουν. Δέν μπορεῖ κανεῖς, ὕστερα ἀπὸ αὐτά, νά λέγῃ ὅτι τὸ περιοδικὸ πού ἐμφανίζει ὅλα αὐτὰ τὰ σίγηματα, εἶναι μολοντοῦτο ἀξιανάγνωστο. Καί θά παρακαλέσουμε κάθε ἀναγνώστη πού θά βρισκῆ στὴ συνειδήσι του μέσα σωστὲς τίς παραπάνω κατηγορίας πού κάνει ὁ κ. Βεκιαρέλλης, νά μὴ προσέξῃ εἰς τὴν σύστασι του, ὅτι, παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀξίον ν' ἀναγνωσθῆ τὸ περιοδικὸν μας.

Καί κάτι άλλο ακόμη, ὡς πρὸς τὴν ἐκπληξί πού προεκάλεσε τὸ ὅτι ἕνας ἄλλος ἀρθρογράφος μας, ἐνῶ ἔγραφε κάπως λεπτομερέστερα γιὰ τὴν ὕλιστική διδασκαλία (γραπτή καὶ προφορική) τοῦ μακαρίτη καθηγητῆ Ρήγα Νικολαΐδη, ἀφιέρωσε μόνο δυόμισι γραμμὲς γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Νικολαΐδης, λίγο πρὶν πεθάνῃ, ἐζήτησε νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Ἐκκλησία, νὰ ἐξομολογήθῃ καὶ νὰ κοινωνήσῃ. Θὰ μπορούσε ἴσα-ἴσα νὰ παραξενευθῆ κανεὶς γιατί κἀν ἀνεφέρθη τὸ τελευταῖο αὐτὸ γεγονός, καὶ τί θεοὶ εἶχε σ' ἕνα ἐπιστημονικὸ ἄρθρο, πού ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἐπιστημονικὴ παραγωγή τοῦ τόπου μας καὶ μόνο. Ἐάν ὁ Νικολαΐδης ἐξομολογήθηκε ἢ ὄχι αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως ἀτομική του ὑπόθεσις ἢ ὅποια δὲν ἀνέχεται καμμιά δημοσιότητα. Ἀναφέρεται στὰ ἄδυνα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ δὲν ἐπιτρέπεται σ' ἐμᾶς νὰ παρακολουθοῦμε κανέναν στὸ ἱερὸ αὐτὸ ἀλλὰ αὐστηρὰ προσωπικὸ διάβημα. Ἐντελῶς διαφορετικὸ θὰ ἦταν φυσικὰ τὸ ζήτημα, ἐάν ὁ ἴδιος ὁ Νικολαΐδης ἐφροντίζε νὰ δώσῃ τέτοια δημοσιότητα στὴ μεταστροφή του, νὰ ἀποκλείσῃ ἔτσι καὶ τίς ἀμφισβητήσεις πού ἐγεννήθησαν γι' αὐτήν. Ἐάν δηλαδή, ὅπως ἀφιέρωσε οὐλόκληρη τὴ ζωὴ του στὸ νὰ διαδίδῃ τὸν ὕλισμὸ μὲ βιβλία, μὲ περιοδικὰ, μὲ μαθήματα, μὲ διαλέξεις, μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ δημοσιότητα, (καὶ τὸν διαδίδει ἀθελὰ του καὶ μετὰ τὸν θάνατό του, διότι τὰ βιβλία του ἐξακολουθοῦν νὰ διαβάζονται) ἔτσι ἔβιβε ἀντίστοιχη δημοσιότητα εἰς τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἐπιστημονικῶν του γνωμῶν. Ἐτοὶ ἔκαναν καὶ ἔτσι κάνουν, σ' ἄλλες χώρες τῆς Εὐρώπης, ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες καὶ λογοτέχναι, ὅσοι, ἀφοῦ ἀσχολήθηκαν νὰ κτυπήσουν δημοσίᾳ τὴν Πίστι, ἐθεώρησαν ὑποχρέωσί τους νὰ ἐπανορθώσουν κατόπιν ὅσο μποροῦν τὸ κακὸ πού ἔκαναν, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πάλι. Τὰ παραδείγματα τοῦ Papini, τοῦ Sieg. Behn, τοῦ Paul Claudel, τοῦ Ettlinger (ἀναφέρω ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ πλεῖστα) εἶναι χαρακτηριστικά. Καὶ τοῦ Max Planck καὶ τοῦ Driesch ἀκόμη ἢ περίπτωσις ἐδῶ ὑπάγεται. Φυσικὰ δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε γιατί ὁ Νικολαΐδης τὴν μεταστροφή του τὴν ἄφησε ἐντελῶς ἰδιωτικὴ του ὑπόθεσις χωρὶς οὔτε τὴν παραμικρὴ δημοσίᾳ καθοδήγησι τοῦ κοινοῦ πού τὸν ἀκολουθοῦσε, ὡς πρὸς τὰ νέα συμπεράσματά του. Τὸ ἐσκέφθηκε τάχα, καὶ δὲν ἐπρόφθασε; Ἴσως! Δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε! Οὔτε μπορούμε ἐμεῖς νὰ τὸν κρίνουμε γι' αὐτὸ, οὔτε ἔχομε τέτοια πρόθεσι. Τὸ θέμα μας δὲν ἦταν ὁ Νικολαΐδης, σὰν ψυχὴ, σὰν ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ Νικολαΐδης ὡς ἐπιστημονικὴ παραγωγή καὶ ὡς ἐπιστημονικὴ διδασκαλία πού, δυστυχῶς, ἔμεινε μέχρι τέλους ἢ ἴδια. Τὰ παρακάτω εἶναι Ἄλλου νὰ τὰ κρίνῃ.

⊙

Αὐτὰ, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐπανεέλθωμε κάποτε καὶ σὲ μερικά ἄλλα θέματα. Καὶ τώρα ἄς ξαναγυρίσωμε στὴν ἀπορία πού ἀφήσαμε ἐκκεκρημῆ, γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν συνεργατῶν μας πού ἀντικαθίστανται ἀπὸ ψευδώνυμα. Ἐάν λοιπὸν τώρα πού κατ' ἀρχὴν δὲν βάζουμε ὀνόματα, ἀλλὰ μόνο ψευδώνυμα ἢ ἀρχικά (ἐκτὸς ἀπὸ εἰδικὲς ἐξαιρέσεις) δημιουργοῦνται προσωπικὰ ζητήματα καὶ παρεξηγήσεις καὶ ὁμιλοῦν ἄλλοι μὲ ὑπαινιγμοὺς καὶ ἄλλοι κατ' εὐθείαν, περὶ αὐτοδιαφημίσεως, τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ κάνουν οἱ συνεργάται τοῦ περιοδικοῦ... ὑπὸ ἰνκόγνωτο, τί θὰ ἐγίνετο ἐάν εἶχαμε ἐμφανίσεις ὀνομάτων καὶ προσωπικῶν καυγάδες, γιατί δὲν ἐβάλαμε τὸ ἄρθρο τοῦ ἑνός, ἀλλὰ ἐβάλαμε τὸ ἄρθρο τοῦ ἄλλου, καὶ ὅλα τὰ γνωστὰ εἰς τοὺς παροικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ; Καλὰ λοιπὸν καὶ τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα ἄς μείνουν! Καὶ ὅσο γιὰ τὸ κύρος, ἄς τὸ προσδώσῃ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ἄρθρων πού δημοσιεύονται. Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ σέβεται ὅτι εἶναι ἀληθινὸ, εἰπὲν ὁ ποιητὴς μας ὁ Σολωμός. Νὰ μάθῃ νὰ σέβεται τὴν ἀλήθεια, ὅποιος κι' ἂν τοῦ τὴν λέγῃ, καὶ νὰ μὴ ἀναζητᾶ διαρκῶς ἀποκοῦμπι στὰ ὀνόματα. Καὶ μὲ τὸ σύστημα τοῦ περιοδικοῦ μας (ὄχι πρωτοφανές, σημειωτέον, ἰδίως στὸ ἐξωτερικὸ) ἐλπίζομε κάπως νὰ κοπάσῃ ἡ ὀνοματομανία πού μᾶς δέρνηει. Καὶ θᾶνα κι' αὐτὸ κάτι!

Π. Δάλλμ.

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ

Κύριε Διευθυντά,

Μὲ πολλὴν ἐκπληξίν, ὄχι ὅμως καὶ εὐάρεστον, ὡς συνέθη εἰς τὸν κ. Κολιτσάρων, ἀνέγνωσα τὰς περὶ ἐμοῦ κρίσεις του, ἢ μᾶλλον τὰς ἐπικρίσεις του, εἰς τὸ τεῦχος ΛΕ' τοῦ Μαρτίου 1943 τῶν «Ἀκτινῶν». Τοῦτο δὲ ὄχι δι' ἄλλον τινὰ λόγον, ἀλλὰ διότι ὁ κ. Κ. σπεύσας νὰ μὲ παρουσιάσῃ ὡς περιπίπτοντα εἰς ἀντινομίαν, ἐπιστοποίησαν ἀφ' ἑνός μὲν ὅτι ἀγνοεῖ τὸ ὅλον ἔργον μου (ὡς συνέθη φαίνεται καὶ μὲ τὸν ἀρθρογράφον τοῦ ἄρθρου «Αἰ θετικαὶ Ἐπιστήμαι εἰς τὴν Ἑλλάδα» εἰς τὸ τελευταῖον πανηγυρικόν τεῦχος τῶν Ἀκτινῶν), ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι δὲν ἔχει ἐμβαθύνει ἐπαρκῶς εἰς τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἔθιξεν.

Ὅτῳ δ κ. Κ. γράφει ὅτι κατ' ἤλθον ἀποφασιστικῶς εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν στίβον, διὰ νὰ διακηρύξω παρρησίᾳ ὅτι ἡ φυσικοχημικὴ νομοτέλεια δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἐξηγήσιν τῆς ἐνοστάς τοῦ ὀργανικοῦ κλπ. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν σχετικῶς εἰς ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἐδη-

μοίσεως ἤδη ὡς φοιτητῆς καὶ νεαρὸς διδάκτωρ εἰς τὸ Πειριοδικόν «Φύσις» (τόμοι 1904-9), εἰς τὴν «Γενικὴν Βιολογίαν» (1925, σελ. 11, 12, 23, 24, 26, 27, 109, 112, 163, 188, 207 κλπ.), εἰς τὴν «Ἐξέλιξιν τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου» (1927) εἰς τὸ «Κομμουνισμός, Δαρβινισμός καὶ ἠθικὸς νόμος» (1934) καὶ εἰς αὐτὸ ἀκμήν τὸ διδακτικόν βιβλίον τοῦ Γυμνασίου, τὸ ἔσποιν ἀσφαλῶς δὲν ἐπρόσεξαν ἐπαρκῶς ὁ κ. Κολιτοσύρας.

Παραίτησόν ὁ κ. Κ. μὲ παρουνιάζει ἔχοντα ἀπὸ μακροῦ ἀδυναμίαν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελιξίσεως, διότι προποθευόμενος ἤθη, ὡς λέγεται, νὰ τὴν προσφέρω εἰς τοὺς μαθητάς. Ἐδῶ φαίνεται ὅτι προσποιεῖται ἄγνοιν τὸ γεγονός ὅτι τὸ πρόγραμμα τῶν διδακτικῶν βιβλίων κανονίζεται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου. Πάντως ὁμως καὶ ἐδῶ δὲν ἐπρόσεξαν ἐπαρκῶς τὸ διδ. βιβλίον, διότι τότε θὰ ἔδλεπαν ὅτι ἐγὼ εἰσήγαγον (ὡς καὶ προηγουμένως εἰς τὴν «Γενικὴν Βιολογίαν» μου καὶ εἰς τὸ «Ἐξέλιξις τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου» κλπ.) τὸν ὄρον ἐνδεξις, ἀντὶ τοῦ ὄρου ἀποδεξις, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦν ὅλοι σχεδὸν οἱ συγγραφεῖς, καὶ ἀκόμη ὅτι θεωρῶ τὰς ἐνδεξις διὰ τὸ ἀποδεξις τῆς ἐξελιξίσεως, ἀλλὰ τὸν κεντρίον τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελιξίσεως ὡς ἐξηγήσιν τῶν φαινομένων (ἐνδείξεων) τὰς ὁποίας, κατ' αὐτόν, ὑποτίθειται ὅτι παρεχόμεν ἢ Παλαιοντολογία κλπ., πράγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει σπουδαίαν σημασίαν. Ὁ κ. Κ. ὅπως καὶ ἄλλοι πολλοί, φαίνεται ὅτι συγχέει τὴν Δαρβίνειον θεωρίαν μὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελιξίσεως, διότι ἄλλως δὲν θὰ περιπίπταν οὗτος εἰς τὴν ἀντίφασιν νὰ μοῦ ἀνγνωρίσῃ περαιτέρω ὅτι κατὰ τὴν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ πρόβλημα αὐτῆς μεταβολῆς τῶν εἰδῶν παρὰ μὲν εἰς ἀλυτον!

Ὡς πρὸς τὰς μεταφυσικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας δὲν εἶναι βεβαίως τὸ παρόντος νὰ συζητήσωμεν. Ἐν μόνον νομίζω ὅτι δύναται νὰ παρατηρηθῇ ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἂν ὑπῆρχον μεταφυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι γενικῶς παρὰ δεγμένα, τότε οὐδαί ποτε φιλοσοφικαί, οὔτε αἰ ἐπιστημονικαί, οὔτε αἰ θρησκευτικαὶ καὶ δογματικαὶ συζητήσεις καὶ ἀτομικαὶ διαφοραὶ γνωσθῶν θὰ εἶχον θέσιν, οὔτε τὸ ἀναληφθῆν σοβαρὸν ἔργον τῶν Ἀκτιῶν θὰ εἶχε σκοπὸν! Τοῦναντίον ἢ καλῆ τῆ πίστις ἐρευνα τῆς ἀληθείας καὶ ἢ τάσις πρὸς κατὰ κτήσιν αὐτῆς εἶναι ἡ οὐσιώδης διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ζῷα καὶ αὐτὴ δημιουργεῖ καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἀντιλήψεων, θεωρίων, δογμάτων κλπ. χωρὶς προσωπικὰς μικρολόγους ἐπικρίσεις.

Τὸ ὅτι ἡ Δαρβίνειος θεωρία ἐχρησιμοποίηθη διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς σκέψεως ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν προκατάληψιν καὶ ἐπαετιοθῆ μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Μάλθου, δὲν εἶναι ἰδικόν μου. Ὁ ἴδιος ὁ Δαρβίνος προσέβαλε τὴν θεωρίαν του ὡς καθαρῶς μηχανικὴν-φυσικὴν θεωρίαν ἔξω πάσης μεταφυσικῆς προκατάληψεως, ἀφωρμήθη δὲ ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Μάλθου, διὰ τὰ ἐξηγήσῃ τὴν μεγάλην θνησιμότητά τῶν ὀργανισμῶν πρὸ τῆς ἡλικίας τῆς ὀριμότητος διὰ τῆς ἐκδο-

χῆς τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως ὡς τῆς κυρίας αἰτίας ταύτης.

Δὲν πρόκειται λοιπὸν ν' ἀρθῇ οὐδέμια ἀντινομία ἰδική μου καὶ ἂς μὴ κοπιᾶσθ πρὸς τοῦτο ὁ κ. Κολιτοσύρας, ἀλλ' ἂς μελετήσῃ τὸ ὅλον ἔργον μου καὶ ἂς ἐρωτήσῃ τοὺς παρακολουθήσαντας αὐτὸ εἰς τὰς δημοσιεύσεις μου καὶ τὰς διαλέξεις μου.

Μετὰ πάσης τιμῆς

Θρασ. Βλησιόδης

τακτ. Καθηγητῆς τῆς Γεν. Βιολογίας
ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΣ ΤΟΥ κ. ΘΡ. ΒΛΗΣΙΟΥ

Κύριε Διευθυντά

Ἄ Γνωρίζω τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ κ. Βλησιόδου, ἐμελέτησα τὰ μεγαλύτερα τῶν συγγραμμάτων του, εἰς τὰ ὅποια ἀπ' ἀρχῆς διεγνώσα ἐπικρινῶς ὑποδηλούμενας καὶ τὰς μεταφυσικὰς του πεποιθήσεις. Ἀλλὰ εἰς τὸν ἐξ οὗ ἀφωρμήθη ἄναρτησίον του παρουσιάζεται μὲ μεγαλύτεραν ἀποφασιστικότητά καὶ περησῆν ὑπέρμαχος τῶν ἰδίων αὐτῶν. Ὅπως ἐφ' εἰς τὴν Γεν. Βιολογίαν του (Ἀθῆναι 1925) τὴν ἐκτεινομένην εἰς διακοσίας καὶ πλέον σελίδας, μόνον δις, ἐὰν δὲν ἀπατήσῃ, ἀναφέρει τὴν λέξιν Θεός, καὶ μάλιστα εἰς παραξηγησίον ἐκφρασίν, ὅτι ἐν τῇ ἀναζητήσει τοῦ ἀρχικοῦ αἵτιος «καταντᾷ τις τὸ καὶ διαριθμῶδες ἐρώτημα ποῦς ἔκαμε τὸν κόσμον, ὁ Θεός! Καὶ ποῦς ἔκαμε τὸν Θεόν!...» (σελ. 27) εἰς τὸν μόλις ἐξ εἰκοσὶ δύο σελίδων ἄναρτησίον του (Ἀθῆναι 1939) πλέον ἢ δεκάκις ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἴδιον ἀληθεύει προκειμένου καὶ περὶ τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε ἢ πρώτη μου ἐπιστολή.

β' Γράφει ὅτι αὐτὸς εἰσήγαγε τὸν ὄρον «ἐνδεξις». Τὸ γνωρίζω διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἐπιστολήν μου ἐκλείσασ τὴν λέξιν αὐτὴν εἰς εἰσαγωγικὰ διὰ νὰ δηλώσω, ὅτι εἶναι ἰδική του Ἐπερίτετος λοιπὸν ἢ σχετικὴ ὑπόμνησις. Καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ, νὰ εἰπω, ὅτι δὲν θὰ ἐπρεπε νὰ εἶναι τὸσον κατηγορηματικὸς ὁ κ. καθηγητῆς ὑπὲρ τῆς μεταβολῆς τῶν εἰδῶν, ἐπ' ὅσον μόνον ἐνδείξεις δι' αὐτὴν ὑπάρχον καὶ ἐπ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι σωρεῖα ἐνδείξεων δὲν δύναται νὰ ἰσοσταθμίσῃ οὔτε μίαν ἀπόδειξιν.

γ' Δὲν ἀπέδωκα εἰς τὸν κ. καθηγητὴν τὸν συστασίον τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθου κ. λ. π. πρὸς τὴν Δαρβίνειον θεωρίαν. Νέα παρανόησις καὶ ἐδῶ.

δ' Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον μὲ ἐκπλήττει εἶναι τὸ ὅτι μοῦ καταλογίζει φράσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἔγραφα. Ὅπως, γράφει, ὅτι τοῦ ἀποδίδω ὡς ἰδικόν του συμπέρασμα, «ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς μεταβολῆς τῶν εἰδῶν παραμένει ἄλυτον». Ἐγὼ ὁμως ἔγραφα ὅτι κατὰ τὸν κ. Βλ. «τὸ πρόβλημα τὸ οὗτρόπου κατὰ τὸν ὅποιον γίνεται ἢ μεταβολὴ τῶν εἰδῶν παραμένει ἄλυτον». Εἶναι προφανές ἢ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἐκφράσεων. Συνεπῶς ἢ ἀντίφασιν τὴν ὁποίαν

προσπαθεῖ νὰ μὴ καταλόγιση ὁ κ. καθηγητὴς εἶναι ἐντελῶς ἀνόπαρτος.

ε' Οὐδόλως ὑπασιτήριξα ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀλήθειαι καὶ σημεῖα ἀντιλεγόμενα διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἔπομένως δὲν ἔχει θέσιν ἡ σχετικὴ παραγράφος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. καθηγητοῦ.

ς' Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ὁμως νὰ ἐπιμείνω καὶ ἐπὶ ἐνός ἄλλου σημείου τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ κ. καθηγητὴς, διὰ τὴν εἰς τὸ διδακτικόν του ἐγχειρίδιον ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, ζητεῖ νὰ κατοχυρωθῇ εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ Γ-πουργείου τῆς Παιδείας, τοῦ ὁποίου μάλιστα λέγει: ὅτι ἐγὼ προσποιοῦμαι ἀγνοίαν. Δὲν ἔχω κανένα λόγον νὰ προσποιηθῶ ἀγνοίαν. Τούναντίον, ἔχω νὰ σημειώσω καὶ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα ἐπ' αὐτοῦ: Τὸ ἀναλυτικὸν αὐτὸ πρόγραμμα τὸ ἐκδοθὲν τὴν 3-11-39 καὶ ἰσχύον ἔκτοτε, οὐδ' ἐν περὶ ἐξελίξεως ἀναφέρει. Ὁμοίως καὶ ἡ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 42 Β' τευχὸς τῆς Ἐφ. Κυβερνήσεως κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1940 δημοσιεύσιμα προκήρυξις πρὸς συγγραφῶν διδακτικῶν Γεν. Βιολογίας, οὐδ' ἐν περὶ θεωριῶν ἐξελίξεως ἀναφέρει. Ἡ ἐν λόγῳ μάλιστα προκήρυξις γράφει ἐπὶ λέγει, ὅτι ἡ βλῆ «πρέπει νὰ εἶναι ἐπιστημονικῶς ὀρθή, ἀποφευγόμενης τῆς παραθέσεως θεωριῶν καὶ ὑποθέσεων ἀστηρίκτων». Ὁμοιοτρόπως ἐκφράζεται καὶ τὸ Ἄνωτ. Ἐκπαίδ. Συμβούλιον εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 14 τοῦ 1940 πράξιν του. Μενὸν δὲ τὸ παλαιὸν ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, τὸ ἰσχύον διὰ τὰ παλαιῶν τύπων γυμνάσια, ἐνῆφ γράφει, πολλὰ περὶ τῶν ἄλλων θεμάτων τῆς Γεν. Βιολογίας, ὡς π. χ. περὶ τῆς ὄντογενετικῆς ἐξελίξεως τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν κ.λ.π., ἐπάγεται μὲ χαρακτηριστικὴν βραχυλογία «αἱ θεωρίαι τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν». Ἐκ τούτων λοιπὸν διαπιστώνεται ὅτι οὕτως τὸ παλαιὸν πρόγραμμα, οὕτως—πολὺ περισσότερο—τὸ νέον, δὲν ὑπεκρίνω τοὺς συγγραφῆς, νὰ ἀναπτύξον ἐκόντες ἀκόντες ὡς ἐπιστημονικῶν ἀλήθειαν τὴν θεωρίαν τῆς μεταβολῆς τῶν εἰδῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀν' ἀκόμη τοὺς ὑπεκρίνω, θὰ ἔπρεπε νὰ πρυτανεύσῃ ἡ εἰς τὸ προγράμματικόν ἐπιταγή, ἀλλ' ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Λοιπὸν ὁ κ. Βλ. ἡ ἔγγραφον ὅσα ἀποτελοῦν καὶ προσωπικὰ του πεποιθήσεις, ἡ παραβλέψας τὴν ἀλήθειαν ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ προγράμματος καὶ ἔγραψε παρὰ συναίσθησιν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περιστασίαν αὐτὸς κατ' ὅσῃ ἐπιμεινέται τὴν εὐθύνην καὶ ἐπομένως εἶναι ἐντελῶς ἀποπὸς ἢ προσφυγὴ του εἰς τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα.

ζ' Δὲν θὰ κοπιᾶω ἐγὼ διὰ τὴν ἄρσιν τῆς ἀντινομίας τοῦ κ. καθηγητοῦ. Αὐτὸ ἀναπόκειται εἰς τὴν ἐτυμηγορίαν τῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο μόνον ἔχω νὰ προσθέσω, ὅτι ἡ μεταβολὴ τῶν εἰδῶν ἀνταλέγετο ἀπ' ἀρχῆς σφόδρα καὶ ἀντιλέγεται σήμερον σφοδρότερον καὶ μάλιστα ἐκ μέρους ἐπιστημονίων, οὐχὶ τοῦ τυχόντος κύρους, βάσει δὲ ἀναντιλέκτων πειραμάτων, τὰ ὅποια διδόνουν σταθερὰς ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα δι' αὐτὴν. Καὶ θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ διέθεταν ὁ κ. καθηγητὴς εἰς τὸ ὀλιγοσέλιδον διδακτικὸν του περισσότερο γῶρον δι' ἄλλα βασικὰ καὶ πειραματικῶς ἐξη-

ρευνημένα θέματα ὅπως εἶναι π. χ. ἡ κληρονομία τῶν ἐπικτητῶν ιδιοτήτων, ἡ σημασία τῶν βιοκοινωνιῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ οἰκολογικὸν αὐτῶν περιβάλλον κ.λ.π., καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὰς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, διὰ τὰ ὑποδοχῆσθαι οὕτως τὸν μαθητὴν εἰς τὸν σχηματισμὸν γενικῆς ἐνοίας τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς φύσεως.

Πάντως χαίρω διὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. καθηγητοῦ, διότι καὶ ἐν αὐτῇ ὑποδηλώνει ὕγιαι μεταφυσικὰς ἀρχὰς πρὸς ἔξαρον τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἔγραφα τὴν προηγουμένην μου ἐπιστολήν.

Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς

I. Κολιτσάρας

Νίκαια 15/5/43

Ἀγαπητὴς μου «Ἀκτινές»

Θεωρῶ ὑποχρέωσί μου νὰ σὰς συγχαρῶ γιὰ τὴν προσπάθειά σας νὰ συγκεντρώσετε, στὸ Πασχαλιάτικόν φύλλον σας, στοιχεῖα πού δείχνουν τὴν ἐπίδρασι τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος στὰ νεοελληνικὰ γράμματα. Ἡ ἐργασία αὐτή, παρ' ἔλον ὅτι δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλη, εἶναι ἐν τούτοις πάρα πολὺ χρήσιμη, γιατί βρῖσκει κανεῖς συγκεντρωμένα ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα στοιχεῖα σὲ θέματα πού τόσο νομίζω ὅτι ἐνδιαφέρει κάθε μορφωμένο Ἕλληνα. Στὴν προσπάθειά σας αὐτή, ἐπιτρέματέ μου νὰ σὰς προσφέρω ἐλάχιστον βιβλιογραφικὸ ὕλικον.

Συγκεκριμένως Ἡ συνεργάτις σας Φοίβη Στεφανῖὰ στὸ ἄρθρον τῆς «Θρησκευτικὴ πνοὴ στὶς παροιμίαι τοῦ λαοῦ μας» κάνει λόγο καὶ γιὰ παροιμιαῖαι φράσεις τοῦ λαοῦ παρμένες ἀπ' τὴ Γραφή. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπιτρέματέ μου νὰ σὰς θυμίσω ὅτι μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἀσχοληθῆ ἐπισειλημμένος ὁ περιοδικὸς τύπος τῆς χώρας μας. Τὸ 1936-37 ἔγινε μιά συζήτησι ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Δ. Λουκάτου: Ἡ ἐκκλησιαστικὴ φρασεολογία στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα (Ν. Ἔστια, Τ. 20, 1936, σελ. 1572-76, 1654-60). Σ' αὐτὴν ἔλαβον μέρος οἱ Σταυρακάκης Γιαν., Παπαχρονοπούλου Τούλα καὶ ἄλλοι (Ν. Ἔστια τ. 21, 1937, σελ. 142, 220 κλπ.). Γιὰ τὸ ἴδιον ἐπίσης θέμα ἔγραψε δύο ἄρθρα ὁ Τ. Παπατσώνης: «Λόγια τῆς Ἐκκλησίας μεταφωτισμένα στὴ λαλιά τοῦ ἔθνους» (Ἡμ. «Ὀρίζοντες» 1943, σελ. 339-349), καὶ «Λαϊκῆς ἀπὸψεις ἀπὸ λόγια τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας» (Ν. Ἔστια, Χριστούγεννα 1942, σελ. 86-90). Στὶς μελέταις αὐταῖς, καὶ στὴ γύρω ἀπ' αὐταῖς συζήτησι, ὑπάρχει συγκεντρωμένο πάρα πολὺ ὕλικόν, πού δικαιώνει ἀπόλυτα τὴν συνεργάτιδά σας στὴν ἀντιληψί τῆς γιὰ τὴ μεγάλη ἐπίδρασι τοῦ χρι-

στιανικοῦ πνεύματος στίς παροιμιώδεις φράσεις τοῦ λαοῦ μας.

Σὰς χαιρετῶ με πολλή ἐκτίμησι
Α. Πόντιος

Ο ΚΟΠΕΡΝΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Φίλε κύριε Διευθυντά,

Εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τεύχη τοῦ γνωστοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ Die Naturwissenschaften (Αἰ Φυσικὰ Ἐπιστήματα) δημοσιεύεται (1943, σ. 1-12) ἄρθρον τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἀστροφυσικῆς καὶ διευθυντοῦ τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου τοῦ Potsdam ἐν Βερολίῳ Δρος Η. Kienle, με τὸν τίτλον «Τὸ σύστημα τοῦ κόσμου τοῦ Κοπερνίκου καὶ τὸ κοσμοεἶδωλον τῆς ἐποχῆς μας».

Δὲν πρόκειται φυσικὰ νὰ κάμω τοὺς ἀγνώστους τῶν «Ἀκτίων» ἀστρονόμους μεταφέρων τὰς ἀκρως ἐνδιαφερούσας ἰδέας καὶ πληροφορίας τοῦ διακεκριμένου ἀστρονόμου διὰ τὰ σύγχρονα κοσμογονικὰ προβλήματα. Θέλω μόνον νὰ σημειώσω κάτι ποῦ ἀπὸ χρόνια ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς σοβαροὺς ἐρευνητὰς, ἀλλὰ συστηματικῶς διωστρέφετο καὶ παρεοιεῖτο ἀπὸ διαφόρους ζένους πρὸς τὴν ἐπιστήμην συγγραφεῖς. Ὅτι δηλαδὴ, ὅταν ὁ Κοπερνίκος ἔλαθε τὸ θάρρος νὰ ἀνασύρη ἀπὸ τὴν ἀφανείαν καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα ποῦ 18 αἰῶνας προηγουμένως εἶχον προτείνει οἱ Ἕλληνας φιλόσοφοι, δὲν ἀντέδρασε πεισιμόνως ἡ Ἐκκλησία, ὅπως κατὰ κόρον, ἐντελῶς δὲ ἀνακριθῶς, ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ πολλοὺς.

Ὁ καθηγητῆς Kienle γράφει ὅτι, βεβαίως σήμερον ἀποροῦμεν πῶς, τὸ τόσο ἀπλοῦν σύστημα τοῦ κόσμου δὲν τὸ ἐννοῦσαν οἱ σύγχρονοι τοῦ Κοπερνίκου καὶ ἀντέδρων εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του. Πολλοὶ νομίζουν, λέγει (σ. 1), ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς διαφόρους ζένας ἐπιδράσεις καὶ κυρίως εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' αὐτὸ, προσθέτει, ὀφείλεται εἰς τοὺς λόγους τοῦτους πολὺ ὀλιγώτερον παρ' ὅτι κανεὶς συνήθισε νὰ ὑποθέτῃ μέχρι τῶρα. «Ἐνα μέγα μέρος τῆς βαθυτέρας αἰτίας τοῦ φαινομένου, τονίζει ἐπὶ λέξει ὁ συγγραφεὺς, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ πολὺ περισσότερο εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ πεδῖον τῆς Ἀστρονομίας. Μαρτύριον αὐτοῦ ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ προλόγου τοῦ ἔργου τοῦ Κοπερνίκου «De revolutionibus orbium coelestium», ἐκ τοῦ ὁποῖου διαπιστοῦται ὅτι αὗτος ὄχι μόνον δὲν εἶχε καμμίαν δυσκολίαν ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους του (ὁ μέγας ἀστρονόμος ἦτο ὡς γνωστὸν ἱερεὺς), ἀλλὰ τὸ ὑναντίον παρεκινήθη ὑπ' αὐτῶν, ὥστε νὰ ἀποβάλλῃ τοὺς ἐνδοιασμοὺς ποῦ εἶχε

διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἔργου του».

Ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Κοπερνίκου παρουσιάσθη βεβαίως, καὶ μεγάλη μάλιστα. Παρουσιάσθη ὁμοῦ Ἰσα-Ἰσα ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν ἐπιστημόνων. Ὅπως τονίζει καὶ ὁ καθηγητῆς Kienle, ἡ ἀντίδρασις αὕτη ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς τότε κρατούσας περὶ τοῦ σύμπαντος πρωτογόνους ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης, συνετεία τῶν ὁποίων οἱ ἐπιστημονικοὶ κύκλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πεισιμόνως ἀντέδρασαν εἰς τὰς ριζοσπαστικὰς ἰδέας τοῦ Κοπερνίκου.

Μετὰ πλείστης τιμῆς.

Δ. Κωτσάκης

Σ η μ. Δ ι ε υ θ. Μὰς ἀπεστάλησαν καὶ ἄλλαι ἐνδιαφερούσαι ἐπιστολαὶ ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ πανηγυρικοῦ τεύχους μας, τῶν ὁποίων ὁμοῦ τὴν δημοσίευσιν εἰμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναβάλωμεν διὰ τὸ ἐπόμενον φύλλον.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κλέωνος Β. Παράσχου: «Ἐμμανουὴλ Ροῦθης. Ἡ ζωὴ, τὸ ἔργο, ἡ ἐποχὴ του, τόμ. Α'». Τὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ μὰς τὸ εἶχεν ὑποσχεθῆ ἔδω καὶ τρία χρόνια ὁ κ. Παράσχος. Τὸ περιμέναμε λοιπὸν με κάποια προσδοκία. Εἶν' ἕνας τόμος, φροντισμένως, ἄρτιος σὲ ἐμφάνισι, παρὰ τὶς δυσκολίας τὶς σημερινές. Ὁ κριτικὸς ἔχει ἐργασθῆ μ' ἐπιμέλεια—οἱ πλούσιες βιβλιογραφικὲς σημειώσεις τὸ μαρτυροῦν—κι' εἶναι φανερὴ ἡ προσπάθειά του νὰ ἐξαντλήσῃ ἀπὸ κάθε μεριά τὸ θέμα του. Ἡ ἐπιφύλαξι ποῦ θὰ εἶχε κανεὶς στὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι σχετικὴ μετὰ τὸ πρῶτο κεφάλαιον. Ἡ χρησιμοποίησις δηλαδὴ τῶν διηγημάτων ἑνὸς συγγραφέα γιὰ τὴν ἀνέυρεσι βιογραφικῶν στοιχείων, θὰ πρέπει νὰ γίνεται, νομίζω, φειδωλά, γιατί εἶναι γνωστὸ με πόση ἔλευθερία κινεῖται ὁ συγγραφεὺς σ' ἕνα διηγημά του καὶ πόσο εὐκόλως μπορεῖ νὰ ὑφάνῃ τὸ ἱστορικὸ μετὰ τὸ φανταστικόν.

Τὸ βιβλίον, γραμμένον σὲ ὕψος ἤμερο καὶ ἀνετο, ἔχει τὸ προσὸν νὰ διαβάσεται χωρὶς κόπον καὶ μεγάλην προσπάθειαν—ἀν ἐξαίρεση κανεὶς τὸ σύστημα νὰ τοποθετοῦνται οἱ παραπομπές ὅλες μαζί στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, πρᾶγμα κάπως κουραστικόν, ἀφοῦ κανένα σημάδι δὲν ὑπάρχει μὲσ' ἐν κείμενῳ ποῦ νὰ δείχνῃ στὸν ἀναγνώστη πότε πρέπει ν' ἀναζητήσῃ παραπομπὴν καὶ πότε ὄχι. Ἀκόμη στὴν εὐκολία τοῦ ἀναγνώστη, μὰ καὶ στὴν ἀρτίωτερον λογοτεχνικὴν ὕφην τοῦ ὅλου ἔργου, ἀντίθετες ἔρχονται οἱ συχνές, πολὺ συχνές, παρενθετικὲς προτάσεις, καθὼς κι' ἡ συνήθεια τοῦ συγγραφέα

νά χρησιμοποιηῖ πάρα πολύ μεγάλες περιόδους, πού σκοτίζουν τὸ νόημα κι' ἐμποδίζουν τὴν εὐχάριστη παρακολούθησι τῶν ἐννοιῶν στὸ ζετύλιγμά τους. Ἔτσι, βρίσκεις ἐρωτήσεις μὲ μᾶκρος δεκαπέντε καὶ δεκαοχτῶ γραμμῶν, καὶ διαβάξεις περίοδο πού ἀπλώνεται σὲ εἰκοσιπέντε, σὲ τριάντα ἀράδες (στὶς σελ. 245-246 διαβάζουμε μιά σελίδα καὶ κάτι γιὰ νά βροῦμε τελεία, κι' ὅταν τὴν βροῦμε ἔχουμε ξεχάσει πιά τί λέγαμε στὴν ἀρχή).

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, τὸ βιβλίον δικαιολογεῖται νά ἔχη τὶς λογοτεχνικὲς ἀξιώσεις, γιὰ τίς ὁποῖες κάνει ὑπαινυγμὸ στὸν πρόλογο κι' ὁ συγγραφέας, καθὼς ἐπίσης ἀξιώσεις καὶ γιὰ μιά προσπάθεια ἀμερόληπτης κι' ἀντικειμενικῆς μελέτης: Λέω προσπάθεια, γιὰτὶ δὲ μπορῶ νά πῶ ὅτι πετυχαίνει πάντα ὁ συγγραφέας νὰ σταθῇ στὸ ὕψος τῆς ἀντικειμενικῆς κι' ἀμερόληπτης κριτικῆς. Ἄλλως τε κι' ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ στὸν πρόλογό του, (σελ. 16), ὅτι «ὅπου ἀρχίζει ἡ ἀξιολόγησι, δηλαδὴ τὸ καθαυτὸ ἔργο τῆς κριτικῆς, ἐκεῖ παύει κάθε ἀντικειμενικὴ, ὅποιο περιεχόμενο στὴ λέξι κι' ἂν δώσουμε, λειτουργία τῆς κριτικῆς. Γιατὶ ἐκεῖ ἀναγκαστικὰ ἀρχίζει ἡ μεροληψία».

Κι' ἡ μεροληπτικότητα αὐτὴ γίνεται κάπως πιὸ αἰσθητὴ στὰ κεφάλαια τ' ἀφιερωμένα στὴν «Πάπισσα» καὶ στὸ σκάνδαλο πού προκάλεσε, καθὼς καὶ στὸ κεφάλαιον «ὁ Κριτικός». Εἶν' ἀλήθεια πὼς ὁ κ. Παράσχος σημειώνει, ὅτι ἡ πολεμικὴ τοῦ Ροῖδη κατὰ τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦταν ἀπὸ μιά διάθεσι φιλίας τάχα κι' ἐνδιαφέροντος, ὅπως θέλησε νά ὑποστηρίξῃ σοφιστικὰ ὁ Ροῖδης, ἀλλὰ τὴν ἐνέπνεαν «βαθεῖς προκαταλήψεις» (σελ. 72), καὶ γινόταν «ἀμεσα, βίαια, μὲ ἀληθινὸ πάθος» (σελ. 73). Κι' ὅμως ὁ ἴδιος, μὲ ὅσα γράφει κάπου-κάπου, δείχνει πὼς δὲν εἶναι ὀλότεια ἔξνος πρὸς τέτοιες «βαθεῖς προκαταλήψεις», πού εἶναι δυστυχῶς, λίγο-πολύ, κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν νεοελλήνων διανοουμένων.

Εἶναι γνωστὸ πόσον ὁ Ροῖδης ἔχει χλευάσει κι' ἔχει συκοφαντήσει τὸ δυτικὸ καὶ τὸν ἀνατολικὸ μεσαίωνα. Ὁ κ. Παράσχος, ἐπηρεασμένος ἀπ' τὸν Ροῖδη, μιλάει συχνὰ μὲ παρόμοια περιφρόνησι. Τὸ φῶς πού ἔχουμε ρίξει στὸ δυτικὸ μεσαίωνα οἱ ἀκούραστες ἐργασίες μεγάλων ἐρευνητῶν, καθὼς κι' ὁ θαυμασμὸς πού ἐκδηλώνουν γιὰ τὸν δικὸ μας μεσαίωνα οἱ κορυφῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης σήμερα, εἶναι πιά τόσο αἰσθητὰ στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους, ὥστε εἶναι κρίμα νά μὴν ἔχουμε προχωρήσει σχεδὸν καθόλου στὸ ζήτημα αὐτό, ἐξήντα χρόνια τώρα.

Κάποια σχετικὴ προκατάληψι δείχνει ὁ κ. Παράσχος κι' ὅταν μιλάει γιὰ τὴν ἀποκρύψι τῆς «Πάπισσας Ἰωάννας» ἀπὸ μέ-

ρους τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ περιστατικὸ αὐτό, λέει, ἀνακαλοῦσε «καὶ μόνο μὲ τ' ὄνομα του, χρόνια παλιὰ, πολὺ σκοτεινὰ» (σ. 60). Μὰ μοῦ φαίνεται παρᾶξενον νά γίνεται τόσος θόρυθος γιὰ ἓνα αὐτονόητο γεγονός. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἓνα ξεχώρισμα ξεχώρισμα προσώπων καὶ ξεχώρισμα ἰδεῶν. Ἐνα βιβλίον ἢ ἓνας συγγραφέας παίρνει στάσι ἐχθρική ἀπέναντι στὸ Χριστιανισμὸ. Δικαίωμα του. Ἔχει βγῆ κι' ὅλα μᾶνος του ἀπ' τὸ ὄμμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐλεύθερος εἶναι. Τὶ ἄλλο κάνει ἔπειτα ἡ Ἐκκλησία, παρὰ νᾶρχεται νά πιστοποιήσῃ ἐκ τῶν ὑπέρων αὐτὸ πού ἦδη ἔχει γίνῃ μὲ ἀπόλυτη ἡρεμία σκέψεως κι' ἐλευθερία ἐκλογῆς; Αὐτὸ τὸ κάνει κάθε σωματεῖο, μὰ κι' ὁ τελευταῖος ἀκόμα κουτσοοργανισμός. Ἐκτὸς πιά ἂν τὸ θέσουμε γιὰ ἀρχή, ὅτι ὁ κάθε ἀρνητὴς θᾶχῃ τὸ δικαίωμα νά βρίζῃ μὲ ὅλη τὴν ἄνεσι τὸ Χριστιανισμὸ, ἡ Ἐκκλησία ὅμως θὰ καταδικαστῇ νά μείνῃ δεμένη χεροπόδα καὶ μὲ τὸ στόμα ραμμένο. Καί, φυσικὰ, ὅλ' αὐτὰ «ἐν ὀνόματι τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως»!

Τέλος, βρισκομαὶ σύμφωνος μὲ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα, πὼς ἡ «Πάπισσα» εἶναι μᾶλλον ἔργο κριτικὸ. Ὅπως μᾶς δόθηκε καὶ πρὸ καιροῦ εὐκαίρια νά τονίσουμε («Ἀκτῖνες» 1940, σ. 76) τὸ βιβλίον αὐτὸ γράφτηκε κυρίως μὲ τὸ σκοπὸ ν' ἀσκήσῃ κριτικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας—γι' αὐτὸ ἄλλως τε καὶ στὴν πρώτῃ του ἐκδοσί παρουσιάστηκε κυριολεκτικὰ πάνοπλο, μὲ μακροὺς προλόγους, μὲ ἀτελειώτες σημειώσεις καὶ παραπομπές (τὸ μυθιστόρημα!) λές κι' ἦτανε διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ.

Ἐξαντλητικὴ καὶ φιλόπονη εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ συγγραφέα στὸ μέρος τὸ ἀφιερωμένον στὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Ροῖδη, τόσο τὸ σχετικὸ μὲ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, ὅσο καὶ κείνο πού τὸν παρουσιάζει σὰν καθαυτὸ κριτικὸ τῆς λογοτεχνίας. Ὁ συγγραφέας κι' ἐδῶ προσπαθεῖ νά δειχτῇ ἀντικειμενικός. Ὅμως δὲν τὸ καταφέρνει πάντα. Ἡ προσπάθειά του φαίνεται μάλιστα στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες, πού σὰν νά ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὴ γνώμη τοῦ Ροῖδη καὶ στὴν ἀντιθετὴ τῆς, κι' ὁ ἀνάγνωστης δυσκολεύεται κάποτε νά καταλάβῃ ἂν αὐτὴ τῆ στιγμῇ διαβάξῃ γνώμες τοῦ βιβλίου ἢ τοῦ Ροῖδη. Βέβαια, εἶναι δύσκολο καὶ σκληρὸ κάπως νά βρισκεται στὴν ἀνάγκη κάθε τόσο ὁ κριτικὸς, ὅχι πιά νά δέχεται, μὰ νά πετᾷ στὴν ἄκρη, νά ξεχωρίζῃ ἰδέες ἀπὸ ἰδέες, καὶ νά καθορίζῃ τὴν δικὴ του στάσι, προσθέτοντας ἀδίσταχτα καὶ τὸ γιατί σὲ κάθε φορὰ. Μὰ νομίζω πὼς ἐδῶ κυρίως θ' ἀνακαλύψουμε τὴν

άξια της Κριτικής, και, σ' ένα μεγάλο βαθμό, τη δικαίωσή της.

Μιλώντας ο κ. Παράσχος για τη θεωρία του περιβάλλοντος που αποτελούσε τη θεωρητική βάση της άλλης κριτικής του Ροϊδη, ισχυρίζεται πως η θεωρία αυτή είναι «η επαναστατικότερη απ' όσες ποτέ άκούστηκαν» (σ. 194). "Ήθελα να σημειώσω την υπερβολή. "Επειτα, δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι η θεωρία αυτή δέν ήταν γέννημα του Taine Πολύ παλιότερα τήν είχε διατυπώσει ο Lamarck που προσπάθησε να εξηγήσει τήν παραγωγή τών ζωικών ειδών απ' τήν επίδραση του περιβάλλοντος. Είναι όμως γνωστό πώς η θεωρία αυτή δέ μπόρεσε να εξηγήσει όσα φαινόμενα ύποσχέθηκε. Τη διαδέχτηκαν η θεωρία της φυσικής έπιλογής, η θεωρία της κληρονομικότητας, η θεωρία τών μεταλλαγών και τόσες άλλες, και σήμερα πιά όσοι ειδικοί θέλουν να τήν χρησιμοποιήσουν, τό κάμνουν με χύλιους περιορισμούς κι' έπιφυλάξεις. "Όμως αυτό δέν έμπόδισε ώρισμένους θεωρητικούς της Τέχνης να τή λανθάρουν, όχι άπλως σαν θεωρία, μά σαν έπιστημονική αλήθεια, και να τή εφαρμόσουν στο πνευματικό πεδίο, με τήν άφελή αξίωση πώς έλυναν όλα τά προβλήματα τέχνης, Ιστορίας κλπ. Περιττό να τή καείς τί ρούσικη σαλάτα γινόταν μ' αυτή τήν τακτική. "Η Χημεία κι' η Ψυχολογία γινόταν, λέει, ένα πράγμα, η Ιστορία μπορούσε να αναχθί σε «πρόβλημα διανοητικής μηχανικής», να γίνη ένα είδος «ήθικης ζωολογίας!» Κι' ο Ροϊδης, εκλαϊκευτής τών εκλαϊκευτών, ανέλαβε να προπαγανδίσει τή θεωρία με πίοτερο ακόμη ζήλο στην "Ελλάδα. "Εφτασε μάλιστα στο σημείο να όποστηρίξει, πώς η θεωρία τους ήταν κοινή κι' εύκολοαπόδειχτη «σαν τά θεωρήματα του Πυθαγόρα». (Δέ ξέραμ μονάχα αν βρέθηκε κανένας μαθηματικός να πή στο Ροϊδη, ότι τά θεωρήματα του Πυθαγόρα είναι όλα-δλα... ένα! και, ακόμη, να τόν διδάξη άν ύπαρχη καμιά διαφορά, και ποιά, ανάμεσα στο θεωρήμα και στη θεωρία. "Η φανατική του προσκόλλησι στη θεωρία του περιβάλλοντος ήταν τόση, που έφτασε ακόμα να μιλά λόγου χάρι για τήν αρχαία έλληνική ποιήσι, όπως κι' ο κ. Παράσχος σημειώνει, «σαν κάτι τόσο εύκολο και κοινό, που θάλεγες ότι γεννιότανε αυτόματα μέσ' στους θρόνους» (σ. 228). "Ήτανε η επίδραση του περιβάλλοντος! Μά τήν ίδια παρατήρησι είχε κάμει για τό Ροϊδη κι' ο "Αγγελος Βλάχος, όταν έλεγε πώς με τίς θεωρίες του παρουσιάζει τίς κοινωνίες να γεννούν «τους αληθείς ποιητάς, όπως οι καστανοέντες τους άμανίτας μετά τας βροχάς του φθινοπώρου».

Γι' αυτό άκριβώς μου φαίνεται άστοχη κι' άδικη η κρίσι του συγγραφέα, πώς η

άντιθεση του Βλάχου προς τό Ροϊδη ήταν άποτέλεσμα παρεξηγήσεων του πρώτου. Νομίζω πως ο Βλάχος τόν είχε καταλάβει καλά τό Ροϊδη. Χωρίς ν' αποκλείω πώς στον καυγά που άναψε μεταξύ τους έπαισεν ίσως και σε μερικές υπερβολές,—και μήπως ο Ροϊδης κράτησε τό μέτρο;—δμως δέν τόν παρενόησε τόν αντίπαλό του. "Ο Ροϊδης ήταν ύλιστής. «Υλιστής ως τό κόκκαλο»—λέει ο κ. Παράσχος. (Δηλαδή, για να έξηγούμεθα καθαρώτερα, ο Ροϊδης ούτε κι' αυτός ήξερε καλά-καλά τί ήταν. "Εκανε τόν ύλιστή, μά κι' έρχόνταν ώρες που έγραφεν αντίθετα προς τήν ύλιστική κοσμοθεωρία. Πές καλύτερα πώς ήταν απ' τούς ανθρώπους εκείνους που δέ μπόρεσαν να κατασταλάξουν σε τίποτα, να ξεκαθαρίσουν τίς ιδέες τους και να μπορούν σε μία ώρισμένη στιγμή να σου πούν, αυτή είναι η κοσμοθεωρία μου. Φοβερή σύγχυσι επικρατούσε στο μυαλό του. Πρόχειρα ύπενθυμίζω, πόσα θαυμαστικά λ. χ. είχε αφιερώσει ο Ροϊδης για τόν ύλισμό, και με πόση δηκτικότητα ειρωνευόταν παράλληλα τίς ύλιστικές αντιλήψεις του Moleschott). "Ο Βλάχος, απ' τό άλλο μέρος, ήταν καθαρά και δηλωμένα ιδεαλιστής. Πίστευε στον πνευματικόν-άυλο παράγοντα, στο ρόλο της ψυχής, τή στιγμή που ο Ροϊδης δέν έπαισε να κοπανήν όλοένα τους «λοβούς του έγκεφάλου» κι' όλα τά σχετικά τών μηχανοκρατών που είχε διαβάσει. Δέ χρειάζεται λοιπόν ν' ανατρέξουμε σε άλλες εξηγήσεις και παρεξηγήσεις. "Όσο τώρα για τήν κριτική του κ. Παράσχου, ότι η απάντησι του Βλάχου ήταν «στηριγμένη σ' έπιχειρήματα που μπορούσαν εύκολα ν' ανατραπούν», χωρίς νάχω τή γνώμη πώς ο τρόπος που χειρίστηκε ο Βλάχος τό ζήτημα ήταν ο καλύτερος δυνατός, μου φαίνεται πως η κρίσι αυτή δείχνει και πάλι μεροληψία. Φυσικά, τό να ταχθί κανείς με τήν άποψι του Ροϊδη η με κείνην του Βλάχου, αυτό είναι ζήτημα άτομικής κοσμοθεωρίας. Είναι όμως δουλειά της κριτικής να δημολογήσει, ότι ο Βλάχος τούλάχιστο μίλησε καθαρά, ντόμπρα, και, τό σπουδαιότερο, χωρίς πλαστογραφίες, χωρίς ψέματα και χωρίς αντιφάσεις-πράγματα απ' τά όποια, όπως ξέρομε όλοι μας, δέν έμειναν καθόλου καθαρά τά χέρια του Ροϊδη. Πρώτα ο Βλάχος, έπειτα ο "Ι. Παπαδιαμαντόπουλος (ο κατοπινός Jean Moreas) απέδειξαν με δημοσιεύματα που έκαμαν θόρυβο στον καιρό τους, ότι ο Ροϊδης πλαστογράφησε η διέστρεψε γνώμες ξένων συγγραφέων, για να δείξη πώς συμφωνούσαν μαζί του. Τελευταία τότε ξεσκέπασε κι' ο Βουτιερίδης. "Ο κ. Παράσχος τά άποσιωπά. Γιατί άρα γε; Κι' όχι μόνο αυτό, αλλά σε κάποια σημείωσι, εκεί πίσω στα «ψιλά», βρισκομε τή φράσι πώς

«ὁ Βουτιεριδὴς μίλησε πάντα μὲ βαθεῖα ἀντιπάθεια γιὰ τὸ Ροῖδη», καὶ μὲ τὴ φράσι τούτῃ γίνεται, βέβαια, ἀπόπειρα, νὰ κολλάσουμε τὴ βαρεῖα μορφὴ τῆς λογοκλοπίας πού ἔρριξε στὸν δεύτερον ὁ πρῶτος. Μὰ ὁ Βουτιεριδὴς δὲν κατηγοροῦσε στὸ βρόντο γιὰ λογοκλόπο τὸ Ροῖδη. Στήριχθηκε σὲ κείμενα χειροπιαστά, πού τὰ δημοσίευσε κιόλα, κι εἶναι κρῖμα πού δὲν πρόλαβε νὰ φέρῃ στὸ φῶς ὅλα τὰ σχετικά στοιχεῖα πού μᾶς ὑποσχέθηκε, ὅταν δημοσίευσε τὸ γνωστὸ ἄρθρο του στὴ «Νέα Ἐστία». Ἄλλως τε τὴν ἱστορία τοῦ ὄλου ζητήματος τὴν ξέρει καλὰ ὁ κ. Παράσχος καὶ νομίζω πὼς δικὰ του εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα λόγια ὅτι μετὰ τὰ ἄρθρα τοῦ Μωρεᾶς πού ξεσκέπαζαν τὸν Ροῖδη στὰ μάτια τοῦ κοινού, «ὁ Ροῖδης ἐσώπασε ὡς νὰ περᾶση ἡ μπόρα».

Τέλος θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω καὶ μερικές ὑπερθολές, ἀντιφάσεις κι ἀνακρίβειες στὶς ὁποῖες ἔχει πέσει ὁ συγγραφέας. Εἶναι στιγμὲς πού ξετυλίγει ἀνεπιφύλακτα ἐγκώμια γιὰ τὸ Ροῖδη. Ὁ Ροῖδης εἶναι «νηφάλιος, μετρημένος, ἀνοιχτομάτης», κλπ. κλπ. Ὑστερα τοῦ κατηγοροῦ «ἀοριστητῆς κι ἐπιπολαιότητος», «ἀνεπάρκειες, λάθη χοντρά στὶς κριτικές ἐκτιμήσεις του, χάσματα», κι ἀναγνωρίζει ὅτι «πέφτει στὶς ὑποκειμενικότερες κρίσεις καὶ στὶς πιὸ κοινοτοπικές». Παρόμοια ἀντίφασι παρατηροῦμε κι ἀνάμεσα στὶς σελ. 219 καὶ 244. Ἐνῶ στὴ μιά βλέπουμε πὼς «ὁ Ροῖδης δὲν καταλαβαίνει ὄχι μόνον τὸ Χριστιανισμὸν στὴν οὐσία του, ἀλλ’ οὔτε καὶ τὸν πολυθεϊσμὸ» καὶ πὼς ἡ ἀντιπαράθεσι πού κάμνει Χριστιανισμὸ καὶ πολυθεϊσμὸ εἶναι «εξώπεστη καὶ ἀσφαλερῆ», στὴ δεύτερη διασθάζουμε ὅτι ὁ Ροῖδης «μιλά γιὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα μὲ τρόπο πού δείχνει ὅτι τὰ κατέχει».

Κι ἐπειδὴ ὁ λόγος γιὰ τὶς ἀνακρίβειες τοῦ βιβλίου, θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω πὼς γιὰ μιὰ ἐποχὴ πού ἀνέδειξε κορυφὲς ἐπιστημονικές, ὅπως ἕναν Ἀμπέρ, ἕναν Παστέρ, ἕναν Βίρχοφ, χτυπᾶ τοῦλάχιστο παράξενα τὸ νὰ χαρακτηρίζῃ ὁ συγγραφέας ὅταν «πιὸ ἀντιπροσωπευτικούς ἐπιστήμονες τοῦ καιροῦ τῶν» «τὸν Vogt καὶ τὸν Moleschott. Τέτοια τιμὴ οὔτε οἱ ἴδιοι ἀσφαλῶς δὲν θὰ τὴν εἶχαν ὑποπτευθῆ. Γιὰ τὸν τελευταῖο μάλιστα—τὸν Moleschott ἔννοῶ—κι’ αὐτὸς ἀκόμα ὁ Ροῖδης μίλησε μὲ τρόπο πού ἔδειχνε, πόση λίγη ὑπόληψι ἔτρεφε σ’ αὐτόν. Ἐγραφε: «ὁ Moleschott, διάσημος φυσιολόγος ἢ μᾶλλον θορυβοποιός»! Κι’ ἀκόμα ὁ τρόπος πού χρησιμοποιοῦνται στὸ βιβλίο κι’ ἐρμηνεύονται μερικὰ ρητὰ τῆς Γραφῆς, ὅπως τὸ «ταῖς τοῦ βίου πραγματείας» ἢ τὸ «εἰς ἄρθρα καὶ ἐν σώμασι πολλοὶ ἔσμεν», εἶναι τόσο ἀφελῆς καὶ μαρτυρεῖ μιὰ τέτοια παρανόησι, ὥστε ξ-

νας πού ξέρει κάπως τὰ πράγματα δυσκολεύεται ἴσως νὰ κρατήσῃ τὸ μείδισμα.

Ἰκλείνοντας τὸ κριτικὸ τοῦτο σημειώμα, θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω καὶ μιὰ ἄλλη σκέψι: Ὑπάρχουν ἀνάμεσα στοὺς διανοουμένους μας μερικοί, ἀπ’ τοὺς ὁποίους ἔχουμε περισσότερες ἐξιώσεις: Τὸ ὡς τὰ ὦρα ἔργο τους μᾶς ἔχει δώσει πολλές ἐλπίδες, μᾶς ἔχει συνηθίσει νὰ περιμένουμε ὄλο καὶ καλύτερα—ἔχει μεγαλώσει τὶς ἀπαιτήσεις μας. Κι’ ἕνας ἀνάμεσα στοὺς συγγραφεῖς αὐτοῦς εἶναι κι’ ὁ κ. Κιλέων Παράσχος.

Γ. Βερίτης.

«Ἡ Φυσικὴ καὶ τὸ μυστήριον τῆς ὄργανικῆς ζωῆς» (Die Physik und das Geheimnis des organischen Lebens, Braunschweig 1941) εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα βιβλία πού μᾶς ἐχάρισε ὁ καὶ ἐξ ἄλλων συγγραμμάτων του γνωστὸς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῶν «Ἀκτίων» διαπρεπὴς φυσικός, P a s c u a l J o r d a n, καθηγητῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Rostock.

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου τούτου μαρτυρεῖ διὰ τὸ ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει τὸ θέμα του. Ὅταν μάλιστα εἶναι γραμμένον κατὰ τρόπον εὐληπτον, ὅπως ἐν προκειμένῳ, καὶ ἀπευθύνεται εἰς τοὺς μορφωμένους κύκλους πού ἔχουν κάπως εὐρεῖαν ἐγκυκλοπαιδικὴν κατάρτισιν, ἀξίζει ὁμολογουμένως τὸν κόπον νὰ διαβασθῆ. Ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει τὰς ἐπιδράσεις τῆς νεωτέρας Φυσικῆς εἰς τὴν Βιολογίαν, τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν. Ἐργασθεῖς ἰδιαιτέρως ἐπάνω εἰς προβλήματα τῆς Φυσικῆς τῶν Quanta, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐρεῦνας του καὶ εἰς ζητήματα τῆς Μικροφυσικῆς, πού σχετίζονται ἢ πιθανόν νὰ σχετίζονται μὲ διάφορα βιολογικὰ φαινόμενα. Ἐπάνω εἰς τὰ ζητήματα αὐτὰ ἔχει προτείνει διαφόρους θεωρίας. Δὲν ἠμποροῦμεν βέβαια νὰ εἴπωμεν ὅτι εὐρον εἰσέτι τὴν δικαιοσύνων των, πρῆπεθ δμως νὰ ἐπιστήσομεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰς ἀπόψεις πού ὑποστηρίζει ὁ διακεκριμένος καθηγητῆς. Καὶ αὐτὸς ζητεῖ νὰ ἐφαρμύσῃ τὰς λεπτοτάτας μεθόδους τῆς ἀτομικῆς Φυσικῆς ἐπάνω εἰς προβλήματα βιολογικά, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι τοιοῦτοτρόπως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατασκευηθῆ ἡ βιολογικὴ μηχανικὴ θεωρία, δηλ. ἡ ἐκδοχὴ μιᾶς γενικῆς ἰσχύος αἰτιωδῶν προσδιορισμῶν εἰς πολλὰ φαινόμενα τῶν ζώντων ὄργανισμῶν. Καὶ εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τῆς Κβαντοβιολογίας ἀναπτύσσει πολλὰς θεωρίας καὶ ἀπόψεις πού δεικνύουν πόσον ἐνδιαφέρον ἐξακολουθοῦν νὰ παρουσιάζουν τὰ βιολογικὰ φαινόμενα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχουν μερικοὶ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐλύθησαν ἤδη ἀπὸ τὸν περασμένον αἰῶνα.

Ὁ καθηγητῆς Jordan ἀσχολεῖται καὶ μὲ

φιλοσοφικά καὶ ψυχολογικά προβλήματα, πού γεννῶνται ἀπὸ τὴν νεωτέρα ἀντίληψιν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς συγχρόνου Φυσικῆς εἶναι ὁ διπλοῦς χαρακτήρ τῆς πραγματικότητος. Δηλαδή κυματοειδῆς καὶ συγχρόνως ἀτομιστικῆ φύσεως τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνέργειας. Χαρακτηριστικὰ ἀκόμη αὐτῆς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς συμπληρωματικότητος, ἡ σχέσις τοῦ ἀπροσδιορίστου καὶ ἡ κατάργησις τῆς αὐστηρᾶς αἰτιοκρατίας εἰς τὰ μικροφαινόμενα. Τὰ αὐτὰ ἴσως φαινόμενα, ἦτοι μεταβολὴ τοῦ ἀντικειμένου διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς παρατηρήσεως καὶ κατὰ συνέπειαν βασικὴ μὴ αἰτιοκρατικὴ ἀντίληψις, ἐμφανίζονται εἰς τὴν Βιολογίαν καὶ τὴν Ψυχολογίαν. Καὶ μόνον ἡ ἀπλή παρακολούθησις τῶν σκέψεων αὐτῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων πού παρουσιάζονται γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα αὐτά, δὲν μένουσιν χωρὶς καρποῦς δι' ἓνα σοβαρὸν μελετητὴν.

Δημ. Νερ.

*

Μικρὰ βιβλίαράκια, καὶ μάλιστα εἰκονογραφημένα, εἶναι ὅτι χρειάζεται γιὰ τὴ βιοστικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς μας. Μία τέτοια σειρά, μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «Der Bilderkreis», σάν ἓνα εἶδος ἐκλαίκευσι τῆς Τέχνης, ἐκδίδει ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Herder. Ἐχουν βγῆ κι' ὅλας δεκάεττα τεύχη, ἐπάνω σὲ διάφορα θέματα. Ἐν' ἀπ' αὐτά, πού κυκλοφόρησε τώρα τελευταία, εἶναι ἀφιερωμένον σὴν ἀγασίᾳ ἑλληνικῆς θρησκείας, γραμμένον ἀπ' τὸν Eckart Peterich μὲ τὸν τίτλο Vom Glauben der Griechen (Ἀπ' τὴν πίστι τῶν Ἑλλήνων). Τὸ κε μενο, πού συνοδεύει τὴς εἰκοσιπεντε ὀλοσέλιδες εἰκότας—ἀπ' αὐτέας, ὅπως καὶ σ' ὅλα τὰ βιβλιαράκια τῆς σειράς, οἱ τέσσαρες τετραχωμες—δείχνει λόση ὁμορφιά μορεῖ νὰ δώσῃ στὴ γνώσι ἡ πίστις, ὅταν εἶναι μαζί τῆς ζυγαρομένη. Ὁ συγγραφεὺς, ξεκινώντας ἀπ' τὴ χριστιανικὴ του πίστι, μὰ ἀποκαλύπτει ἀπόψεις καὶ πλευρᾶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, πού εἶναι τόσο ζωντανᾶς καὶ μαζί τόσο καινούργιες. Ἀλλὰ καὶ τὸ διάλεγμα τῶν εἰκόνων σ' αὐτὸ τὸ τεύχος εἶναι πολὺ πετυχημένο.

*

Στὴν ἴδια σειρά ἔχουν ἐκδοθῆ καὶ τὸ «Glückliche Mütter» (Εὐτυχισμένη μητέρα) τῆς Elisabeth Brecht, τὸ «Das Tier und der Mensch» (Τὸ ζῷο κι' ὁ ἄνθρωπος), τὸ «Das Kind» (Τὸ παιδί), τὸ «Junge Mädchen»

(Νέες), τὸ «Trost im Sterben» (Παρηγοριά γιὰ τὸ θάνατο) καὶ τὸ «Die Heilige Nacht» (Τὰ Χριστούγεννα), ὅλα τοῦ Heinrich Lützel, πού εἶναι γνωστὸς ἀπ' τὰ εἰδικὰ καὶ πολυσέλιδα βιβλία, πού ἔχει γράφει γιὰ τὴν Τέχνη, ὅπως εἶναι τὸ «Führer zur Kunst» (Ὁδηγὸς γιὰ τὴν Τέχνη), «Vom Sinn der Bauformen» (Ἡ σημασία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν), «Die Kunst der Völker» (Ἡ Τέχνη τῶν Ἑθνῶν) καὶ πού τὸ καθένα εἶναι ἀτολισμένο μὲ καμμιὰ τετρακοσριά εἰκόνας καὶ πίνακες, κ. ἄ. Το καθένα ἀπ' αὐτά τὰ βιβλιοράκια τοῦ Bilderkreis εἶναι καὶ μιὰ ἀπόλυσι, γιὰτι ἐκτός ἀπ' τὴς γνώσεως πού παίρνει κανεὶς γιὰ τὴν Τέχνη, μὲ τὸ σύντομο μὲν κι' ἐπιστημονικὸ, ἀλλὰ καὶ ὁμορφογραμμένο κείμενό τους, μεταφέρεται συγχρόνως καὶ σ' ἄλλους ἀνώτερου κόσμου, ἐκεῖ ὅπου μορεῖ ἡ ψυχὴ νὰ βρῆ τὴν ἀληθινὴν εὐτυχία καὶ τὴ μόνιμη γαλήνη. Ἰδιαίτερα ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν τὰ λόγια αὐτά γιὰ τὸ τρίτο τῆς σειράς, «Παρηγοριά γιὰ τὸ θάνατο», πού ἔχει κι' ὅλας κυκλοφορήσει σὲ δευτέρη ἐκδοσι. Τὸ κείμενό του δὲν εἶναι μιὰ ἓνα μάθημα γιὰ τὴν Τέχνη, ἀλλ' εἶν' ἓνα καθαρὸ τραγοῦδι γιὰ τὴ νέα ζωὴ, πού ἀρχινάει μαζί μὲ τὸ θάνατο. Ζυμωμένες οἱ ἰδέες τοῦ σ. μὲ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια, βλέπουν μὲ τὸ φωτερό μάτι τῆς ἐλπίδας καὶ τῆς πίστεως τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου, πού παῖει πειὰ νὰ εἶναι δρᾶμα καὶ τραγωδία καὶ γίνεται ἡ ἀρχὴ τοῦ τραγοῦδιού τῆς καινούργιας ζωῆς. Ὁ σ. ξέροντας καὶ τὰ μονοζᾶτια τῆς Τέχνης, παίρνει μαζί του τὸν ἀγνώστη στοῦς μυστικὸς τῆς κόσμου, γιὰ νὰ τὸν φέρῃ σὲ λίγο μέσα σ' ὀλόφωτος χοροῦς ἀγγέλων καί, μὲ μιὰ εἰκόνα τοῦ Fra Angelico, νὰ τὸν ἀφίρῃ μὲρ στὰ στοὺς οὐράνιο θρόνο τοῦ Θεοῦ πλημμυρισμένον ἀπὸ εὐτυχία καὶ φῶς.

Ἐρ. Ὀλυμπᾶς

Εἰδοποιήσεις

Λόγω τῆς ἐσπευσμένης ἐγγραφῆς τῶν νέων συνδρομητῶν, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ παρουσιασθοῦν ἀνωμαλίας εἰς τὴν λήψιν τοῦ παρόντος τεύχους. Ὅπου συμβῆ τοῦτο, παρακαλοῦνται οἱ κ. κ. συνδρομητῶν νὰ εἰδοποιήσουν τὸ γραφεῖον μας.

Περιοδικόν «Ἀκτινας», ὄργανον τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων»—Γραφεῖα: ὁδὸς Καρότου 14, Ἀθῆναι (1) Τηλ. 23 560. — Ὑπεύθυνος: Δ. Γ. Σταμάτης. — Προϊστάμενος τυπογραφείου: Δ. Παπακωνσταντίνου, Μαυρομηχάλη 176. — Ἐπιστολαὶ καὶ ἐμβάσματα: Γ. Ἀλεξίου, ὁδὸς Καρότου 14, Ἀθῆναι (1)—Χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται. — Συνδρομὴ μέχρι τέλους 1943 δραχ. 2.500, τιμὴ φύλλου δραχ. 500.